

VE RI
TAS

KAZINCZY'
EREDETI MUNKÁI.

MÁSODIK KÖTET.

KAZINCZY FERENCZ'

EREDETI MUNKÁI.

A' M. T. T. MEGBIZÁSÁBÓL

ÖSSZESZEDÉK

BAJZA ÉS SCHEDEL.

MÁSODIK KÖTET.

UTAZÁSOK.

BUDÁN,

MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1839.

KAZINCZY FERENCZ'

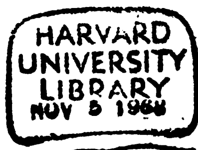

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1839.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
NOV 5 1968

ELŐSZÓ.

Az olvasó e' kötetben Kazinczy' régibb és újabb utazásait veszi; amazokat, az 1789-dikieket, híven a' szerint, mint az Orpheusban állottak: a' szerző azokon nem változtatott soha, 's mutatják a' kedves és könnyed előadás' mesterét úgy mint a' későbbiek, mellyek a' sok átdolgozás által nem mindig nyertek; — ezek közől a' Pannonhalmi Utat azon kézirat szerint, mellyet kevéssel halála előtt készíte, toldásokkal, változtatásokkal; 's egy egész szakasz' kihagyásával. E' kézirat, saját keze mesterünknek, a' magyar academia' levéltárában áll. Ugyan ebből vétetett „Nógrád és Gömör" melly itt először lát világot.

Az Erdélyi Leveleknek nem kevesebb mint öt példánya volt előttünk: t. i. a' második dolgozás, nem tudjuk melly évből (az elsőt tűz emészté el), a' harmadik, 1824-ből, mellyet már 1827-ben követett egy negyedik, még levélalakban, de már számos beiktatásokkal, mik az egésznek időbeli egységét nem ritkán zavarják; egy ötödik, 1828-ból, a' levélalak' fel-

bontásával, szakokra osztva, 's azon rendeltetéssel, hogy az akkor megindított „Pályám' emlékezetéhez“ hetedik könyvűl soroztassék; míg végre 1831-ben belőle, az ugyan azon évi pannonhalmi stb naplókkal együtt, égy új kötet alakult „Utazásim“ czím alatt: 's ez a' hatodik dolgozat, ötödik a' meglévők köztt.

Ennyi, 's illy különböző kéziratok köztt mindazáltal nem volt nehéz a' választás. A' második, a' leggazdagabb, 's mellyen az első benyomások' frisesége legélénkebben ömlik el, nem fogadtathatott el számos nagy és kisebb hézagai miatt, mellyek be nem töltettek, hanem a' begyűlt adatok már új dolgozásba szövettek. A' két utolsó felette sokat vesztett a' hoszszu úton, 's nem csak eredeti kedvesebb formájából van kivéve, hanem sokszor egyenesen kivonattá összezsugorítva. Így a' két közepsőről lehetett csak szó, mellyek legalább teljesek voltak, de ezek közől is inkább az utóbbiról, melly az udvari censura alá levén készítve, némileg ultimatumnak vétethetett. Mit tartott egyébiránt erről szerzője, e' kiadás' 114. lapján látható.

A' munka' történetéhez tartozik megemlítenünk, hogy néhány levelet mutatványul a' Tudományos Gyűjtemény' első folyamai adtak; a' Felső-Magyarországi Minerva pedig, alig húnyá be barátunk szemeit, még 1831-ben, jog-

talan kiadását az egésznek, feldarabolva több füzetben, elül csonkán, 's a' bevezetést, elszakasztva a' munkától, „Erdélynek és az erdélyieknek ismérete" czím alatt külön, 1832-ben. Egyébiránt e' kiadásnak ismét más kézirat szolgált alapul, mint a' miéink, helyenként bővebb, majd ismét szűkebb annál, mellyet mi itt adunk. Mi azonban arra nem tekinthettünk; nekünk nem volt szabad toldani, raggatni; 's mit adunk, híven kellett. Másutt — egy, talán e' kiadás' bevégzése után valamellyikünk által készítendő bővebb történetében Kazinczy' munkáinak — lesz alkalmunk a' külön kéziratok 's kiadások köztt párhuzamot vonni; 's az elmaradt figyelemre méltó helyeket összeböngészni.

Irtuk Pesten, september' 7. 1839.

Bajza József
és
Schedel Ferencz.

TARTALOM.

TARTALOM.

TOLDALÉKOK.

TÁRTALOM.

MAGYARORSZÁGI UTAK.

I.

MISKOLCZRÓL KASSÁRA.

Kassa, Jun. 19d. 1789.

El nem képzelheted, millyen nehezen jöttem ki Miskolczról! De az nem is lehete másképen, minekutána benne öt napot a' legérdemesebb emberek' társaságában töltöttem el. — Három órakor reggel már fogva voltak lovaim; 's nem tölt belé két óra, míg Szikszóra értem, noha azt ide egy statiónak tartják, ennyit teve a' reggeli égett bor' és a' jó áldomás' igérete!

Miskolczról Zsolczáig egy három fértályig tartó töltés van, a' Sajó miatt, melly magában ugyan nem nagy víz, de mikor a' hegyeken a' hó olvad, vagy zápor esik, szélesen kiönt. Erről most tisztán láttam ki a' Karpátot, mellyre az Avasról *) olly haszontalanúl kandikáltam, mert közötte és Miskolcz közt semmi magas hegy nincsen. Bár csak közelebbről láthatnám hamarább! De ha majd Kassán,

*) Avasnak hívják Miskolcznak azt az éjszak felé néző hegyoldalát, mellyben gazdag pinczéi vagynak.

Eperjesen és Löcsén is ollyan barátokra akadok, mint Miskolczon akadtam, közel belé telik egy hónap, míg oda érek, 's vége lesz a' botanizálásnak.

A' töltésen túl (engedd elbeszéleni ezt, ha talán sietsz is Kássát esmérni) utam nagy darabon felfelé ment. Hiába szólítgattam kocsisomat, kinek rövid ümegje alatt barnás hátagerinczét hizelkedve ölelgették a' kedves etéziák a' nyeregben. "A' mi nem lehet, uram, csak nem lehet; de érjünk fel csak ama' partra, majd úgy megyünk lefelé egész Szikszóig, hogy a' tatár sem ér utól", felele magyar szives egyenességgel. Rá bíztam a' hajtást; befeküdtem kocsim' szegletébe, 's a' legédesebb reggeli álom szálla meg, mellyből csak a' nagy rázódás vert fel, midőn kocsisom a' meredek partról nyargalva szaladt a' tatárok előtt lefelé! — — Már előttem feküdt rétes völgyében a' kálvinista Szikszó (mert hogy az, gothiai munkájú tornya 's szalmafedeles házai velem kitaláltatták, minekelőtte szemeim a' vitorlán keresztet vagy kakast láthattak) boldog szőlőhegyeivel, mellyek dél és nyugot felől nem magas hegyeit egészen elborították. Jobbkéz felől mintegy két mértföldnyire a' zemplényi hegyaljai hegyek' széleit; balkéz felől a' kézsmárki 's forrai termékeny szántóföldeket; középen pedig azt a' zöldelő rétet láttam, mellyből néha a' Tiszába lesiető Hernád csillámlott. Bő-

séget mutatott mind a' már sárgúlni kezdő vetés, mind a' föld' fekete anyagja, 's ehhez hozzá járúlván a' környék' szépsége, leginkább pedig Miskolcz' szomszédsága, azt óhajtottam, hogy bárcsak ennek à la Rousseau lakosa lehetnék.

De bezzeg ellenkező az, a' mit neked a' Forró és Szina közt fekvő környékről mondhatok. Apró domb, lapos keskeny völgy, kiritkított erdőség, félig kiégetett, elcsonkított tölgyfák azok, a' mellyeket itt az utazó lát. Bizvást ezt a' környéket adhatta volna birtokúl Judásnak Klopstock. — Hát útjai! óvd ettől a' vadráczot is, Isten! — szörnyű rázását 's lökéseit, egyedül a' regéczi vár' elpusztult falainak meglátása türette el velem, mellyet régenten fejedelem Rákóczy birt. Most az, valamint hajdan is, együvé van kapcsolva a' sárospataki dominiummal, és — kameralis.

Ez a' görbe ország Forró mellett kezdődik, és egész Hidasnémethiig tart, és így jó három mértföldnyire. Kocsisom azt beszélte, hogy Abaújnak egy egész szolgabirósága, mellyet cserháti járásnak neveznek, szintollyan mint a' garadnai környék. — Kár, hogy azt garadnai járásnak nem nevezik. Ez a' fertelmes szó egészen hozzá illend görbeségéhez.

Eniczke, Kassa és Szina között, szalmás alacsony tót házakat, 's egytornyas 's négyoldal-bástyás kastélyt mutat, en gout d' antique moderne,

mellyet én még rendetlen 's alkalmatlan volta mellett is, annyira szeretek. Ezt a' b. Meskó familia bírja. Parton fekszik, 's keletre szép tér réteket, erdős magas hegyeket 's ezeknek nyilása között a' szalánczi vár' omladékait látja sok apró falukkal.

Láttam innen Újvárt is, melly a' vármegyének nevet adott. Most az egy közönséges diszetlen falú, egy kálvinista templommal és gróf Csákiaknak udvarbírói lakásokkal. Föld-vára alatt megyen el a' Hernád.

Zsebesnél, Kassához három fertálynyira, már kezdődik a' chaussée, 's egyenes lineában megyen szinte a' városig. Balkéz felől e' mellett nyúgodalmasan, de minden ékesség nélkűl fekszik foltozott zsindelyezetű épületeivel, az agg diófák' árnyékában Bárcza, melly a' még most is élő törzsökös Bárczay familiának nevet ada. Kivánnám, hogy Bárczát Kassához illy közel birhatnám 's Bárczaynak hívnának. Kő ugyan bőven nem maradna épűleteiben; de kevés vén diófáim úgy maradnának, a' mint most állanak, akármiként aber-ozna kertészem, utat mérő sinórjával.

De előttünk a' város! — — Egy hegyszögben fekszik az, körűlvéve minden felől apróbb vagy magasabb hegyektől, mellyek közűl az, a' melly túl rajta mintegy félóránnyira emelkedik, legmagasabb, és a' bécsi néma-barátokéhoz hasonlít, csakhogy tetején semmi klastrom nincs, és hogy

oldalait darabonként szántogotják. Az enyészetre fekvő dombok gabonát, a' keletre fekvők pedig bort termenek. Ezek közt a' város alatt lefolyó Hernád szép réteket mosott, 's nincsen is más felé Kassának semmi nyílása azon kivűl, a' mellyen én jöttem. A' város' hossza a' chausséval egy lineában fekszik, 's ez csinálja, hogy az idegen útazó, míg a' városba be nem ér, a' kevély nagy templomon 's egynehány tornyon kívül nem lát egyebet hanem csak setét zsindelyezetet. — A' külső-város széles helyen, de nyomorult viskókból épűl; 's a' min szemem nagyon felakadt, az, hogy az útazó, midőn Kassa felé közelit, legelől is akasztófát és temetőt lát. —— Nem lehetett volna-e a' temetőnek egyik vagy másik oldalon helyet találni? — 's be szép spectaculuma volna a' chausséen kocsikázó kassai szépségeknek, ha közel hozzájok holt testek lebegnének a' kötélen, 's a' napenyészeti szellő dögpárát lehelne feléjek.

Nyolcz óra után vala az idő, midőn Kassára beértem. Kocsisom a' fekete sashoz vitt, azt állitván, hogy a' városban bent több fogadó nincsen; 's én meg is nyúgodtam rajta, mert az épület' külső formája sokkal biztatott: de óvjon az Isten minden útast tőle. Közel kelle egy fertályig várakoznom, míg a' sok béna vendégfogadói nymphák, a' konyhát üresen hagyván, fülönfogva hozták elő a' kelnert. Nem kaptam szobát az útszára, mert azok el voltak foglalva egyről egyig, 's egy tömlőczforma

setét szurdikban vontam meg magamat. —'Parancsol valamit vacsorára nagyságod?' kérdé a' kelner, mihelyt a' lábomat a' küszöbön betevém. —"Esznek itt idegenek?"—'Ó számosan!'—"Mikor?"— 'Félóra múlva.' — "Kik?" — 'Gavallérok, 's más ifjú emberek ő excellencziájától, a' vármegyétől, 's az Untercommissiótól.' — "Jó! én köztök eszem." — Elővettem pálczámat, 's kimentem körültekinteni a' várost.

Kassának alsó kapujától a' felsőig, és így 1070 lépésnyire, egy annyira széles útsza nyúlik el, hogy azon a' nagy templom is elfért, még pedig nem hosszában, hanem keresztűl rajta. Szerencséjére a' városnak és minden jó izlésű lakosinak, nem Friedrich épitette azt *), és így útszája nem schnurgrad épült, hanem irregularis csavargású ellipsisre. — Centum capita appono (ezt a fogadás' formuláját a' vacsora mellet tanultam), hogy Berlin' egyenes útszái, akármelly punctum visust válaszszon a' néző rajta, nem fogják szemeit úgy gyönyörködtetni, mint midőn Kassának felső kapujában megáll, 's a' házak' falain égő lámpásokat szinte az alsó kapu körül lévő házakig kiláthatja. — A' mi nekem első körülnézéssel leginkább tetszett, az a' város' nagy útszáját két ágban keresztül

*) Friedrich egyenes lineában épitette az ujváros' útszáit Berlinben.

folyó csermely-patakocska. Úgy nevezem én is ezt a' kassaiak után, mert a' mint a' vacsora alatt tapasztaltam, czek nem tudják, hogy a' pataknak, melly a' Bach-tól jő (szintén úgy mint a' part a' Bord-tól), igaz magyar neve a' csermely. Micsoda nagy szolgálatra van az, ha tűz támad! millyen nagyra a' szemétkihordásban.

De jaj annak, a' ki itt gyalog jár! Az apró hegyes köveken, mert illyennel van kirakva a' város, úgy elfáradtam már is, mintha egész nap homokon jártam volna.

A' vacsora felett, melly mind szegény, mind igen csinatlan volt, egy ifjú urral jutottam barátságos ismeretségbe. Ez az ifjú B — —. Én úti surtoutomban, a' többiek frisirozott fejjel, 's a' legújabb szabású' frakkokban, ültünk az asztalnál, midőn B — — egy kis kurta, aranynyal kihányt, de csak fekete báránybrémes égszín mentécskében, veres nadrággal, széles ezüst kardját csörtetvén, jött közinkbe. Helyet foglalt, 's olly különös, magának tulajdon tréfát indított, hogy még én is, a' ki az egész asztalnál a' sang froidot akartam gardirozni *), édes nevetésre fakadtam. Egy pohár bor mellett lettünk barátokká, 's a' kávéházba

*) Hidegen ülni, nevetni 's mások közé egyeledni nem akarni.

vitt; hol mostan a' nemesség közül senkisem volt jelen. Három négy asztalka körül nehány cancellista 's kalmárlegény kergette a' pagátot; én pedig B — — t egy szál dákóra hítam ki. Tizenkét óra szakaszta el egymástól. — Aludj csendesen.

II.

KASSA.

Kassa, Jun. 20-d. 1789.

Ma későn mentem ki az útszára, mert a' tegnapi éjszakázás után mélyen elaludtam; 's azt annyival inkább sajnálom, mivel a' héti vásár, mikor a' kisétálás nekem eszembe jutott, már oszlani kezde, és igy sokat nem láttam azok közül, a' miket láthattam volna. Csaknem félóráig tolongván a' pályinkát, vajat, tejet, tojást, zöldséget és gyümölcsöt áruló külföldi asszonyok közt, kik közül soknak zsidós öltözete nemzetöknek különbözését nyilván mutatta. Egy vasat áruló meczenzőfivel kezdettem beszéleni. Ez már berakodott volt, 's csak azt várta, hogy kocsisa nehány zsák megvett gabonát hordasson elő, 's örült, hogy míg emberei előkerűltek, valakivel beszélgethete. — Im' ez az, a' mit tőle tudok. Abaújnak Szomolnok és Jászó közt fekvő hegyeiben fekszik mind Felső-, mind Alsó-Meczenzőf. Ebben a' két helységben van az egész colonia, 's három esztendővel ezelőtt még, a' jászói praemonstratensis praelatus birta,

most a' fundus religionariushoz van vetve, 's kameralis tisztek által administráltatik. Sovány határok elégtelen arra, hogy őket eltartsa, 's e' szerint a' szegényebbek az esztendő' nagyobb részét masutt töltik el, 's árkok' hányásával, aratással 's zsindely-hasogatással keresik élelmöket. Bányájok vasat és ezüstöt 's rezet is terem. Az asszonyok Németországból kihozott öltözetök' nemeit ekkoráig is megtartották; a' férfiak pedig setétkék posztóból készült magyar ruhákban járnak, de közönséges nyelvök érthetetlen németség. — Tiszta levegőjök, egészséges forrásvizök, főképpen pedig a' sanyarú élet és a' munkásság őket izmos taguakká, erős egészséges emberekké tette. Hitelesen beszéltetett előttem, hogy egy alsó-meczenzőfi születésü — — — a' teli hordó bort, melly 180 iczéből áll, fölemelte, 's belőle jó kortyot ivott.

Kassa mindennemű eleséggel bővölködik, válamit kivánhatni. Szikszo' termékeny környékei, ide számlálván Borsódnak is egy részét, neki gabonát; a' zemplényi Hegyalja, Göncz, Héjcze és Szikszó bort, Kassának környékei zöldséget, a' szalánczi erdőség pedig bő makkolást ád; e' szerint Kassán vagy olcsó lakásnak kell lenni, vagy ha az nincsen, azt nem a' természet és a' népesség, hanem a' rendetlen politia csinálja.

A' fejér köznép, melly mindegyig tót lányokból áll, ábrázatjára 's termetére nézve szép. Min-

dig lehet két rútra nyolcz nem rútat föltenni; de mocskos öltözetök természeti kedvességökből sokat elvesz. A' meczenzőfi és miszlokai lányokat és menyecskéket ellenben kedvesség nélküli nemzeti physiognomiájok, szint olly könnyen kiesmértétheti, mint a' tótokat a' közönséges szőkeség. Ötven közt is nehezen lelhetni egy barna hajú tót lányt.

Még tán tovább fetrengettem volna a' vasárlók közt, ha egy hundsloger (úgy nevezik azt a' hóhér-legényt itt, a' ki a' kutyákat öldösi) tőlem nem messzire embertelen csapásival el nem iszonyitott volna. Leütötte a' kutyát 's farkánfogva vitte egy veres szinnel bekent ernyős lektikára. — Nem jobb volna-e a' kutyák' pusztitására más napot rendelni? Miért kell a' falusi gazdák' kutyáit a' kassai tanácsnak pusztitani?

Tíz óra-tájban fölmentem a' felső kapu felé hogy a' nagy útsza' épületeit, 's a' város' külső fekvését láthassam. — Ezt az útszát Urak' útszájának (Herrn Gasse) hívják, mellyet meg is érdemel, mert a' házak rajta gustussal kezdenek újulni. Csak az kár, hogy gyakorta a' legszebb szomszédságban füstös falú házak állanak, 's zsindelyezetökről hosszan nyúlnak ki az útszára a' facsatornák. — Különben igaz architecturai izt, még a' legköltségesebb épületeken sem találhatni. A' városházának faeadja olly aranyos mint egy rácz templom; 's a' toskánai vagy dóriai rend'

simplicitása helyett, borostyán fonadékok ékesítik az altánát tartó oszlopok' fölözeteit. Így, az igaz, czifrábbak: amúgy mezitelenek lettek vólna.

III.

KASSA.

Június 21. 1789.

Tizenegy óra tájban prof. Szabó Dávid urat kerestem fel. Egy háromsorú nagy épülethez vezettek, mellynek bádoggal bevont kettős tornya, 's a' legszebb helyen fekvése kitaláltatták velem, hogy az egykor jezsuitai birtok volt. Ők a' hely-választásban is mesterek valának. — Szerencsém vala odahaza találni. Breviariumával járt fel 's alá szobájában, 's egész emberséggel fogadott ugyan, de úgy mégis, hogy vehettem észre, hogy háta' gerincze complimentekre hajlani nem tanúlt *). Literatóri atyafi-

*) La physionomie ne se montre pas dans les grands traits, ni le caractére dans les grands actions: c'est dans bagatelles que le naturell se de couvre. — A' physiognomiát nem lehet nagy vonásokban, sem a' characteri tulajdonokat nagy esetekben kiesmérni: ezek magokat kicsinségek által nyilatkoztatják ki. Emile de Rousseau. Tom. II. Livre. IV. — Az illyes festegetésekből esmérjük Archenholznak utazásaiban Angliának 's Italiának nevezetes fiait csaknem annyira, mintha őket magunk

sággal szorította meg kezemet, 's kért, hogy üljek le. Csakhamar versei felől kezdettünk szólani. Halld azt, a' mit önnön magától tudok. 1773ban Beszterczén Zólyom vármegyében egy Rauch Ignácz nevű jezsuita társa kérte, hogy Klopstock' és Sined' példája szerint próbáljon írni magyar verseket, hogy láthassák, ha a' magyar hexameterek és lyricumok a' görög 's római hangzathoz hasonlítanak-e inkább, vagy a' némethez? Szabó tőle kért thémát és mértéket; 's képzeld, melly kevés poetai ízléssel bírt a' német! azt adá, a' mellyből az: "Egy izmos csatlós és imperiomban egy predikátor tiszteletes úr nálunk" kezdetű nem tudom mi léve. — Szabó látta a' dolog' szerencsés sikerét, 's sietett koszorút fonni azon virágokból, a' honnan még senki' homlokát nem kerítették körűl a' múzsák. Sőt kevéssel azután megértvén, hogy Rajnis már régóta ír illyeneket, némelly darabjait közlötte vele, 's óhajtani látszott, hogy kettejeknek munkáik Hoschius' és Vallius' példája szerint, együtt lépjenek napfényre. Nem tudom, min és kin mult, ez a' szándék nem teljesedett; elég az, hogy Szabó megelőzte a' 'nonum prematur in annum'-ot váro Rajnist, 's csakugyan 'elébb

---

láthattuk volna; 's ha olvasóim közt csak tíz lesz, a' ki megért, keveset gondolok vele, ha a' nagy sereg mosolyogni fog is gyermekségemen.

tálalt — a' mint verseinek utolsó kiadásában elkeseredve említi — mint az, a' kinek már akkor ebédje, vacsorája is kész volt, mikor ő a' főzéshez fogott'. Mi leve a' dologból? Négy esztendő múlva, azaz 1781ben megjelent Rajnis a' 'Helikoni kalauz'-zal, 's nyilvánossá tette az' időbeli elsőségét, úgy mindazáltal, hogy sem Szabót, sem Révayt, kik nálánál hamarább költek ki (ámbár egyébiránt prosodiai törvényeiben Szabóval ellenkező állításai nincsenek czélozás nélkül), világosan és csípősen nem bántotta. — Érezte Szabó, mit vesztett ezen munka' megjelenésével a' bírt elsőség' dicsőségéből, 's ezen visszás 's kedvetlen érzések közt írá 'Ki nyertes'-ét, mellyben hajdani szerzetes társa ellen kivetvén a' derék dandárt, Rajnison csatázó martalékot szedett, 's Rávayt is kedvetlen nevezetekkel illette *). — Tanácsosabb lett volna oda engedni Rajnisnak az' időbeli elsőséget, mellyet verseiben úgyis megadott neki **), 's elhallgatni.

'Αζομενος, Διος υἱον, εκηβολον Απολλωνα.

Tudod, hogy a' Rajnis, Révai 's Szabó közt támadt pör felől sokan sokképen itélnek; tudod, hogy

---

*) Lásd' a' 73 és 74d. old. a' 'Ki nyertes'-nek; összevetvén azzal, a' mit Révai Posonyban 1781ben kijött 'Elegyes versei'-nek 108d. old. mond.

**) Költem. Munk. IId. kötet 55. old. "Nálam most vettetik a' kert, Nálad már kivirult". "— — tegnapi gazda vagyok".

**

mind Rajnisra, mind Révaira is — hogy Szabót 'tehén úton csamangó'-nak 's egyébnek nevezte — sokan neheztéltek: 's én kész vagyok megvallani, még a' versengő felek előtt is, hogy ezen ízetlenségben sem nem gyönyörködtem soha, sem (ha szabad úgy szólni) azt jóvá nem hagytam; kész vagyok megvallani azt is, hogy mind Rajnis, mind Révai élesebbek voltak, mint ohajtottam volna: de más részről ha a' dandárt, ha a' martalékot, ha a' Révai által visszamondott tehén úton czammogót látom a' 'Ki nyertes'-ben, összeteszem kezemet, mellyel talán már követ emeltem a' kettő ellen, 's azt tudakozom, a' mit Rajnis tudakozott, hogy midőn valaki boszontgatja, gyáva gyermek' módjára fog-e csak fityogni?'

Talám majd vége lesz már ennek a' csatázatnak is. Szabó föltette magában, hogy többé nem válaszol elleneinek mocskolódásaira; illy fogadással fejezibe a' Magyar Museumhoz ragasztott levelét Bacsányi is; Révai pedig, midőn utószor vele voltam, sajnálkodva beszélt a' dologról, 's azt állította, hogy erre a' nemtelen viadalra, ha elszenvedhette volna a' nyilvánságos megbántást, sohasem szállott volna. Egyedűl Rajnis, az ἑκηβολος Rajnis az, a' kiről nem hiszem, hogy még egyszer ne szóljon; mert őt olly oroszlánnak ismerem, a' ki a' mellette szeliden elmenőket nem bántja ugyan, de a' ki belékap, összeteperi, 's nyúgalmasan mégyen tovább.

Búcsúzásomkor egy kedves ajándékot ada nekem Szabó: e' napokban kijött verseit. A' nyomtatésbeli correctúrát Bacsányi barátja vitte, mellyel neki valóságos szolgálatot tett; mert tudjuk, előbbi kiadásaiban, mellyeket talán az olaj-lámpás' pislogása mellett maga corrigált, mint hemzsegtek a' hibák. Ezt a' kiadást nagy gonddal készítette Szabó, és Révai' intését (ámbár a' szók' eltépését, elhányását most sem ismeri hibának *), úgy tetszik,

*) Költeményes munkáinak első kötetében a' 224d. old. ezzel rekeszti be a' komáromi földingásról irt költeményt: "A' várost isten győzhette, nem emberi kéz, meg". Nekem ez szenvedhetlennek tetszik; valamint a' 'Vanier' mezei gazdaságában' ez az újra megyhagyott sora is: "A' kisded vidrát oktasd, mint fogjon halat meg". Igaz az, a' mit a' 'Ki nyertes' 73d. old. mond az illy elhányásokról Szabó úr; igaz az, hogy Erdélyben 's Magyarországon is sok helytt beszélnek igy; B. Rádaynak Evirallájában (lásd az Orpheus' második darabját) néhány illyen eltépés fordúl elő, kiről csaknem mondhatjuk, hogy magyarúl tökéletesen nem tud, 's, hogy magamat is előhozzam, Gesznerem' Idyliumi (Kassán 1787) teli vannak az illyekkel; de próbáld bár, Révainak kívánsága szerint, ragaszd együvé az eltépett részeket, nem lesz-e sokkal kedvessebb a' mondás: "A' várost isten győzhette meg, nem emberi kéz". "A' kisded vidrát oktasd, mint fogjon meg halat".—Ellenben azt tartom, vannak némelly esetek, a' hol az

hasznára fordította. Én leginkább azt sajnálom, hogy az előbbi orthographiájától elállott, és még inkább azt, hogy ezen kiadásban az első helyet nem Milton' elvesztett paradicsoma *) foglalja el. — Véletlenűl a' Pyber' halálára írt Asclepiadaeusokra akadtam, 's gondolatlanúl ezen új eset felől

---

illy tépés nemcsak megengedhető, hanem valóságos szépség is. Illyen a' Vanier' elején: "Sem járni szidalmas verssel más' neviben kedvem nem tartja keresztűl." A' 'járni' a' 'keresztűl'-től igen messze el van hányva. De garabonczáskodás hozatik elő, 's ez a' széthányás titkosan érezteti az olvásóval, hogy az illy nyugtalan elméjű ember mint hány, dúl el mindent a' maga helyéről. Ezt a' szép sort megváltoztatta Szabó úr. (Lásd a' Magyar Museum IId. köt. a' 118d. old.). "Sem más' neviben, zabolátlan haragra gyúladván, szegező verssel sérelmet okozni." — Ki tarthatja ezt jobbnak az elsőnél.

*) Melly szerencsétlen gondolat volt légyen az, hogy Szabó úr a' Milton' elvesztett paradicsomát fordítsa, azt minden megitélheti, ha az ángolt nem látta is, a' ki meggondolja, hogy az epopaeákat nem lehet úgy epitomisálni, mint valamelly theologiai systemákat, és a' ki tudja, hogy Szabó úr, az egy deáknyelven kívül mást nem értvén, ezt nem ángolból, hanem egy deák fordításból fordította. Kevésben mult, hogy Szabó úr ismét az Ilias' fordításához nem nyúlt. Denis, vagy — költői nevét említvén — Sined, a' deák epitomatort előttem boszankodva nevezte 'suprema papavera carpens'-

kezdék tudakozódni. Egyszere könyek gyűltek meg szemében, 's elakadott szóval 's tébolyogva felelt kérdésemre. Ez világos jele jó szivének, 's akárminként kisebbitsék őt azok, kik a' rimek nélkül irt verseket versnek sem tartják, én őt mint jó embert igen tisztelném, ha poetai érdemeit nem ismerném is.

Szabó nemes szüléktől vette eredetét, 's a' háromszegi székelyek közt Baróton 1739. April. 10d. született. 1757ben Trencsinben a' jezsuiták' novitiatusába lépett. Onnan Beszterczére (hol múlattában a' szerzet eltöröltetett), Komáromba 's Kassára ment. Most itt rhetorikát tanit. Termete magas, egyenes, száraz; hajai igen lágyak, ritkák és félig őszek; orra hosszas és vékony, szája élességet mutat *), fogai ritkák 's csinatlanok, 's ábrázatja csaknem szederjes verességű. Öltözete

---

nek, midőn neki beszéltem, hogy Szabó úr belőle fordítja Miltont.

*) Szájának szabásán kivül tökéletesen hasonlit hozzá, a' Klimesch Tamás bécsi festő által készített 's 1790ben Kohl által rézre vésett kép. Szerencsétlen gondolat vala, hogy a' festő, nem tudom magától-e, vagy másnak kivánságára?, egy költői oestrumra ragadtatott' attitüd-öt adott neki: nyilván azért, hogy az összeegyezzék azzal a' más gondolattal, hogy bal-kezébe egy papiros festessék ezen szókkal: "Az elveszett paradicsom". De ez a' kéz szerencsére a' rézre metszet darabra rá nem fért.

nem sokkal jobb, mint a' millyennek keresztelő Jánosét festi az evangyeliom. Szobája csinatlan, rendetlen 's olajlámpája miatt, melly éjjel nappal asztalán áll, 's rigója húsceledelétől, büdös; könyve, ruhája, papirosai el vannak szórva, 's verseit coperta darabocskákra, olly apró betűkkel írja, hogy azokon mesterség elmenni. Ő ugyan nem dadog, de beszédjét folyónak csakugyan nem nevezhetném; igen halkkal mond mindent, a' mit száján kiereszt. Erkölcsei tiszták, feddhetetlenek, azt első tekintete is mutatja; 's szíve azt a' buzgó hazafiságot, mellyet az olvasó verseiben feltalál, valósággal érzi. Én ezt a' sort vetettem volna Terentiusból alá: „Tristis seviritas in vultu est, in verbis fides."

Prof. Simay Kristóf úr, Bacsányi János úrral együtt lépének be Szabóhoz, kevéssel az előtt, hogy tőle eljöttem. Az elsőbb, a' mint tudod, múlatságos darabokat ír; a' második Ossiant fordítja, 's inkábbára rímes verseket ír. Én azt tartom, hogy Ossián jobb kézbe nem akadhatott. Szava, járása, mozdulása 's mindene egy régi rittert mutat; nincs rajta semmi franczia sikló könnyűség, semmi megelőző, elfogadni kész ajánlóság; tiszta 's velős magyarsággal szól és ír, noha accentusa elárulja, hogy közelebb született a' stiriai mint a' moldvai hegyekhez; és csudálást érdemlő munkássággal 's fáradhatlansággal bír, azt, a' mit kiád,

annak rendje szerint kikölteni. Mutatja azt a' Rajnishoz írt Expostulationak minden sora, kivel ugyancsak turniermässig tördösé a' lándzsákat.

Holnap még azokat látogatom meg, kik atyámfiai Apollóban. Engedd meg, hogy azt, a' mit délután láttam, máskor beszéljem el, 's most neked jó éjszakát kivánjak.

IV.

E G E R.

Eger, Octob. 22dikén 1789.

Ma az agyagos sár miatt hat triumphalis ökrökön jöttem be a' városba, keresztül a' piaczon. Paripáim, medve bőrrel bevont nagy bakom, 's a' kocsi' hátuljára felkötött három szövétnekem, figyelemre ragadták az egrieket; minden akartá tudni, ki vagyok, 's míg a' fogadóba másztam, néhány cseléd szaladt megtudni, micsoda uraság érkezett? — — Megváltoztattam öltözetemet 's ő excellentiájánál a' püspöknél akartam tenni udvarlásomat; de a' helyett, hogy beeresztettem volna, ebédre hivattam. A' püspök délig el vala foglalva. Így tehát az udvarból gróf Sztáraynéhoz mentem, a' ki, a' mint tudhatod, a' megholt cancelláriusnak, a' püspök' testvérének, lánya. — Néhány esztendeje már, hogy én őt ismerem; a' betegség, melly nála most gyakor vendég, előbbi szépségéből sokat elfonyasztott; de azért mégis lehet látni, mi volt ezelőtt még kevéssel. Az ellen nem mondhat senki egyebet, hanem hogy kicsin, igen kicsin; de —

nem az-e a' florenczia Venus is? nem az-e ez minden gemmáiban a' régiségnek? — — Azonban igen nagyon megcsalatkozol, ha azt hallván, hogy igen szép, és azt azon felül, hogy igen kicsin, azt gondolnád, hogy a' grófné teljes lesz naivetével is. Épen nem. Őt elmosolyodni talám még senkisem látta. Férfiúi komolyság űl parancsolásra teremtetett fekete nagy szemeiben, 's ha setétben hallanád szólani, azt gondolhatnád, hogy valamelly igen olvasott ifjú úr raisonirozik. De az ő beszéde távol van minden pedantereytől, minden keresve keresett eruditiótól. A' franczia írók, kikkel igen esméretes, megvetették gondolkozásának fundamentumát; ő azt, a' mit egykor olvasott, csaknem szóról szőra tudja, 's azt igen szerencsésen szokta a' maga tulajdonával úgy összefűzni, hogy azon többé az idegen íz meg nem tetszik.

A' szépségen, elmésségen, olvasáson kívül még más tulajdonságokat is csudálhatnál benne, ha valaha olly szerencsés lehetnél őt látni 's közelebbről esmérni. Megtántorodni nem tudó állhatatossággal tűr el minden kedvetlen esetet, akár moralis légyen az, akár physicai; nem tud megrettenni semmitől, 's elkészülve van 's csendesen megyen a' veszedelemnek, ha azt többé ki nem kerülheti. Vidámsága 's magában megelégedést találó nem esmért szive most sem hagyta el, 's enyhűlést, vigasztalást nyújt neki minden történeteiben. —

Valóban ha a' természet azt, a' mit ő rá vesztégetve hintett, egy asszony és egy ferfi közt osztotta volna is fel; nem vádolhatta volna irigy fösvénységgel sem egyike sem másika.

Ő excellentiája a' püspök kegyes leereszkedéssel fogadott. Vidám volt az egész ebéd felett 's fölélesztette azokat, a' kik az iránta való tisztelet miatt némán ültek. — Jelentettem, hogy Bécsbe szándékozom, és hogy ezen úttal Pápát is reménylem meglátni, melly alkalommal ott épitett temploma felől gyönyörködve szóla. Arról majd akkor irok, ha meglátom; most csak ön-személyéről. — Ha te is azt hiszed, a' mit némelly protestansok mondanak, hogy intolerans, hogy üldöz, nagyon csalatkozol. Sőt inkáb semmitsem óhajt annyira, mint a' nyúgalmas egyességet; hanem hogy minden cselekedeteiben a' hierarchia' tekintete 's hatalma van szemei előtt. Azért nincs semmi, a' mit elkövetni kész ne légyen. — „Az úgy van! látja kemed, édes — — — y uram! mondá egykor nekem, én a' fekete formaruhát viselem, az nekem kötelességem; én pedig kötelességemet teljesiteni akarom.“ — Különben a' protestansokat mind udvarában, mind azon kivül olly kegyességel fogadja, mintha catholicusok volnának. Sőt én tudok példát, hogy a' jószágaiban lévő predikátorok iránt különös kegyességel vala. Hogy nem mindeniket szereti 's szenvedi, azon én fel nem akadok; mert egy gróf Esterházynak, egri püspöknek,

főispánynak, egy főcancellarius' testvérének, némelly mozdulásokat nehezebb elszenvedni, mint ha apostolságra a' gyalom mellől, vám-keréktől hivatott volna.

Az az épület, a' mellyet most lyceumnak hivnak, olly jó izléssel, 's olly költséggel tett épület, mellyhez hasonlót nem láttál. Egész négyszeg az; három sorra 's szegleten áll, közel az udvarhoz. Elől a' cathedrale templommal általellenben az exameni palota, jobbkézfelől a' bibliotheca, balra az oskolai templom, hátul pedig a' specula áll. Temérdek költséggel szereztetet minden. A' mathesisi eszközök inkábbára Londonból hozattak, 's mutatják, mit lehetett vala ezen minden hazai példákat feljülmúló igykezetből reményleni, ha a' püspök' szándéka nem hátráltatott volna. Most a' normalis oskala 's néhány pap kong benne, 's szobái részszerint készületlenek, részszerint üresek. A' bibliotheca' mennyezetét Krakker egri képiró festette. Az a' tridenti zsinatot adja elő, magának a' püspöknek parancsára, 's abban mind az architectura, mind a' grouppok mind a' drapperie jobbithatlanúl vannak festve. Maulportsch, ki az oskolai templom' festésére hivatott le Bécsből, összecsapta kezeit midőn a' bibliotheca' ajtaján belépett; 's megvallotta, hogy ő ennyit nem tud. — Olly nagy gonddal és olly helyesen tett rajzolást és festést ugyan maga Krakker sem igen tett másutt; 's ez neki kétségkivül sokkal nagyobb munkája, az egymás megett

álló sorok' egyenlősége melett is, melly a' szem előtt nem olly kedves, mint az itt meg amott hézagosan összecsoportozott grouppok, a' jászai templom' plaffondján. Már megholt, 's egy púpos hátú lányt hagyott maga után, kinél egy Rubensének allított festést, 's Norbert Irundnak némelly mezőségeit láttam.

Az megsirathatatlan kár, hogy a' lyceum magasabb helyen nem épült. A' püspök még akkor olly szándékkal volt, hogy ezt elvégezvén, egy püspöki templomot épit, a' római péter-templomnak hasonlatosságára, azon helyen, hol ennek igazság szerint állani kellett volna. Az illyen profanus ember, mint én vagyok, a' religiót tekintvén, nem állhatja meg, hogy fel ne kiáltson: Tantum religio poterat causare! —

Melly kedvességben légyen a' püspök a' pápánál, azt ez az anecdotumocska eléggé mutatja: a' mint a' püspökök Magyarországból is begyülekezének Bécsbe 1782ben VId. Piusnak tiszteletére, a' szokás és ecclesiai etiquette szerint mindnyájan kezet csókoltak, csak gr. Esterházy nem. A' kézcsók helyet leborúlt előtte, 's lábát csókolá meg. Nem nézte ezt megindúlás nélkül a' pápa, 's még nem egyenesedett vala fel a' püspök, midőn ez áldó csókját tonsurájára nyomta a' püspöknek. Ez a' történet Bécsben mind a' papi, mind a' világi rend előtt szemet szúrt. —

Azt sem hallgathatom el, hogy a' pápának Bécsből lett kiindulása után csakhamar, a' szent István-rend' nagy keresztét 's csillagát kapta ajándékban a' fejedelemtől; de azzal mentvén magát, hogy papi alázatossága minden világi fényességeket elhárít, a' királyi kegyelmet el nem fogadta; 's így e' helyett egy püspöki gazdag keresztet kapott.

Estefelé P. Leo Maria Szaiczot, az 'Igaz magyar' íróját látogatám meg. Nem szégyenlem megvallani, hogy róla való gondolkozásomban nagyon megcsalattam. Irásait olvasván én őt egy mérges, homályosan gondolkozó, 's sok dolgobban járatlan embernek gondoltam vala: most pedig láttam, hogy az ember sokat olvasott, sokat írt, fáradhatlan szorgalommal bír, 's kivált a' honni történetekkel igen esmérős. Első meglátása megérdekli a' nézőt; kancsalúl néz félre, bajuszát beretválja, 's azonban rőt szakálla hosszan nyúlik le mellén. Oldalán a' szíjövről az olvasó csörög, mellynek akkor apologiáján, szent tűznek hevűlve dolgozott. Módja monasticus alázatosságú, de ha a' szentszék' hatalma 's tekintete fordúl elő, már akkor kész az athletai viadalra. A' protestansokra sem-nem haragszik, sem őket, akarmit tanitsanak, írjanak, mondjanak, nem bántja; de a' catholicusban a' legártatlanabb heterodoxiát sem nézheti. Semmitsem becsűl annyira mint a' martyri koronát, és azt óhajtja, hogy

neve a' p. Fast és Merz név mellé tétessék. Elszenvedi ő azt békeségesen, ha csak személyét bántják; ha munkáiban csak a' kidolgozást érdeklik: csak a' hitet ne illesse senki; csak az ő hyperorthodoxiájától ne térjen el. Azt mondta, midőn élességét vetém szemére, hogy "ő nem olly kutya, hogy ne ugasson": noha az is igaz, hogy nem vetemedne arra, a' mit munkájának csaknem minden sora mutat, ha arra mások által nem volna kérlelve. Valóban mutatott néhány levelet, a' mellyben K—— úr tüzelte, kérte: hogy ezt 's ezt támadja meg; de ez a' K — — úr nem Kovachich, tudod, mert az ő vele folytatott levelezés nem a' legnagyobb barátságot 's egyenlő gondolkozást mutatja. — Ő rá p. Leo azért is boszankodik, hogy vele viadalra szállani nem akar.

Szabó Dávid urat a' nagy asszonyhoz tett eucharisticonjai miatt, 's Bacsányi urat a' 'Magyarok' vitézsége'-ért indulatosan szereti: de Révayt az eroticumokért, azt mondja, már nehányszor meg akarta csapkodni. Ha akkor Kazinczy írta volna (ezt veté hozzá), a' kalvinista, rosz neven nem venné; de Révaytól — — —. Neki-bíztattam, hogy Kazinczy az illyen crisisen fen nem akad, 's csak azt kéri; hogy meg ne dicsérje, mert nagyon szeret azok közé számláltatni, a' kiket p. Leo veszedelmes embereknek tart.

Hidd el barátom, én Leótól gondolkozásunknak ennyire különbözése mellett is, titkos satisfactióval jöttem el, és Egerbe nehezen jövök ezután, hogy őt meg ne látogassam. Gondolkozása' modjától irtózom, mert haszontalan! én eretnekségben neveltettem: de az emberben van valami, a' miért még az illyen széllel bélelt tudós *) is, mint én vagyok, reá nem haragudhatik. Hadd mondja, a' mi felől őt lelkiesmérete meggyőzte; minekutána ez a' veszni indult világ látni mer, 's nem állítja vétekneknek, hogy az értelemnek belső súgalását kövesse; nem lehet attól tartani, hogy tanítása veszedelmes legyen. 'S én ebben is tisztelem ő excellentiájának a' püspöknek bölcseségét, hogy ezen munkát nem gátolja ugyan, de Egerben nem nyomtatja; holott másoknak irásait, a' millyen példák az indusok' bölcsesége (profanus mind maga a' könyv, mind a' fordító), tulajdon műhelyéből, 's tulajdon költségeivel bocsátotta ki.

Innen a' várat és a' mecsetet nézni mentem. Az utóbbik a' maga épségében áll, 's keresztény isteni tiszteletre fordítatott; az elsőbb elomladozott.

---

*) Széllel bélelt tudós, Aufklaerungs-Phantast, a' neve annak p. Leo' irásaiban, a' ki a' lelkiesméret' és meggyőződés' szavát követi; melly, ha megtévedt is, minden jó szívű ember előtt szent szó! isteni-hagyás!

V.

FÜRED.

Veszprém, Nov. 3-dikán 1789.

Láttam Horváthot, 's ollyannak találtam őt, a' millyennek képzeltem. Nem becsűlöm most kevesebbé, mint az előtt becsűltem, mig csak az enthusiasmus ragadott ölelésére. Ennél többet nem mondhatok.

Octobernek utólsó napja vala, a' midőn én, Budáról 29dikben indulván meg, Füredre értem. Nem gondolhatsz kedvetlenebb időt. Ködös volt az ég, sokszor alig lehetett háromszáz lépésnyire is ellátni, 's az ősz' hideg szele a' parázs esőt kocsimba verte be. — Már látszott a' Balaton; látsza a' tihani félsziget, 's annak kősziklás hegyeinek bérczein az apáturság' kettős tornya; de olly homályosan, hogy azt kiláthatni szerencsének tartottam. Szőlők közt kellett nehány egymás mellett épült kis helységeken keresztül menni. A' környék olly bokros, kövecses, dombos, valamint a' Torna vármegyeiek; 's engemet a' Balaton és a' szélén lévő szőlőhegyek (hol gr. Széchenyinek, benn a'

szőlő közt, egy kétsorú nagy epületje van), a' Klopstock: 'Schön ist mutter natur'ja után, a' zürichi szőlőkre 's tóra, 's valamelly kedves eltévesztés-e, vagy összehasonlitás által Bodmerre, Breitingerre, Gesznerre, Hirczelre 's Horváthra álmodoztattak. Be sokszor mondtam azon óda' végét, mellyet Klopstock a' Bodmer' látása után irt, egy kevés változtatással az én gondolkozásom szerint:

„Oft erfüllt das Geschick was das erzitternde
Volle Herz kaum zu wünschen wagt,
Wie von Träumen erwacht sehen wir dann unser Glück,
Sehens mit Augen, und glaubens kaum.
Dieses Glück wird mir, als ich das erstemal
Horváth's Armen entgegeneil'."

Végre kibuktunk a' szőlők közül, 's Füredet, a' disztelen Füredet, magunk előtt láttuk..

Horváth Szántódon volt, túl a' Balatonon, hová Tihannak kelle menni. Emberei oda utasitottak, mert ezek engem annak a' Bárczaynak gondoltak, kit úrok, Munkácsról irt levelem után, ezekben a' napokban várt vala. Lovaim nem mehettek tovább, annyira ki voltak fáradva; a' helységben pedig hirtelen újakat nem kaphattam, mert azok a' legelőn voltak. — A' nap hanyatlani kezde, a' köd Szántódot és Tihant közelebb mutatta, a' mint van valójában, és röpültem volna Horváthhoz; — — ezek

rábírtak, hogy Aszalayval 's cselédemmel, egy szövétneket vévén kezünkbe, gyalog útnak indultam. — Te ezeket a' kicsinségeket eluntad hallgatni, úgy-e? De tudd meg, azon napon, a' mellyen én Horváthot legelőször szorítottam mellemre, nekem semmi érzés nem volt kicsinség, 's nem is lesz az soha. — Az ut alkalmatlan volt; majd vizenyős réteken, majd meredek 's nedves kősziklákon kellett mennem, 's Tihan nincs közel: de a' nyugtalanság szárnyakat fűze lábamra, 's míg a' révházhoz értem a' tihani félsziget' tulsó oldalán, egészen elestveledett. Kevéssel az előtt menének által a' hajósok, 's csak reggelre várattak vissza. E' szerint én a' rév-házban vontam meg magamat, melly annyira tele volt, hogy több ember be nem férhetett volna; 's búsan képzeltem el, melly hosszú fog lenni éjjelem, hol sem ágyat nem kaphattam, sem egészen áltázott öltözetemen kívül egyéb ruhám nem volt. Végre megszántak az istenek, 's valamelly lármázás azt jelentette, hogy a' hajósok visszajöttek. — Csak másnap reggel akartak viszszatérni; de leitattam lábokról, 's megígértem, hogy, ha majd hónap visszajövök, ismét megitatom; 's égő fáklya mellett léptünk a' hajóba. A' legények danoltak, hátradültek, de sérelem nélkül, 's igen későre vették észre, hogy a' csónakot farral hajtják előre. A' közepe' táján a' víznek eloltatták a' fáklyát, mert különben az utat eltévesztették vol-

na; 's az inasom' félelme (a' kinek nem lévén Horváthja, kihez siessen, szíve haldoklói kínokkal küszködött) végtére csakugyan eloszla, mert szerencsésen eljutánk a' parthoz, honnan Szántód felé a' feneketlen 's vermes ingoványon égő szövétnek mellett vezetett ismét a' három ittas legény.

Elütötte vala a' tizenegyet, midőn Szántódra beértem, de Horváth még fen volt 's dolgozott. Hasztalan volt föltenni, hogy nevemet egy időig eltitkoljam; nem emlékezem egyébre, hanem hogy ezt mondám: én vagyok — y, 's mellére szorúltam, 's ajakaink egygyé váltak. Összefont karral jártunk fel 's alá szobájában, dolgainkat emlegettük, 's szívünk érezte, hogy boldogok vagyunk, hogy szerettetünk. — Nulla ancilla fuit, quae dicta foras evulget. Nem vala hon felesége, 's e' szerint minden tartózkodás nélkül tettünk mindent annyira, mintha régi esmérősök, testvérek volnánk. Mutatta azon helyet, hol Kazinczynak halálán kesergett, mutatta könyvei felett fityegő képét, verseit olvasgatta 's danolt, a' mi neki elementuma. Közel vala 12 óra éjjel, midőn csak számára készült vacsoráját felhozták: ettünk, danolt, 's lefeküdtünk.

Horváth harmincz éves, feleséges, de gyermektelen, középszerű magosságú, igen nemes képezetű, de a' mellyet szokatlan különösségeivel defigüriroz. Igen sokat hasonlitanak lineamentumi, kivált fekvő homloka 's nyerges orra IV. Henrik-

nek Rubens által festett 's Janinet által rézbe metszett 's színekkel nyomatni szokott képéhez, csakhogy ő ifjabb mint a' király akkor vala, mikor lefestetett. Igen fekete szálas bajusza elfedi száját; hajai pedig, mellyek természettől göndörök, mind oldalról mind czopf gyanánt hátul csombók-módra vannak megkötve; veres paszomántos nadrághoz, egy tengerszínű rövid mentét vesz, 's egy kalpagformára metszett nyusztos 's veres bársonyú süveget. Víg, pajkos, tréfás, elmés és igen alkalmas mindenre; de minden cselekedeteiből érettség, philosophiai csendesség, és a' mértéken túlható, de nem vak áhitatosság látszik. Innen van, hogy ő még verseibe is, valahol előhozhatja, religiosumokat egyelít; 's megvallja, hogy, ha valamelly napon imádkozni elfelejtkezett, retteg és magát nem tudja egyhamar megnyugtatni; innen van, hogy gondolkozásának módja azzal, a' mit az oskolában beszívott és tanult, olly szorosan egyezik; 's innen, hogy a' halál után várt állapotról, mind verseiben olly gyakorta emlékezik, mind azt elmélkedéseinek tárgyaivá olly gyarkorta teszi. De csakugyan távol van ő minden lavatteri phantastaságtól; elméje valóságos elmélkedésekhez szokott, 's több férfiúi erővel bír, mintsem hogy phantasmák által elszédítessék. — Szíve jobbíthatatlan, jóltevő, szelid, erkölcsei tiszták, feddhetetlenek, 's társasága igen kedves. A' legkényesebb párisi ízlésű dáma is elfelejti, hogy

neki bajusz borítja be száját, hogy hajai tornyokra mincsenek fürtözve, hogy dohány parfümirozta ruháit; 's gyönyörködve múlat társaságában. Cancellarius gr. Teleki, ő excellentiája, gr. Széchenyi, septemviralista B. Ráday, a' mi Rádaynknak fia, a' volt tihani apátur, őt kegyességökre 's társalkodásukra méltatták.

Mennyit tudnék még írni, a' mellyek az én Horváthomat közelebbről esmértetik. Férfiúi érettség, elevenség, pajkosság, tréfa, tűz, a' legkedvesebb szelidséggel összeszőve, az, a' mi őt a' néző előtt kedvessé teszi. — Novembernek 2dikán, már tisztúlt vala az idő; általeveztünk Tihanra, nehány magyar verseket mondtunk a' Balatonnak, 's éjszakára Füredre menénk, honnan ma délután jöttem ide.

Nem képzelheted el, barátom, melly kiesen rút Tihan. Ollyan ő mint a' toilette mellet űlő borzas lányka, midőn boszonkodik, hogy álmából felköltötték. Cybele anyánk a' maga bizarságát akarta mutatni, mikor ezt a' kis cyprust csinálta. Szebb ángol kertet nem lehetne késziteni sehol. Füredről jővén Tihannak, darabos éktelen dombok, széles kőrepedések, két nádas tó, szántó földek, szőlők tolják magokat a' néző elébe, 's mindene van, a' mivel a' természet' pusztaságát felpiperézni lehetne. A' helység kicsiny, és annak nagyobbodását reményleni sem lehet, mert vidéki lányokat a'

lakosok a' víz' fáradságos felhordása miatt nem kapnak, 's egymás' házához házasodnak.

Füreden még fél napot múlattam. Az esős idő zárva tartott, annyira, hogy csak a' fürdőhöz sem mehettem ki, 's Horváthnak a' Balaton' szélén most épülő nagy házát csak messziről láthattam. Szíves elgyengüléssel váltam el karjai közül, 's áldottam azt a' boldog órát, a' melly őtet nekem, 's engem neki szűlt.

VI.

DEBRECZEN ÉS NAGYVÁRAD.

Májusban, 1824.

Majusnak 20dika vala az a' nap, mellyen én, nyolcz esztendők után, ismét meglátám Debreczent. Mihelytt szekeremből leszállék, be sem lépvén szobámba, mentem prof. Sárvári úrhoz, 's kértem, vezetne fel a' Csokanai' mellképe elibe, mellyet a' nemzet' disze Ferenczy István faragott Romában. Prof. urat néhány perczekig tartóztaták halaszthatatlan dolgai, 's úgy ülék ott, mint a' ki tűhegyeken áll. De végre menénk, 's a' látni olly nyugtalanúl vágyott 's a' vágyat olly igazán érdemlő mestermű előtt állék. Nem Csokonai; 's az nem is szükség, 's Ferenczy Csokonait soha nem látta. A' plastica nem a' hasonlóságot tette czéljává, hanem a' szépítést; 's ez valóban szép fej. Ez vala a' szükség. Éljen, éljen Ferenczy.

A' fej természeti nagyságú, 's nem le néz, mint az olly büsztök, mellyeket magasan akarnak polczra állítani, hanem inkább fel, mint a' mellynek elrendeltetése az, hogy asztalon álljon. Az arcz

gyönyörű, bájos; az orr nemes; a' száj szépmetszésű; a' szemcsillag gyengén van kijegyezve; 's nem egészen vakon hagyatott. A' hajfürtöknek szép a' jétéka. A' borostyánág nem horizontalis állásban keríti meg a' főt, hanem felmegyen a' fűl mellett, 's a' homlok' közepén ér együvé, mint az imperatorok' fejein látjuk. De ohajtottam volna, hogy a' felöltött mente 's dolmány maradt légyen el, a' hogy' a' kravát egészen elmaradt; mert a' nyak itt egészen meztelen. Meg nem foghatám, mi indítá a' mi Ferenczynket ennek a' poetai 's ennek a' modern ízlésnek egyesítésére. Végre elhitetém magamat, hogy a' bajusz (!) cselekedte. Szegény csokonai! ha te ezt tudod vala, nem növetted volna meg utolsó esztendeidben! Ferenczy tudta, hogy bajuszt szakál nélkül ott csak a' Mirmillók hordának, 's a' mente 's dolmány által akará, úgy hiszem, motiválni, hogy a' büsztöt azzal a' szőrrel adá. — A' mente felett kisded részét látni a' palástnak, mint a' John' rezén.

Elbájolva állék sok ideig a' szépen gondolt, 's igen szépen dolgozott fő' szemléltében, 's ohajtottam volna hazánknak azt az ifjú lelkes mivészét szívemre szoríthatni. Mit fog ő adni ezután!

De mindezekhez, az iskola' előljáróinak érdemlett védelmére, egy két szót kell mondanom azon hely és azon szokatlan 's botránkoztató mód

iránt, a' hol és a' hogy' az alabastromból faragott 's carrárai márvány talpú büszt még most áll.

A' bibliotheca' palotája egy közfal által két hasonló részre van hosszában osztva, 's a' közfalon három iv nyilik ajtó gyanánt. A' köpzépső ivvel egy lineában áll az ablak mind az új templom, mind a' collegium felé; 's igy a' Csokonai' feje jobbról és balról kapja a' világosságot és az árnyékot, vagy inkább minden fény és árny nélkül áll. A' ki a' dologhoz ért, tudja, hogy így a' Ferenczy' mive épen ott van, a' hol lennie nem kellene. — Még irtóztatóbb gondolat vala, hogy szegény barátomat itt kalitkába zárták. Egy lámpás-forma tok alá van dugva, mint az ezen felakadott néző gondolja, hogy meg ne lepje a' por. Ha majd a' bibliotheca azon rendben lesz, mellyben lennie kell, (most nem úgy van), marad hely az ablakkal általellenben álló fal előtt, hova egy oszlopocska állitassék a' büsztnek. 'S félnek az elöljárók, hogy valamely gondolatlan ismét szenyet ejt a' faragványon, mint az, mellyet valamelly ügyetlen kéz a' felállitáskor a' bajusz' jobb fele mellett ejte.

A' Csokonai' ive felett függ Dr. Szombathy József úrnak, Pest' felejthetetlen orvosának, a' mint a' festéklés után hiszem, Donát által igen híven és szépen festett portréja. Ez 25 ezer forintot hagya a' chemiai tanitószék' alkotására.

A' collegium és új templom között el vagynak seperve azon viskók, mellyekben hajdan prof. Varjas és Kocsi urak szállásolának. Ha majd a' város' erdőmestere Szabó úr felneveli a' maga platanusait, bignoniáit, 's jegenyéit, 's canádi nyárjait, Debreczennek ez a' hely lesz sétálója.

Ferenczynek csudálása után betértem a' rajziskolába, 's prof. Beregszászi Pál úr, ennek tanítója, megajándékoza az új templomnak maga által metszett réztáblájával. A' krétával és törlővel dolgozott antik fejek a' megholt prof. Kis Sámúel úr' dolgozásai. Debreczennek ezen iskolára nagy szüksége van, 's bár minden tehetős szülék gyermekei járnának fel itt, hogy, ha valaha épitetni fognak, tudják, mit nem szabad tenniek.

A' betört zsindelyezetű, kidőlt, 's gerendákkal támogatott falú városházának tőszomszédjában, de hogy ez és az között egy útcza vonúl, emelkedik mélt. Téglási Bek Pál cs. k. kamarás és consil. úrnak nagy stilú palotája, melly Debreczennek kérdésen kivül első épületje lesz. Egyik szeglete már kész. Sok épületje Debreczennek izetlenséget kiált, még ha czifra is, nagy részint épen az által, hogy czifra. Kevés érti itt, mint másutt, hogy a' czifra rutít és nem szépit; és hogy a' ki az architecturához nem ért, vétkezik, ha a' jó architectust mesterezi.

A' városháza' kapuja felett látni az S. T. monogrammát, az enyingi Török Istvánét, 's az 1558 esztendőt.

Az útczákon végig csatornák vonatnak; most a' német útcza' kapujánál rakák azt; hogy a' mocsok kiszivárogjon.

Különben engem itt a' város' consulának, Tekint. Fái Fáy János úrnak, nekem kedves rokonomnak, — és régi kedves barátomnak Tek. Nagy Gábor prókátor úrnak, kincseik foglalának el, és sok napokig.

Nem képzelhetni, ez a' két lelkes férjfiú mit gyűjtött össze, és mit bír. Ennek bibliothecája, azon vesztesége után, mellyet az 1811ki tűz által szenvede és a' mellyet az Erd. Muzeum' olvasói az én epistolámból ismerñek, álmélkodást érdemlő bőségben bírja a' typographiai luxus' czikkelyeivel, a' Bodoni' királyi pompájú nyomtatványival, a' legdrágább rézmetszésű munkákkal, a' mi a' régi és új literaturára tartozik; a' legdrágább czikkelyeket, gyönyörűségre és haszonra. De a' magyar dolgokra tartozó originálok' XXXVI kötetit, mellyek a' tűz által eleméſztettek, semmi gazdagság, semmi gond nem adja vissza!

Fáy, a' püspök Klimó' testvérének gyermeke, nevezetes pénzgyűjteményt kapott nagybátyjától ajándékba, melly egykor negyvenezerre becsültetett; olajfestései házánál, 's a' piaristáknál, egy

kereskedőnél, és miket Egerben hagyott, mivel el nem férnek szobáiban, húszezeret érnek; 's most a' könyvvásárlás' szép dühe szállotta meg. Az ő birtokában van a' Sylvester' magyar grammaticája, mellyet én 1804. lopva másoltattam le; itt egy két úgy nevezett Album (Stammbuch), mellyből az Isaacus Newton, az én iskolai kedves két tanítóm Samuel Werenfels és Joannes Alphonsus Turretinus, az ifjabb Apafi Mihály, Teleki Sándor, 's cancellarius Bethlen Miklós' névirásaikat, és sok másokét, lemásoltam. Itt Gaudentio Ferrarinak egy igen szép nativitása, mellyet Fáynak 1200 fórinton én alkudtam meg 1812., itt Domenichinónak egy szép szenvedő Idvezítője 's Judithja, a' kettő négyezeren; és sok egyéb, mellyet a' hely mind megnevezni nem enged, de a' mellyről nem sokára bővebben fogok szólani.

És minthogy itt festések és névirások felől vala szó, nem hallgathatom el, hogy Váradon szolgabiró kapolcsi Domokos László úrnál ismét, ugyan csak egy igen nevezetes Albumból, a' Foris Otrokocsi Ferencz' névirását másolám le, 's nála találtam nagyatyjának Domokos Lajos bihari táblabiró és diaetai követ úrnak magyarra halála előtt két esztendővel (1802) fordított Telemachját. Ez a' halhatatlan érdemű férjfiú ellensége vala az úgy nevezett új magyarságnak. De ezt: 'olvastatja magát' (Előbeszédében), mint igazi neologus merte.

Váradon a' püspöki szép és nagy templomban 's a' vármegye' házában a' mesterség' barátja sok látni valót fog találni. Az oltártáblákat talán, a' kuppolát és a' vármegye' házában függő allegoriai képeket 's a' Sz. Istvánét és Sz. Lászlóét 's a' báró Patatich Ádám püspökét és főispánét, bizonyosan Schöpf (vagy talán Schröpf) festette; mert a' névre nem egészen emlékezem; negyven esztendeje, hogy őtet Rádaynál látám al fresco dolgozni. De a' vármegye' háza' palotájában Theresiát, gyászában, Józsefet a' szent István' rendje' talárisában talpig, Hickel József udvari festő dolgozta, 1772; cancellarius Teleki Samuelt, féltestben, ugyan ő, 1790 után. Ott áll most hazánk' fejedelme és nádora talpig, Krafft Pétertől 1822; a' fejek Isabey után, feldmarschali magyar uniformisban. A' fejér mentének olly játékot ada a' színleléssel, hogy azon nem lehet nem álmélkodni, 's arcz, állás, festéklés, minden gyöngyörű.

VII.

PANNONHALMA, ESZTERGAM, VÁCZ. 1831

1.

Pesten april' 7d. 1831., reggeli 5kor.

Két óra mulva indul a' hajó, 's én azon Győr alá, honnan Pannonhalmára mégyek, meglátni Guzmicsot és társait; 's áldásodat jövök kérni, éltem' édes barátnéja — a' tiédet, és egy angyalét, ki úgy leve szép ideáljává öreg napjaimnak mint első iffjúságomnak a' félszázad után is szentűl-tisztelt. — Melly örömek várnak engem! De én örömeim közt sem fogom azt felejteni, kihez óránkint vágyok vissza, és még mindig ifju szivvel. Addig óvjanak az egek minden kedvetlenségtől, 's enyhítsék terheidet, mellyeket örömmel viselnék együtt veled, ha távollétemet nagy okok nem kivánnák.

2.

Még csillagos vala az ég, 's az utczák' lámpái nem aludtak el egészen, midőn kimenék a' hajóra, hogy el ne essem a' vizi-utazás' örömeitől, ha késni találok. Lábaim alatt, midőn a' hajó' teknőjére felléptem, már pözsge a' kisded Vulkán, 's a' füst feketén tekerge ki kéményéből. Végig menék a' hajón, 's megállék a' nyilások mellett, látni, mint égnek a' kemenczék, 's a' gépely' csudás alaku rúdjai 's kerekei mint mozganak lassú nehéz löködésben. A' féléjszaka' és félreggel' kétes fényében még ki nem lehete ismerni a' körültem ingók' arczaikat. De végre virrada, 's a' csillagok tűnni kezdének. Kapitányunk indulót lővete. Az utasok, egyenkint vagy barátjaiktól kisérve, futának, 's sirva 's ölelgetések közt váltak el. A' hajóról a' vizszélre 's a' vizszélről a' hajóra repültek a' néma köszöntgetések, kalapokkal és kezekkel, 's észre sem vevénk, midőn hajónk a' kedvünkért elbontott hid' nyilásán áltfutott.

Hogy a' mozgóknak akadályúl ne légyek, végig nyúltam egy hoszú karszéken, 's lestem, az

ismeretlen sokaság közt kivel fog legelőbb szőni össze a' történet. Alig kérdém ezt magamtól, midőn meginte valaki, hogy olly közel a' kéményhez főfájást kaphatok, 's a' gőz megáztathat. Azon széken nyultam el most, mellyen ő foga helyt; 's ő beszélé, hogy míg nálunk ezen egynél nincs több gőzhajó, Petersburgban számtalan vagyon már, 's ő illyenen jött onnan Lübeckig. — Egy más valaki, hihetőleg, hallván mit beszél mulattatóm, és magyarúl, közel hozzánk telepedett le. Éneklősen ejtett szólása Erdélyinek gyanítatá velem, 's az volt. Kitaláltatám vele nevemet, de ő a' magáét meg nem mondotta; igen, hogy ő kapitány és hogy Bécsbe megyen. — De íme megálla hajónk, mert egyszerre olly köd ereszkedék, hogy sem eget, sem földet nem láthatánk többé. Három óráig kelle az helyt veszteglenünk.

A' gőzhajó nálunk egészen új jelenés lévén; első útját tavaly tette, septemberben, Bécsből Pestig; festeni fogom azt. — Míg a' Duna' egyéb hajóinak teknője üreg, 's a' vendégszoba rajtok kiáll a' teknőből: a' gőzhajón a' vendégszoba egy felfordított teknő' üregében látszik lenni, 's a' vendégszoba rejtve van. Oda, és a' kemenczéhez grádicsokon esik a' lemenés. A' régibb alaku hajókat evező-legények hajtják: ezt a' gőz' segédje által olly kerekek, mint a' vízi-malmokéi. A' vendégszoba, a' hajó' farában van, a' közembereké

á' közepében, 's a' kettő közt emelkedik a' füst' vastagabb, 's a' gőz' vékonyabb kéménye: a' füsté öt hat öl magosságra, fejérre mázolt vaspléhekből; ollyan a' gőzé is, de az sokkal kurtább. Hogy ezeket a' szél le ne törhesse, a' füst' kéménye vitorlakötelekkel van a' hajó' széleihez és egy magasan kinyuló árboczhoz csatolva. A' kémény' és az árbocz' sorában néhány négy szegü nyilások vannak, 's a' fűtők és a' gépely' intézője ezen vesznek világot.

A' vendégszoba gyönyörű. Meredek grádicsának deszka-lépcsői sárga réz pléhbe vannak szögve; 's innen jobbra és balra két kisded rekesz nyilik, a' terítő' számára, ki ide zárja tányérait, üvegeit. Asztalok 's karatlan székek kőrösfa-szeletekkel vannak borítva, 's a' talpazat parkételt. A' falak' deszkája világos sárga színnel van befestve, ezekkel, hogy az asztal' és szék' fájához hasonlítson, 's a' vesszőzet és egyéb czifra rajta zöld; így a' négy vékony oszlop is, melly a' padlást a' szoba' közepén a' betörés ellen védi. Ablaka egyik és másik oldalán három, 's hosszaskerek metszésű, 's üvegtáblás és zsalús. Az ajtó mellett jobbra és balra két tükör, épen olly metszésű mint a' hat ablak, 's így a' szobát nyolcz ablak látszik világitani. A' hajó' farában még egy szoba, hova innen esik a' bemenés, hálásul az asszonyságoknak. — Az útasok egyenkint ebédelnek, vagy ha úgy

tetszik, kisebb társaságokban, 's a' konyhaczédula el van vetve a' terített asztalokon, hogy kiki tudhassa, mit kívánhat és mennyiért. — A' falak mellett párnázott pad fut el, 's az, éjjel, ágyúl szolgál az útasoknak.

Két új ismerőseim, az erdélyi auditor-kapitány, és a' Petersburgot látott magyar, és én, együtt beszélgeténk a' hajó' egyik végében, 's váránk hogy a' köd szálljon el valaha, midőn most egy harmadik csatlá hozzánk magát, 's magasztalá gróf Széchenyit és Hitel czimű munkáját, míg az auditor-kapitány a' gróf Dessewffy' felén álla 's a' Taglalatnak adá az elsőséget. Hallgaték, nem tartalékból, mert a' nemes-lelkü két férfi különböző gondolkozásom által megsértve magát bizonyosan nem érzené; hanem azért, mert azok közt, kiket lelkem szeret, csudál, áld, biró lenni nagy szükség nélkűl nem akarok. Tudnám én szeretni, csudálni, áldani egyikét is, másikát is, bár világos tévedésben, bár világos vétekben látnám.

De végre feltisztúlt az ég, 's hajónk megindula, 's a' nap' legelső sugárit a' Margit-szigete' nyárjaira lőtte ki. Lestem 's kiismerém a' helyt, hol én és az idegen óbester 1800. julius' 30d. a' Dunában megferdénk, míg atyját váró társam a' víz' szélén járkála; kiismérem a' helyt, hol az, és gyönyörü leánya, mint egy újabb Venus-Anadyomene, kilépének csolnakjokból, 's a' szép le-

ány édes könnyek közt ölelé meg öt év olta nem látott testvérét, és mindjárt testvére után engemet. 'S ez a' barátság, 's talán szeretet, haláláig tarta a' szentnek, 's addig fog iránta 's gyermekei után tartani, míg a' sors engem is oda ránt.

3.

Kapitányunk, Sir John Andrews, együtt viseli módjaiban az angol nyugalmat és a' franczia hideg melegséget, 's a' helyre, hol ő áll, épen ez kívántatik; mert magokat csak így érzik kényökre, a' kiket viszen. Tisztelem az illy kipontozgatott charactert, de én csak azokhoz érzem vonzatni magamat, a' kiknek keblek lángolni, a' kik vétkeket ejteni is tudnak. — Fő személy az utazók' társaságában egy középkoru deli asszonyság vala, ki iránt a' kapitány szinte vazalli tisztelést mutatott, nyilván, hogy másoknak adjon példát. — A' csak olaszúl és francziáúl szóló asszony az unalom' óráiban elővevé német grammaticáját, 's édesb zengésekhez szokott ajkain csikorogtatá a' zordon nyelv' hangjait. Láttatni akará velem mennyire ment ennek tanulásában, 's ezt nyögte kínosan: I k b i n v i t v e — u n d á b e — e i n e z ó n — u n d s z v á j e n k e l. — Nem hallhatám mosoly nélkül, 's kimutatám megbotlását, mellyet, minekelőtte a' szót kimondhatám, magától talála fel; 's elbeszélém, mit felele Maria-Theresiának egy Bécsben

negyven eszt. olta lakott 's németül még is meg nem tanult olasz consiliárius. Élő nyelvet élő grammaticákból kell tanulni. — Az olasz asszonyság különben igen jó vélekedéssel hágy el bennünket, de egy panasza van 's az egész nem' nevében: férfiaink nincsenek elég tisztelettel asszonyaink iránt. Még viseljük orientális eredetünk' fanyarságát, mondám; mert pirulék vallást tenni, hogy ez módivá vált pimaszság. Ifjaink az élvadulásban találják örömeiket; hányadik tudja, mennyivel édesb félénk meleg tisztelettel állani egy szép, lelkes és jó Psychárion' csudáltában, mint érzés nélkül üritgetni az öröm' kelyhét. Én, ősz fejjel, ifju vagyok elöregedett ifjaink közt.

Asztalnál ülénk, midőn a' kapitány fölkele hitvese mellől, 's jelentést teve az egyedül evő olasz asszonyságnál, hogy Visegrádnak romjai látszani kezdenek. Az ott hagyá csemegéit 's narancsait, 's kitekinte az egyik ablakon, a' legközelebbikén ahhoz, melly előtt én ebédeltem, hogy láthassa hajdani királyinknak ezt a' lakát. Elmondám neki a' mit kelle, de nem a' Felician' történetét is; féltem a' fanyarság' újabb vádjától. — Egy asszonyság, férjétől a' Salamon' tornya iránt teve kérdéseket, mellyet a' gróf Mailáth' szép regéjéből ismere.

Kiérvén végre a' regényes völgy közűl, 's azon kietlen tájba jutván, melly a' Duna' jobb felén

rút alaku homok dombokat és hegyecskéket, bal felén puszta lapályt mutat, el fogtam vala zárkozni, ha egy jelenés nem tartóztatott volna künn, mellyet öröm nélkűl látni soha nem lehet. A' nap, setétvörösre festve 's nagyobbra nőve, királyi fényében szállott az előttem elterült tengerbe alá. Már elsötétedék, 's a' kapitány még is hajtata, hogy helyre hozhassa a' köd' vétkét. Végre Neszmély alatt megállapodánk. — Jó éjszakát nektek, kiket természet és szív csatla hozzám! sohajtám, 's áldást kértem az égtől magamra, és attól, a' ki nekem az ég' kedves képviselője.

4.

Társaim a' kipárnázott lóczákon már elfoglalák a' háló helyet. Én csak annyit lelék köztök, hova fejem fért; testemet és lábamat elnyujtottam három tabouretén; 's vagy azért, mivel hozzá vagyok edzve az élet' minden alkalmatlanságihoz, vagy mivel a' mult éjszakát levelek' irásában töltöttem, olly csendesen alvám, a' hogyan kevés a' biboros alkóvokban. Angyalom kedves képekben lebege lelkem előtt.

Hajónk már ment, 's én még aludtam. — Almás alatt tisztelettel pillanték által Virtre, 's kápolnája előtt láttam a' keresztet, mellynek tövében a' honhoz hű Baróti fekszik. — Nyúgodjál békével, áldott öreg! kiáltám; 's valaki itt elmegyen 's tudja mit tevél te, és mikor már, kiáltsa rád: „Ave!" Hűséged tiszteletessé teendi nevedet, mikor tisztúltabb érzésünk irásidat már kedvelhetni nem fogja is.

Komárom alatt meg kelle állanunk: a' hajó' kemenczéjének fára vala szüksége. A' kapitány intette a' kiszállókat, hogy egy óránál tovább ne múlassanak; én veszteg maradék. — Egy angol, egy berlini kereskedő, ki Budáról öt hordó bort vive hon-

jába, és én, együtt forgatánk az ujságleveleket. A' gőzhajó ismeretlen látvány lévén itt is, a' városbeliek hallván lövésünket, mellyel a' várost megköszöntének, csoportosan tolakodtak a' partra, 's a' hajó' irója nem tiltá nekik a' bejövetelt. Az uraságok és asszonyságok' seregében belépe hozzánk két benedictinus is, 's én, hallván ezektől, hogy Czuczor társunk honn vagyon és egészséges, általok követém meg, hogy látogatására ki nem menék. Azok, 's közel a' hajóhoz, előtalálák Czuczort. Jött ő is, de későn, midőn a' hajó már indulni akara, 's ez miatt mindjárt is ment. Én a' két idegen közt ültem, honnan a' bontakozás nehéz lett volna, de a' Czuczor' bucsuzásakor az asztalon által megszoríthatám jobbját 's megölelhetém. — Az angol, olly heves ellensége az emancipatiónak mint én heves barátja, álmélkodni látszék a' papnak adott csókon. — L' h a b i t e s t n o i r, m a i s l' â m e e s t b l a n c h e — mondám neki; meg sem álmodván, hogy ezt és előbbi beszédünket valaki hallhatta 's hallgathatta; 's a' szóra a' Salamon' tornya iránt kérdést tett asszonyság és barátnéja hangos kaczagásra pattanának ki, 's el akarván rejteni a' mit nyilván jelentgettek, lelehajlottak az asztalon. — Mi történt tovább az episcopális hitű 's tüzű angollal, nem tudom; mert én általmenék a' két asszonyhoz! 's velek és az egyiknek férjével töltött pillantásaim a' gyönyörü útnak szebb scenái közé tartoznak.

5.

Cato keservesen emlegeté, hogy, midőn tengelyen mehete, tengeren ment. Én azt bánnám, ha tengelyen tevém vala ez útamat. Úgy az olasz asszonysággal, 's a' két kaczagóval, 's az egyiknek lelkes férjével, 's az episcopális hitü 's tüzű emberrel, a' berlini, helvetiai-születésü kereskedővel, az erdélyi kapitány-auditorral, és Zsoldos úrral, 's a' Petersburgot látott szemgyógyitóval, a' megszállások' óráiban talán szólék egy két szót, de nem tevém volna e' szép ismeretségeket. — Illy örömeket nem vásárolhatunk soha drágán.

Gönyő előttünk álla. A' hajó' emberei intének a' parton bámuló csolnakosoknak, hogy kiszállójok van; 's azonnal jöve felénk két csolnak, vetélkedve egymással, mint Manó Pál a' maga társaival a' lóverseny' térén. Asszonyaink rettegve nézék, hogy egyik csolnak a' másikat felforgathatja; de én tudtam, hogy a' ki mer, bízik is magához, 's még gyönyörködém vetélkedésökön. Végre az egyik diadali örömben veve fel engem és egy Zimonyba és Belgrádba e' hajón lement győri ke-

reskedőt; a' másik néma nehezteléssel fordult viszsza. Melegen vevék búcsut úti társaimtól, 's itt is mind addig röpülgetének a' búcsú' köszöngetései, míg Első Ferencz, a' maga hosszú kéményével, szemeink elől el nem tűnt.

Legjobb világ-e ez, a' mint Pangloss urak tanítják, nem tudom; nem sok embernek jutott az a' sors, hogy úgy ismerje bajait, mint én ismerhetem; de hogy ez a' világ igen jó világ, azt is kevés tudja úgy mint én. Szerencsétlen, ha ki ezt nem tudja hinni.

Az ifju kereskedő megfogadá a' gönyői fogadós' lovait, 's én, felezve, együtt mentem vele Győrig. Két óra alatt ott valánk. Ez is tudja, milly szomoru az együttlét némák között, 's beszélé, miket látott a' mocskos Belgrádban, miket Velenczében, Veronában, Milanóban, és hogy e' síkon mik történtek 1809. junius' 14d. — Bús visszaemlékezések! Szőnynél kezdve még látszanak bateriáink' maradványai.

A' benedictinusok' háza előtt szállék le szekerünkből. — Guzmics elkészíté utamat. A' ház' superiora Vekerle úr, 's az academiának két professorai, Bresztyenszky Adalbert a' philosophiában, és Maar Bonifácz a' historiában, úgy fogadának, mintha régi ismerősek volnánk. Bresztyenszky és Maar urakkal, kevés eszt. előtt, midőn a' Tátra' és Máramaros' vidékit 's a' Hegyalját járák be, Eper-

jesen hoza össze egy szerencsés történet, 's így bennek már ismerőseimet lelém.

A' vacsoránál el vala végezve, hogy más nap (szombaton, april' 9d.) prof. Maar úr fog kivinni Pannonhalmára, mert ez reggeli kilenczig áltesik dolgain; Bresztyenszky úr pedig addig lesz el nem foglalva. E' szerint ez saját könyveit 's némelly látást érdemlő képeit láttatá velem, 's a' ház bibliothecáját és muzeumát: elvive a' vármegye' házához, 's ott Kisfaludy Mihály fő notárius és Schédius Kristóf archivárius uraknak juttata ismeretségébe. A' püspöknél és Sztankovics praelatus urnál, visszatértemkor akarám tenni tiszteletemet.

A' vármegye' háza ezelőtt franciscánusok' klastroma volt. Szerencsésen van elváltoztatva, 's elég hely maradt benne, hogy a' rabok nem föld alatt tartathatnak. A' palota nem nagy, de a' nem nagy megyének nagyra nincs is szüksége. Levéltára 1580. kezdődik. Két szolgabiró a' maga szállását ezen háznál olvasó-szobának engedte, 's így casinója már, taval olta, Győrnek is van.

Kilenczkor szekérre ülénk. Prof. Maar úr beszélé, merre jöttek a' francziák az Eugén olaszországi vicekirály' vezérlése alatt, hol várták őket a' míeink; hol volt a' verekedés, 's egy majorjokban megpihenteté lovait, hogy előmutathassa életpajtájokat, mellynek falai a' francziák' golyóbisaiktól ollyanná valának téve, mint a' rosta. Emlékezetűl sok golyóbis belé van rakva a' falakba.

Pannonhalma mintegy királyi széken lebeg az alatta ellapúlt sík felett, hosszan elnyúlt szőlők' végében. Szent-Márton a' monostor' hegye alatt fekszik, játékos gyümölcsöseivel. Mindenfelé látni nyomait az itt bölcsen és erővel munkáló kéznek. Csavargó út van nyitva a' monostorhoz, kőoszlopú stakétek és szelencze (orgonafa) sorok közt, végig a' szőlővel elhintett hegyoldalon, 's mind ez a' kormányt negyvenöt esztendő alatt, noha nem mindig, viselt Novák Chrysostom' apátsága olta. Azolta épült a' monostor' szárnya is, és a' fedelen már túlemelkedett torony, 's ez négyszögekre faragott kövekből. Ennek alapja a' földön hét öl, túl ezen a' kereszt' hegyéig huszonkettő lesz. Köve a' tájnak, 's a' monostornak vize nincs; 's a' kő ide Visegrád mellől hordatik.

A' monostor' keleti szárnya alá fordúlván be, prof. Maar úr mutatá a' Guzmics' ablakát — az első ablak a' legfelsőbb emeleten éjszak felé, az ebédlő' kiugrása mellett — de Guzmics nem vala szobájában. Ellenben mások letekintettek, 's rá ismervén Maar urra, 's képzelvén hogy evvel a' Guzmics' barátja jő, hirt adának neki; 's a' barna hajú kis barát rohant ősz hajú kis barátját megölelni a' grádicson. — A' főapát már ebédjénél űlt négy vendégeivel és némelly szerzeteseivel. Őt ismertem volna itt elsőnek, ha széke és keresztje annak nem mutatták volna is. Arczán egész lelke.

6.

Maar úrnak ebéd után vissza kelle menni Győrbe, a' mit szivesen sajnáltam. Ő a' legjobbak' legjobbjai közé tartozik.

Guzmics, vagy Iszidór inkább, mert a' szerzet' fiai egymást szerzeti neveiken nevezik, levive kertjekbe, melly a' monostor' dombjának keleti felén kezdődik 's a' völgyig megyen. A' nap igen szép volt. Tavaszi lágy leblek fogtak körül a' violák' illatjával, mellyek kékelének a' szilvás' árnyéki közt. Szeder vevé által a' kert' intézését, 's alkalmasb útakat von benne, 's értelemmel. Itt láttam legelébb ellepve virágokkal a' mandola - 's baraczkfákat. Pesten, és egész utamban eddig, még minden fa kopaszon állott, 's telet mutata.

Más nap velünk ebédle Horvát Endre is, Pázmánd helységnek, hol született, plebánusa, a' most megjelent Árpádiás' éneklője. Ebéd után gyalog menénk le magányába, 's az én kivánságomra gyalog. Ez az ő szőlőháza közel áll a' monostor' kertjéhez, 's ő itt lakik inkább mint benn a' faluban, hol plebaniája szűk és egészségtelen. Sokat

szenved lábaira, 's baját neveli testessége. Ritkán lobban dévajságra, vagy csak erővel.

A' főapát tudni akará, ha Endre adá-e az én nevemet valamelly fájának, mit tenni szokott, midőn iró látogatja meg, 's megvallá hogy az most eszébe nem juta. Iszidor úgy akará hogy menjünk le hozzá még egyszer, 's így hozassék helyre a' mit elmulasztottunk; de én azt ohajtám inkább, hogy a' monostor' kertje tartsa fenn ittlétem' emlékezetét. Szavamon fogtak. Lemenénk tehát a' sűrű' szakába, és hogy félig téve ne legyen a' mit csinálunk, egy ailanthus' kérgére a' Guzmics' betüjét, egy kanádai nyáréra az Endréét, egy fekete nyáréra a' Szemeréét, egy gledicsiára a' magamét, egy rhusra S betüt, egy platánra egy mást metszettem fel, alávetvén a' magaménak az esztendő számait is. — Crescetis amores! mondám, elkészülve munkámmal. — Klopstock nem tartá magános és öreg esztendeihez illetlennek egy egy fát avatni a' maga' és az azok' neveikre, a' kiket szerete. — Melly igen nem boldog, a' ki mindig bölcs!

'S piruljak-e mondani, hogy épen akkor, midőn egy nékem szent nevet metszék, és nem elébb és nem utóbb, szólala meg az első fülmile, mellyet ez idén hallottam?

7.

Negyedfél napot tölték a' nekem felejthetetlen helyen, 's a' sok, hol vigan hol bölcsen töltött órák után ideje vala megtekintenem a' monostor' nevezetességit. Szeder, Guzmicsnak talán leginkább kedvelt társa, a' keze alatt álló pénzgyűjteményt és a' természeti dolgok' muzeumát, a' homonnai születésű könyvtárnok Colomannus pedig a' bibliothecát láttatá velem, 's ez reggel olta délig; egész öllel hordozgatván elömbe incunabuláit és a' sok bibliát 's arab kéziratokat. Egy török, sikárlott papirosra irt munkára egykori birtokosa ezt jegyzé: Le Gulistan et le Bostan de Saadi. — Rosarium Muslahi Addini Saadi Siraschensis; — egy másikban a' Hafiz' ódája áll, perzsa nyelven.

Nékem mind ezeknél, és a' miknek czimjeit ott fél nap kijegyzettem, kedvesb vala a' Denon' aegyptusi utazása, mellyett a' gróf Teleki' pesti könyvtárából ismertem ugyan már 's ott a' csudanagyságú táblákkal, de az illyet mindig végig kell forgatni, mikor lehet. — Elragadtatva örömem által, ezt irám, míg a' bibliothecárius a' bibliákat

előmbe hordá, a' könyv' táblájára: „Emberi nagy nagyság, mi volnál te ész, rény és honszeretet nélkül!" — A' szót eljövetelem után megsejtették a' könyv' tábláján, 's értették és szerették! Nem e' három emeli-e az embert méltósága' fő pontjára? 's nem szédelg-e, a' ki Denonnal az Aegyptus' pyramisaiba léphet?

A' bibliotheca' palotája nagy-és magos. Hossza 12 öl, szélessége 7, 's ebből éjszakra 's délre egy-egy cabinet nyilik. A' palotának karja van, 's az húsz oszlopon áll, a' két cabinet kar nélkül. A' palota, melly a' monostor' éjszaki szárnyát foglalja el, hármas ablaktól kap világítást nyugat felől, 's a' két cabinet felett három három kisebből, 's így épen nem sötét. Közel a' hármas ablakhoz az ezzel általellenben megnyilt ajtón belépő maga előtt látja sz. Istvánt, az alapitót, és Ferenczet a' feltámasztót, márvány polczozaton. István tálárisban áll, oltári palástjában, koronás fővel; jobbjában az almás-botot, baljában az adománylevél' tekercsét tartván: Ferencz lobogó huszármentében, tarsolyos karddal; 's a' feltámasztás' diplomája könyöke alól gördűl alá. Mind a' két szobor a' bécsi képelő-academia' directorának Klieber Józsefnek igen értelmesen gondolt, igen ügyesen dolgozott míve, 's a' Ferencz' arcza idealizált, szépített, de hű, a' hogyan plasticusnak kell, és még inkább mint festőnek. Sokan az István' arczában papot találnak inkább mint ki-

rályt, 's felejtik, hogy az nem hiba. — A' Novák' büsztje itt most még csak gipszben, Schrott Andrástól, erővel teljes férfit mutat, 's Novák az volt. Sok ízben bizonyítá magát illyennek. Midőn a' franczsiák ötezer forint harácsot kivántak tőle, semmit nem ada, 's tűrte hogy haragjokban majorjait, pinczéit kirablák. — Szenvedni erőszakot nem rút: rút megegyezni elkövetésében.

Klieber azon nemben is mere valamit, mellyben magát nem gyakorlotta, 's Minervája a' plafondon neki dicsőséget nem szerez. Szerencsére a' stukk le fog vettetni, 's a' gerendák helyett boltozat vonatik. A' honját szerető szerzet a' plafond' egyik felére kilencz boglárt, a' másikra ugyan anynyit rajzoltata, 's azok közűl nyolcz még nem kapa képet és nevet. A' jobb oldal' boglárjaiban Nro 1. és 2. 's 8. és 9. üres. Nro 3. áll Verbőczy István, szürkébe szürkén, 4. Hunyady János (itt, az irók közt, helyen kivűl), 5. Mátyás király, 6. Vitéz, a' pécsi püspök, 7. Révai Miklós; — a' bal oldal' boglárjaiban Nro 3. Szabó Dávid, 4. Zrinyi a' költő, 5. Kálmán, 6. Pázmán, 7. Gr. Gvadányi József. —

A' tiszteletünkre méltó 's nagyon méltó szerzet, itt és leányházaiban, százezer kötet könyvnél többet bír. Melly szerencse, ha a' gazdagság jók' kezében áll! ollyanok' kezében, kik méltók hogy gazdagok légyenek. — Hogy a' szerzet visszaállíttatott, a' praemonstratensisekével és cistercitákéval,

azt leginkább a' Somogyi János alcancellár' tiszteletes hazafiságának köszönhetjük.

A' főapát' kormánya alatt három al-apátság van, a' tihanyi, bakony-beeli és dömölki; 's a' szerzet ez idén áll 141 papból és 39 nevendékből. Doctora a' theologiában van 5, a' philosophiában 15; iskolákat tanít a' pozsonyi és győri academiában, 's a' győri, komáromi, kőszegi, pápai, soproni, pozsonyi, esztergami és nagyszombati gymnasiumokban. Tagja, magyarúl nem tudó, egyetlen egy sincs.

Eltöröltetett a' szerzet 1786. december' 4d., visszaállíttatott 1802. april' 25d. — Novák megholt 1828. october' 20d.; a' mostani főapát beiktattatott méltóságába 1830. februar' 14d.

A' nagytemplom, mellynek elébe, egy kisded pitvarral együtt most építetik a' torony, még a' sz. István' ideje olta áll, de ennek oltára előtt egy igen kisded nyílik, melly még régibb. A' kettőt kora teszi tiszteletessé, nem architecturája, nem szobrai és képei. Építi a' tornyat Páckh János-Baptista, ki az esztergami basilicát is.

Kormányszéki tanácsos Kriebel Janós úr, Brzánban, Lemberg mellett, rám bízta, hogy Pannonhalmáról hoznám meg számára a' sz. István' diplomája' fac-similéjét, a' kisded templom' rajzát

profilben, és a' monostor' képét, hogy mind hármát Magyarországi historiájának egyik kötetéhez adhassa, mellynek most általam fogja ő cs. kir. Főherczegségének a' Nádornak a' magyar muzeum' számára benyújtani VIIdik kötetét, mint az előbbeni VIdikat három eszt. előtt; regál-papirosra calligraphiai gonddal irva. A' mi kevés ügyességgel e' részben birok, örömmel teljesitém vala a' hazájához még idegen földön is szentűl hiv férfi' kivánságát, 's a' monostor' képeit, Guzmics' és Szeder' jelenlétekben, lerajzolám; de nem a' kisded templomét, mellyre több idő kivántatik, 's még inkább nem a' diploma' fac-similéjét, mellyhez nem is férhetni. Az tokban tartatik, üveg alatt, és rámában, kiteritve ugyan, de azon görbülésekkel, mellyeket a' nyolczszáz harmincz évű irhán a' sokszori nedvesűlés ejte, hogy nem lehetne áltlátszó papirost teriteni rá, ha kivennék is az üveg alól. Némelly sorait — fájdalom, nem egészen! — Novák rézre metszeté, 's elég híven; a' diplomát pedig szóról szóra nyomtattatá le Vindiciae czimű munkájában 1782.

8.

A' főapát kedden reggel egy halaszthatatlan útjára indúlt. Magunkban maradván, Guzmics jelenté, hogy ha nem lenne ellenemre, a' convent' ebédlőjében fognánk enni: úgy kivánják szerzetesei; 's hajlandónak találván erre, kért, mutassam ott magamat tartalék nélkül, 's saját szinemben, nem a' mellyet a' bevett rend az először látottak előtt parancsol. — Örömmel teljesitém kérését; kedves nekem mindig azokat látni, kik egykor majd fényt vetnek a' hazára.

Egy hosszu asztal el vala töltve a' Benedek' fiaival, 's ezen kivűl két mellék asztal, hol a' nevendékek ültek. A' bornemisza vendég kötelességnek ismerte toastozni, 's felevenité a' gazdákat. De nem szokva az ollyan' látásához, csaknem meg vala zavarva, midőn étel előtt és után az egész sereg, fennszóval, sőt chorusi hangon, mondá asztali hosszu könyörgését, ollykor egyszerre elhallgatván, azután ismét rá kezdvén. De rendtartásai minden háznépnek, minden társáságnak vannak.

A' hol sokan laknak együtt, 's kivált ha nem nyüg nélkűl, ott ritkán kerülhetni el a' viszálkodásokat; így a' beteg, ki még barátit is bántja, mert szenved. Pannonhalma ment e' vétektől; 's a' ház' tagjai itt nyugalomban, barátságban élnek együtt. Guzmics bizonyossá teve, hogy itt semmi kedvetlenségtől nem tarthatok. Melly tiszteletessé teszi előttem ez, a' szerzet' mostani igazgatóját! melly tiszteletessé az itt élő, tudományt és mind azt, a' mi jó és szép, híven szerető serget! Áldám István királyunkat, hogy őket egyesítette. De bár mindig illy apátot kapjanak, és mindig magokhoz hasonló társakkal szaporítsák szerzeteket! Egykét sötét fő, egykét hiu 's epés szív nyugalmokat felzavarhatná.

Az estvéket mindig, de kivált az utolsót, Guzmicsnak szobájában vagy az enyémben töltjénk, 's itt már inkább komoly beszélgetésekben, mire bennünket az idő' csende is meghívott. Guzmicsnak kedves ideája, kedves tiszteletes álma az unio. — Ki ne óhajtaná azt? de ki merje reménylení, míg ollyanok vagyúnk, mint vagyunk? Ő theologus, és hív; és még is alig van kedvesb könyve mint a' Herder' Ideái zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. De miként is történhetnék az, hogy az illy korlátozott, de szabad, hogy az illy meleg lélek mint az övé, Herdert ne szeresse? Guzmics sok holmit fejtegete: így a' coe-

libatus' czikkelyét is, 's én tőle sok új ismereteket fogtam fel, mellyek felől nem hittem, hogy enyéimmé is lehessenek; 's érzettem, hogy a' kinek nem studiuma a' tárgy, nem bánhat bölcsebben, mint ha hallgatja azt, a' kinek az tárgya, 's tőle a' jót eltanúlja.

9.

Szeredán, april' 13d. elhagyám Pannonhalmot. A' főapát meghagyá, hogy Farkas Vincze úr, most spiritualis, ezelőtt director Sopronban, vigyen vissza Pestre.

Tatára térénk ki utunkból, hogy ismét láthassam a' gróf Esterházy' kertjét, melly felől tudtam, hogy az, 1803 ólta, midőn először valék itt, nevezetes változtatásokat kapott. Akkor neheztetéssel láttam, hogy a' rajzoló azt annyira elboritotta fákkal és csalitokkal, hogy a' szem alig talála helyt megnyughatni. Most a' panasznak nincs helye. Gyönyörű paradicsom minden tekintetben, 's szép kinézései vannak a' Vértes' hegyei 's a' pincze-házak felé, mellyek sűrűen egymás mellett, egy kis gazdag falut képzeltetnek. 'S szebb vegetátiót nem gondolhatni. Egy olasznyárfa' derekát kétszeri ölelésem által sem foghattam keresztűl. De ékességét kivált gazdag vízi-pártiái adják. Széles és hosszúan elnyult taván százanként uszkáltak a' hattyúk.

A' kisded vár azon nagy habokat hányó tó' szélében, mellybe II. Lajos a' Szolimán' békét ajánló követeit behányatta, eledelül a' halaknak, igen elmés igazitásokot veve, 's a' régi kor' izlésében. De azt megtekinteni tiltá az estvére hajlott idő.

A' nap' örömeit nevelé a' piaristák' collegiumának rectora Fájsz József úr, és az ide már sok esztendő előtt Ujhelyből jött professor Nequaszil, 's a' rector úr' szobájában végig forgatott rézmetszések' gyűjteménye, és az Esterházyak' képei a' refectorium' falain.

10.

Esztergamba ebédkor érénk. Útunk a' sz. Anna' rotondája' mellett menvén el, mellyet a' cardinál-primás a' templomokban gazdag városnak e' távo fekvő végében most állít, kiszállánk szekerünkből. — Oh, ha annak lámpát nem adnának! oh, ha tornyacskákat nem! Mondám, mikor ezt a' gőzhajóról, és most midőn Nyerges-Ujfaluból megpillantottam. De a' keresztyén cultus harangokat, és az új ízlés a' kuppolára lámpát kíván; noha Nápolyban a' Franciscus de Paula' templomában sem tornyocska sem lámpa nincs. Gyönyörű toscáni oszlopozat áll tornácza előtt. A' templom tömve vala a' kőmívesek' állásaival, 's így nem láthaték fel szabadon a' kuppolába.

A' várba egyedül és vezető nélkül akarék felmenni; de prof. Felix ur, egyik szeretetre méltó tagja a' benedictinusok' esztergami házának, nem gondola ellenkezésemmel; és mivel attól tarték, hogy magyarázásai a' tárgyák' első rám hatását meg fogják vagy zavarni vagy gyengíteni,

fogadást teve, hogy néma vezetőm lesz. Most köszönöm hogy makacsságomat meggyőzte, 's óhajtom, hogy mindig olly értelmes vezetőm légyen. Nem láttam volna mind a' mit láttam, vagy nagy idővesztéssel.

Ismertem az Esztergam' fekvését, ismertem rajzolatokból a' mi itt készűl, 's tudtam milly rettentő nagyságú munka; de a' valóság felűlmulta minden nagy képzeletimet. A' már teljesen felálló kanonoki lakások' két sora közt egy széles és magos domb álla, melly miatt innen amoda általlátni nem lehetett. De a' domb három negyede már el van hordva, egyik még várja az elsepretést, 's a' hat öl magosságu hosszan elnyúlt domb arra emlékeztete, a' mit Horácz és Sallust emlegetnek, hogy a' Róma' nagyjai hegyeket döntetének el. 'S mi ez az óriási munka ahhoz, a' mi ez után vára itt reám. — Ma már nem látunk isteneket: melly nagyok vagyunk midőn isteni míveket láthatunk!

Sajnálják hogy a' cardinál-primás ezt a' nagy munkát nem a' királyi fényü, és semmi nagy templomot nem bíró Pesten, hanem az elhagyott és sok templomokat bíró Esztergamban építeté; de én ezeknek gondolkozásokban nem osztozhatom. Esztergami érsektől kivánhatá Esztergam ezt az áldozatot, 's a' hely, hol sz. István megkereszteltették, hogy tiszteletes legyen a' nemzet előtt. Egy más primásunk teljesítse majd a' pestiek' kivánságát.

És még egy ok, 's talán nagy ok. — A' régiek hegyeken nyujtották be áldozatjaikat istennek és isteneiknek; úgy hitték, hogy úgy közelebb állanak hozzájok. A' józan hideg ész mondhatja a' mit akar; míg emberek vagyunk, nem csak a' józan hideg ész hat reánk. Szóljon az, a' ki majd elő fog fordulni a' kanonoki lakok' jobb sora mellett, 's fellépeget a' templom felé, ha azt érzi-e ekkor a' mit akkor fogna, ha a' templomba síkon lépne, vagy mélységbe tetőről. — Én részemről vallást teszek, hogy midőn a' basilicát e' magasságban látám magam előtt, a' Sion' emlékezete fogott el, 's a' capitoliumi Jupiter' temploma, 's az athéni Pallasz' Parthenona.

Prof. Felix úr elvive a' basilica mellett, egy nyomorú régi szurdékba, hol most az architectus Packh úr' testvére lakik. Magát a' nagy épitőt nem lelénk, de testvére jó vala láttatni velünk a' modelt, melly az egész dombot azon állapotjában mutatja, mellyben a' nagy munka a' teljes elvégzés után állani fog. Ezen az épületek kártyaházakként állanak, körülölelve a' kerttel. Srófjain felemeltetvén az asztal, az alsóbb tábla a' hegyet, minden régibb épületeivel, a' szerint adja, a' hogy az a' cardinális' épitései előtt volt; 's ha ki péld. tudni akarja, hogy a' protomartyr' kápolnája' helyén az új épités előtt mi állott, felkeresvén ennek helyét az alsó táblán, látni fogja, hogy ez a' kápolna ott épült,

a' hol nyolcz századok előtt Vajk herczeg Istvánná kereszteltetett.

Schrott András urat, ki a' Novák főapát' Pannonhalmán látott büsztjét dolgozá, termében találánk, 's sáros kezekkel, mert épen a' pannonhalmi torony' ajtaja' figuráit tapasztgatá. Nagy része ezeknek már leöntve áll, lágy érczben: a' császár, a' nádor, Somogyi alcancellár, 's Novák apát, 's ez egy irást vévén által a' császár' kezéből, mellyen ez az egy szó áll: DOCETE; és még mások. — Schrott úr beszélé, hogy nem találván Nováknak festett képét, megnyittatá a' koporsót, 's úgy foga munkájához; 's úgy mondja minden a' ki Novákot ismeré, hogy a' büszt jól hasonlít hozzá.

Most végre a' basilicát menénk látni.

Külső fala annak faragott kövekből áll, míg a' váczinak három oldala terméskő, el nem simított vakolással. A' templom' testének fala, melly a' kuppolát fogja tartani, minden ablak nélkűl, görögösen, melly temérdek nagyság! A' nézőt elfogja kicsinységének érzése; de el egyszersmind nagyságának érzése is, 's örvend ennek. — Tíz év alatt mi leve itt! De még kell tíz, míg mind ez elkészűl. Illy munka időt is kíván, nem csak gazdagságot.

A' sírokhoz széles, alkalmas, világos grádics vezet. Aegyptusi lélek szállja meg a' nézőt, midőn itt a' temérdek izmú oszlopokat látja, 's a' két co-

lossális angyalt, melly az alul mint felül szélesb küszöbű ajtó előtt őrt áll, 's a' pályáját megfutottnak nyújtja a' diadal' koszorúját. Az ajtó felett ez olvastatik: PRINCIPIS A RUDNA SUCCESSORUMQUE SOPORI. Harmincznál több üreg megyen a' falba, hová a' koporsók betolassanak.

Bakács Tamásnak kápolnája előbbi helyéről a' templom' jobb végébe vitetett által, 's ezzel áltellenben áll a' protomartyré, mellynek oltárán a' mi Ferenczynk' Istvánja fog állani, térdre bukva már a' kövezők verdesései alatt, de felegyenesedett testtel 's égre nyujtott jobbal. Az oltár' fejér márvány fala már fel van állítva, az égből alá szálló angyallal, ki hozza a' pálmaágat, és a' sok fejből és szárnyakból álló apróbbakkal. Maga a' martyr még Budán van, munkában. Áltellenben ezen oltárral, bevonva fejér kárpittal, áll a' Károly Ambrus főherczeg primásunk' emléke, Pisánitól, Milanóban, carrári márványból. Az ifju herczeg félig fekve ül ágyában, melly megett egy angyal hívja, felfelé emelt karjával; egy másik, lábainál, háttal fordúl el a' nézőktől, mély fájdalomban. A' műv' fala feketés márvány, pyramisi háromszögre.

A' templom' belsője veres márvány táblákkal van kirakva; oszlopai fejerék lesznek. Melly kár hogy Esztergamnak fejéres vagy sárgáló márványa nincs. A' márvány erőre mutat, gazdagságra, melly maga is erő; de azonfelűl hogy ez nem kedves a'

szemnek, ezt még azon tekintet is sajnáltatja, hogy a' kik ide Almás felől jőnek, a' megúnásig látván mindenütt a' veres márványt, itt általa meglepve sem érezhetik magokat.

Prof. Rumy úr, most magyar törvény' tanítója a' presbyteriumban, elvezete a' bibliothecába; melly itten most egy templomban tartatik. Vágytam látni a' Homonnai Bálint' kezével magyar nyelven irt naplót, de az alkonyodásnak indúlt estve ezen örömemtől eltiltа. Az helyett az egri születésű, bécsi prof. Hess úr' két oltártábláját néztem igen nagy gyönyörűséggel; a' nagyobbik a' basilicában a' nagy oltárra fog tétetni, a' másik a' rotonda' számára készűlt. Gondolat, rajzolat hibátlan, az ecset velős. Itt Anna asszony ül, 's térdén tartja a' könyvet; Joachim a' tábla' jobb felén áll; a' szeretetre méltó gyermek pedig Anna előtt, lesülyesztett fővel, profilban, egymásra tapasztott kezekkel 's jobb vállárol szép vetésekben foly alá kék leplezete. Bájos kis figúra. — Amott Vajk, keresztbe vetett karjaival; lehajtja fejét a' medencze felett; Adalbert prágai püspök, erővel eltölt öreg, oltári gazdag öltözetében, infulás fővel, önti a' vizet; Geyza és Sarolta székjökből, mások az oratoriumból, nézik a' szent munkályt, 's a' császár és az ifju herczeg' nagybátyja, Mihály, mellette állanak, mint tanúi. Adalbert megett, szolgáló társai. — Hessnek a' kép' dolgozása alatt szemei előtt lebegtek az olasz iskola' hősei és az erővel eltölt Rubens.

11.

Útam eddig a' tavasz legtisztább, legmelegebb napjaiban folyt; ma eső esett, melly az útasnak mindig kedvetlen, ha nem éjjel jő és hamar el nem fut. Társamat mellettem elnyomá az álom, 's így én újra emlékezém azokra a' miket Esztergamban láttam, 's visszavágyék hol Pannonhalmára, hol Pestre, hol azokhoz, a' kiket januárius' utólsóján elhagytam. Kedves busongás fogta el lelkemet.

A' regényes táj egyezésben állott lelkem' busongásaival. Beértem a' csavargó Duna' szük völgyébe, mellynek bokros hegyei zöldelni kezdének. Boldog szegénységet mutata minden a' mit láték. Egy meredek hegy' ormán egy igen meredek szirt emelkedett a' Duna' jobb szélén, 's a' szirt' végében meszire tűnt ki a' vallás' szent jele, vigasztalásokra azoknak, a' kik itt szenvedő szívvel mennek el, 's több hatással itt, közel a' felleghez, mint ha völgyben állana! Önts azt az enyémbe is, szerencsétlen jel! kiáltám, 's elmondám egy ódámat:

Az oktalan bölcs titeket, istenek,
Tagadni akarna. De ti felette meg
Dördítitek boszús ütéssel
A' ropogó tüzeket, hogy Ujhely

És a' Hegyalják' tornyai rengenek,
'S fortyanva kél ki partjain a' Tisza,
'S ő sápadozva roggyan össze,
Érzi hatalmatokat, 's tagadja.

Ekként dühültek egykor az elfajult
Tellus' szülöttjei ellenetek: de Zéüsz
Felkölt; futának ők, 's az ádáz
Enceladust leteríté az Aetna.

Engem szerény szív vonz tifelétek, és
Nem ingható hit, 's magzati félelem.
Áld szenvedésim közt nyögésem,
Áld poharam, ha virág övedzi.

Az éj' sötétét tiszta nap, a' fagyos
Telet tavasz 's nyár váltja fel, és az ősz,
Gerézddel ékesítve fürtjeit;
'S újra sötét jön elő fagy, újra.

Hadd jőjenek! ti gondotok az; nekem
Örvendeni illik, tűrni, reményleni.
Ég föld szakadjon össze, szórja
Lángjait a' Phlegeton; ti védtek.

Most feltűne előttem Visegrád, szomorú romjaival. Királyok' lakja egykor; most baglyoké.

12.

Délre Váczon valánk. — Társam, nagy barátja a' virágoknak, a' püspöki kertecskét akará megtekinteni, hol piroslott a' salvia splendida. Onnan a' cardinál Migázzi által új alakba öntött lak' szobáit nézénk meg, és osztán a' templomot, hol hat öreg kanonok egy tüzes arczu fiatal succentorral éneklék zsolozmájokat, chórusi hangjaikon. A' belőlről és előlről igen szép nagy templomnak semmi képe nincs, melly érdemlene figyelmet; elbarnúlva állanak, az elsőn kezdve az utolsóig, barnák már a' festéskor is. Az egyik oltár' tabernaculuma előtt irtózatos mázolatban álla a' művészség' egyik legbájosabb munkája, a' Madonna della Seggiola; és azt senki nem ismeri blasphemiának a' mesterség' istensége ellen, és e' szent helyt. A' templomnak minden festéseit ki kellene hányni; egyedül a' cardinál Migázzi' muziv-munkáju profilképe érdemli a' megtartást, és három társaié.

Migázzi Vácznak egy arcus triumphálist is ada, melly itt úgy áll nyomorúlt házak' szomszéd-

ságában, mint a' rómaiak, mellyekhez az által is nem roszúl hasonlít, hogy már el kezd avúlni. — A' Duna' bal felén egy római villa tekint ki az erdőből az ott elmenőkre, mellyet Migazziburgnak neveze el.

13.

Vincze barátom a' misericordianusokhoz vive el. A' talárist viselő nem pap patikás rá ismere benne kedves tanítójára, 's érzékeny szívvel láttam, melly melegséggel mentek egymásnak. Tiszteletes szerzet, mert jóltevő. Egy összezsugorodott, összegörbedt, öreg de eleven németke elvive kórházába, melly templomnak vala építve, 's így is templom. Most üresen állt, de benne készen állanak az ágyak. Két más szobában hét beteget találtam. Az asszonyi nem' betegei Budán gyógyíttatnak, az Elizabethináknál.

'S most a' siketnémák' intézetébe menénk. Schwartzer magyarúl tökéletesen tudó 's magyar születésű director úrnál gyönyörüsségel folyt el egy egész óránk. Érett lelkü, gondolkodó férfi. Általa bennünket prof. Királyi úrnak, 's ez iskolájába vezete; de tanítványai közül a' pihenés' órájában csak két serdülő németet, 's egy kisded fiú-, és egy nyolcz esztendős leánygyermeket állíthata előnkbe. Elmondván, hogy ezekkel mint kezdi oktatásit, a' német nyelv' hét vocálisait felirá

táblájára, 's német jelekkel, úgy a' consonánsokat is, 's mondatá hangjaikat a' siket, és így néma, leánykával. Ha az hibásan vagy nem tisztán adá a' kivánt hangot, nem igazíthatván füle által, ujját betolta a' gyermek' szájába, 's annak ajakit és nyelvét fel, le, vagy össze nyomta, míg a' kivánt hang jött.

Most a' már csaknem kitanúlt két fiút vette elő, 's egy catechismusnak valamelly kérdését az én kezembe adá, ugyan annak egy más nyomtatványát az egyik legénykéébe, hogy ez a' feleletet diktálja le társának az iskola' rángatásaival. Az iró szóról szóra adá a' feleletet, 's az gyanút támaszta bennem, hogy a' mit ír, nem társa' jelei 's ujja' rángatásai után adta, hanem könyv nélkül tanulta meg. Megkérdvén tehát professorokat, ha hozzájok a' többes szám' harmadik személyében szoktak-e szólani, vagy az egyes másodikában, ezt írtam a' táblára, itt sem felejtvén, hogy az örömben szük életnek minden perczében örömet kell szedni 's adni: Kannst Du tanzen? A' két fiu elnevette magát. A' nevetés engedé gyanítanom a' feleletet, de még világosabban akarám érteni, melly képet ragaszt a' leirt igéhez; 's a' fiu kerengést feste ujjával a' levegőbe. — Német, mondám magamban, ha magyar volnál, bokáidat ütnéd együvé!

Míg itt állánk, egy gyönyörű 's jól öltözött ifjacska lépe mellénk. Úgy hittem, az egyik vagy

másik tanító' fia; de az is a' ház' tanítványa volt. Nógrádi vice-ispány Gyurcsányi Gábor úr' egyetlen fia. Ez magyarúl tanúl érteni, 's irni, mert magyarok közt élend. — „Mikor voltál szüléidnél?" kérdém. — „Husvétkor." — Örülsz-e hogy ide hoztak iskolába, 's érzed-e, mivel tartozol tanítóidnak?" — Felele ismét, 's a' mint illett. — Most ő vevé kezébe a' krétát, 's ezt kérdé tőlem: „Micsoda az úr szolga?" — Professora kitörlé a' hibásan ejtett kérdést, 's ezt irta helyébe: „Micsoda hivatalban van az úr?" — Pap vagyok; ezt felelém. De a' kedves gyermek nevete, 's a' tábla' másik végére mutata ujjával, hova jóval elébb ezt írtam volt: „Én egy jó asszony' férje és hét gyermek' atyja vagyok." Tetszék magának, hogy megpiríthata. — „Hát minek gondolsz?" kérdém. — Felelt: „kapitánynak." — Azon én neveték, és az én Vinczém. Hihetőleg a' gyermek semmit sem ismert irigylésre méltóbbat, mint ha valaki kapitány.

Miért nincs itt kivel e' szép örömet megosztani szeretném! sóhajtám magamban, 's megcsókolám a' nyolcz esztendős leányt. — Boldog atya, a' ki szerencsétlen gyermekét ide hozá, 's emberré teremtve viheti el! Áldás annak hamvaira, a' ki a' szenvedők' könnyeit felszárasztani tanítá, és mind azokra, a' kik ennek példája után, miközöttünk szárasztják!

VIII.

NÓGRÁD, GÖMÖR. 1831.

1.

Szemere és Szemeréné Nógrád, Gömör, Borsod, Zemplény, Ung, Beregh és Szathmár vármegyékbe akarának tenni útat, rokonaikhoz, barátjaikhoz, és mivel Szemere azt, mellyet orvosa' tanácsából taval juniusban teve, igen szerencsés következésünék találta. Én együtt menék velek. — Pesttől házáig, a' szokott úton, harmadnap alatt elmeheték: most Péczeltől Patakig tizenhét nap értem. — Melly idővesztés! De melly örömeket ada nekem ez az út!

Domonyból, a' szép Aszód mellett, ebédre Acsán valánk. Szemere nem jól érzé magát, 's így Acsán a' fogadóban szállánk meg, de a' két kastély' kertjeit megjártuk. Negyven esztendeje hogy nem voltam itt. Nagy idő, 's a' változás nem kisebb. Akkor a' tornyos régibb kastélyban, a' hegy' fokán, báró Prónay Gábor lakott, a' maga nagy becsü bibliothecájával, főigazgatója a' pozso-

nyi kerület' iskoláinak, 's Gömörnek főispánja: a' hegy' gerinczén bátyja László, elébb nógrádi alispán, tovább helytartói tanácsos, végre királyi commissarius a' zólyomi kerületben, és mint az, zólyomi, 1790 olta pedig csanádi főispán; — cátói rényű 's komolyságu férfi, szíves barátja ébredező nyelvünknek és literaturánknak, a' fénynek nem nagy áhítója, de nem is kerülője; úgy nézte azt, mint születése 's hivatalai által rá rakott 's gazdagságai által bírt terhet; mindenben szerencsés, csak öcscsével nem az, és némellyik gyermekével. A' két kastélyt, amaz atyait, és a' mellyet itt László építe, a' templom választja el egymástól. Néhány öllel alább mint a' templom, áll familiai kriptájok, hol az egy helyen lakott, de egymást esztendőkig sem látott két testvér most nyugalomban feküsznek együtt.

2.

Kiérénk az örök dombok közűl, 's elterűle előttünk az Ipoly' szép síkja. — Balassa-Gyarmathon vágyánk látni a' megye' ország szerte tisztelt alispánját. Ülést tarta szobájában. Így az egykori főispán gróf Brunszvik József országbirájának, Henriette leánya által olajban festett képéhez vezettetének magunkat, melly hogy itt függ, sok esztendők olta tudtuk az ujságlevelekből. — Az valóban a' hű gyermek' műve, 's idegen kéz rajta sem a' rajzolásban, sem a' festéklésben nem igazított. A' verset hozzá Verseghynek kelle csinálni; egészen rajta van ennek charactere. — Itt függenek a' régibb főispánok is, nagy számban; Grassalkovics, a' sok Forgács, 's ezek közt Zsigmond, a' nádor. De mind ezeket nem jó nézni.

Itt függ I. Ferencz is, 's József főherczeg-nádorunk, Krafft Pétertől; amaz az aranygyapj' talárisában, ez generálisi fejér mentében, veres nadrággal és dolmánynyal — de miért nem a' sz. István' rende' scapuláréjával inkább, melly a' képnek több innepiséget 's gyönyörű vetéseket ad-

hatott volna! A' császár' arcza mása annak, mellyet épen ez a' müvész a' Pest vármegye' palotájának készíte, de valamelly változtatással; a' főherczegé Isabey után van festve: húsz esztendő előtt még jól, de nem már ma. A' két testvérnek most birjuk igazán hív képeiket 's kőmetszésben is, a' császárt Ender, a' nádort Lieder után; 's a' két kép mind arczaikat, mind lelkeiket igen híven adja. Az elsőbbből títuszi lélek pillant ki, a' Liederén azt látjuk, kit dietáink a' legelső fejnek vallottak. — A' Stieler' Ferencze épen nem Ferencz.

3.

Viceispán úr láttatá velünk, a' mivel Nógrád méltán kevélykedik; azt az épűletet, hol negyven rab gyapjat ecsetel és fon, 's azt pakróczczá szövi. Nem új megjegyzés, hogy a' tömlöczök gonoszságok' iskolái, és hogy a' rabok onnan nem megjavulva, hanem teljesen megromolva jőnek ki, 's az nem lehet másképen: a' durva bánás elmérgesíti lelkeiket, 's együvé zárva, a' gonoszok azokat is megrontják tanításaik által, a' kik oda csak botlás miatt jutottak. A' nógrádi rab nappal szem alatt 's a' jobbak' társaságában lévén, feleszmél, jobbá lenni megszokik, 's nem megalacsonító munkára fordítatván, mint a' hol vele útczákat sepretnek, 's így keblében becsület' érzéseit elfojtják, végre kedvet kap a' munkás életre, holott gonoszszá az által leve, mert kerülte ezt. Már vannak szép jelei az intézet' helyességének: egy rab, kitöltvén a' reá itélt időt, 's a' szövés' mesterségébe belé tanulván, veszteg marada, 's most itt szabadon keresi élelmét, 's tanítgatja az újabb rabokat. A' roszak, kiszabadulván innen, fenyegetőzve mennek el, hogy

őket a' nógrádi tömlöcz többet ugyan meg nem látja, 's más vármegyékbe mennek által, mert ott ha rajta vesztenek is, csak megverik, de nem dolgoztatják.

Szelíd bánás mindig javít, durva bánás mindig ront; 's mi szükség ott keménységre, hol czélhoz vezet a' szelídség.

4.

Nagy-Kürtösön a' taval meghalt helytartói tanácsos Ambrózy Lajos úr' tiszteletes özvegyénél egy szép napot töltének. — Szent érzésű háznép! — És melly csendes rend, melly nyugalom!

A' hely keskeny völgy' oldalán fekszik, 's kevés lépésnyire a' házhoz emelkedik egy domb, mellyen az eső és a' hóvíz mély árkokat ásott. A' hasznavehetetlen földben vad bokrok és nagy tölgy- és nyírfák nevekedtek meg. De épen ezek a' vad árkok az értelmes kertészt felette szerencsés gondolatokra vonák az útak' rajzolásában. Én szebb magányt nem ismerek. Szenvedő szív itt leli magát kénye szerint.

5.

Most Ludány veve által bennünket a' maga gazdag lapályában; másfél század előtt Rádai Pál' birtoka; tovább az első, a' második, a' harmadik Gedeoné, a' második Pálé, most a' Lászlóé. Itt lelém az özvegy Pálnét, ki 1790. egyike vala a' magyar föld' első szépségü leányainak, mint mostan legszebb asszonyainknak egyike, 's látása elevenebben emlékeztete boldog ifjúságom' napjaira. De mind azon jóság mellett, mellyel itt magunkat elfogadva látánk, engem kinos aggás foga el, nem látván a' kivel itt kiélhetni reménylém végre magamat: a' Miny' méltó leányát; báró Prónay Iphigéniet. Rettegvén hogy azt veszem feleletül, a' mi elöli reményemet, nem merém tudakolni hol van. Két társával egy igen közel fekvő helyre sétála ki. De végre megjöttek, 's az öreg grófné, a' Rádai Pál' agg kőröse mellől még messzére kiálta reá: „Fízsi, találd, ki vár itt rád." — Fizsi még távolról rám ismert, jött, 's némán ölelénk meg egymást.

Megcsalt vala emlékezetem, midőn a' tiszteletes fát, mellynek árnyékában most a' hatodik izü Rádaiak, a' László és a' Wartensleben Idda' Istvánja és Gedeona, 's a' Gedeon és a' Teleki Biri' Palia mulatnak, egy helyt nyárnak mondottam. Az kőrös és nem nyár. Még áll a' két századot keresztülélt fa, 's teljes erejében, 's fiakat nevel maga körűl. Oh hogy ez, és ha majd ez végre kidől, azok emlékeztessék a' tiszteletes ház' maradékit az én, itt 1803ban és most élt örömeimre, 's beszéljék ügyünk' barátjainak, hogy én ennek árnyékában együtt valék azzal, kit pályám' minden más társainál, kit minden más barátimnál inkább szeretek. Őtet és engem nem csak gondolkozásaink, érzésink, hanem még izlésünk is egyesít, 's bár soha semmit ki ne ereszthessek kezeimből, míg az az ő javalását megnyerheti.

Még áll a' ház, 's régi alakjában áll, hol az első Gedeon 1713. october' 1sőjén született, 's még birja az asztalt, bár némelly igazításokkal, mellynél Rákóczy Ferencz a' szécsényi mezőn, 1705. septemb. és octob., tartott conventből ide áltjövén ülést tartott és ebédelt; 's nékem kedves vala képzelnem, hogy e' mellet üle az atyám' nagyatyja is, András, akkor ungvári viceispány, 's a' conventnek egyik tagja.

6.

Fizsi és barátnéja Ságra menének, meglátogatni betegeskedő barátnéjokat. Arra méne a' mi útunk is, 's igy én általültem az ő szekerökre. Beszédünk itt is szüléiről folyt, mert Fizsi némelly történeteket senkitől nem tudhata mástól. — De most útunk elhajlék, és én Szemeréhez ültem által.

Kevés idő mulva azután Lapujtőn valánk, vagy mivel a' rút hangzásu neveket kerülni illik, mint a' rosz ómenüeket, Bocsáron inkább; mert a' két hely egygyé forradott, 's Bocsár a' Mocsáry háznak praedicatumot ada, — Mocsáry Antal úrnál. Ez a' lelkes, szive 's Nógrádnak leirása által tiszteletes ember, kedves veje volt helytartói tanácsos Darvas Ferenznek, kedves sógora consil. Puky Ferencznek.

Itt lelénk gróf Berényi Miklóst, Karancsberénynek is urát; de ez estvére hajolván az idő, paripájára ült, 's nem gondolván a' szakadó esővel, 's ajánlásinkat, hogy köpönyegeinket vigye, el nem fogadván, Karancs-Berényre áltvágtatott. Nem gondolatlan emlitem ezt; mutatja hogy a' nagy birto-

ku 's a' kilencz gyermek' atyja magát el nem kényezteté. — Mi vendégei a' háznak vigasztalhatatlanok valánk, hogy magát barátunk és gyermekei által megmarasztatni nem engedé, és hogy az a' reményünk sem marada fenn, hogy más nap itt vagy Berényben ismét megláthatjuk, a' gróf egy szomszéd helyre vala lekötelezve. Örömmel hallánk minden szavát, 's azok kedvesen zengének vissza kebleinkben. Barátja a' jónak, még a' hol az áldozatokat, 's tetemes áldozatokat kíván is, de nem úgy, hogy a' képzelt jó bizonyos károkat 's nagy károkat tegyen. Hányat nem kell most hallanunk, a' ki elmelegülve képzeletiben és talán azért, mert nekik csillog az új gondolat, ollykor csak azért, mert azt akartatják vele, ezzel nem gondol!

7.

A' hely a' Karancs' lábainál egy szomorú völgyben fekszik. Mi kiesebb táj' lakosai ide nehezen szokhatnánk. De a' lelkek' társaságában semmi táj nem kietlen. 'S ki hitte volna, hogy itt egy valaki görög nyelven olvassa az anthologiát, 's a' Meleáger' virágit magyar földre ülteti által. — „Hova is tévedtetek ide, görög lélek' szép mívei!" — Ezt kiálthatnám fel a' Moliere' ismert szavai után. Szent-Királyi Szabó István káplán Karancskesziben, Ludány és Bocsár közt, fordítja őket. Ismeretsége, valamint érdemes esperestjéé is, mind kettőnknek igen kedves vala.

'S a' tájnak még két lakója, kik az én szívemnek igen kedvesek. — Consil. Kapy Józsefné, leánya Szent-Iványi Ferencz ország-birájának ifjú szerencsés éveim' egyik barátnéja, Etcsen, 's Baranyai Mihály úr, egyik barátja ifjú nem szerencsés éveimnek. Mind ketten testvéri csókkal fogadák a' huszonnyolcz esztendők olta nem látottat. — Melly viszontlátás! melly keserűen-édes emlékezések! — Szemeinkben rezgő könnyeink áldák

a' gondviselést, melly bennünket az örvények' nyeldeső torkaikból kikapott, 's virágos és tövises partokra teve ki. Baranyainak kevesebb tövis juta, nekem több, 's épen utolsó napjaimra a' leggyilkolóbbak! — Azon elfojtó érzéssel válánk el, hogy utólszor látánk egymást.

8.

Nógrád június' 20d. Losonczon tartá gyülését első alispánjának Gyurcsányi Gábor úrnak elölülése alatt. — Megtölt a' tánczpalota, 's melly férfiakkal!

Csak egy tárgy volt, melly közönséges figyelmet vont magára. Ahhoz legelőbb a' második viceispán szóla, Tihanyi Ferencz úr, fia a' tolnai főispánnak és septemvirnek. Utána sokan, szükség nélkül is, quo studium suum in rempublicam clarius esset. — Kubínyi Ferencz' szavára Prónay János dietai szeretett követ teve jegyzést, tűz nélkül, mire annak kevés szóval felele. A' tanácskozás meleg nyugalomban folyt, csaknem minden szóba-ugratások nélkül. Egy értelemben valának mindnyájan, csak egy különzött, gondolom, bölcseségből. Az elölülő nyugalomban hallá a' vélekedéseket; semmi tekintete nem mutatá mit érez; nem sietteté a' berekesztést, és midőn többé senki nem szóla, kimondá a' többség' akaratját.

Életem' éveinek hosszú sorában illy nyugalmas férfit kormányon még csak egy mást láttam, 's talán nem még szebb gyülést soha.

9.

Kubinyi Ágoston úr, Videfalván, testvére Ferencznek, meghiva bennünket, 's egy délután kimenénk hozzá. Mutatta zoologiai, numismaticai, mineralogiai, ornichtologiai gyüjteményeit, könyveit. — Oh ha illyet minden megyéinkben lehetne látnunk! Az illyenek' szerzésére pénz is kell, de néha elég a' gond is.

Midőn tavaly Gyürky Pál Krassó vármegyében a' főispáni hivatal' helytartójává neveztetett, rokonai 's baráti közül sokan lekisérék Lugosra, 's onnan a' mehadiai ferdőket és Orsovát is lementek meglátni. Orsován őket egy török aga magyar nyelven szólitá meg, tolmácsokkal pedig francziáúl és olaszúl szóla. Neve most Szélim, honjában, Erdélyben, Szőlősy vala; Pesten juratus volt, 's nem tudom mellyik theatrumunkon szinész. Kérte Kubinyit, hogy irjon neki 's felelni fog, 's Kubinyi mutatá két levelét, mellyet a' contumationalis háznál szinte feketére füstöltek. — Általtettem magamat képzeletekben az ő helyére, 's elborzadtam. Barátim látták néma elváltozásomat 's oka eránt tudakozódtak. Nem értvén mint hagy-

hatja el valaki hazáját, nemzetét, szülőit, véreit, barátit, hogy reménysége sem lehetett őket, 's a' helyt à' hol nevelkedtek, a' hol annyi örömet és keserűséget élt, ismét megláthatni; hogy magát mint vetheti egy neki egészen új, egészen ismeretlen, elementumaival egészen ellenkező világba, hogy a' ki itt szinész volt, mint élhet olly földön, hol a' játékszin, a' táncz tilalmaztatik; hogy a' ki ismeri az asszonyi nem' lelkét, élesztő társaságának örömeit, mellyekért a' sok nőüség igen igen szomorú poltolék, miként mondhat le ezekről; 's lelkemből feltolódék Voltairnek ismeretes szava: Meg nem romlott szivnek oh mi szent a' haza! — Szeretném látni, mondám magamban, mit csinál most ez a' Szélim, midőn napjában háromszor imádkozni kergetik, 's ő ott öszvefont ujjakkal szakállas állát mellének szegezvén azt a' tompult arczot hazudja, mellytől az eszes ember borzad. — Rá vevének, irjak neki, 's irtam alkalmasint, a' mit itten mondok; azzal szelidítvén a' mi különben keserűnek találtathatott volna, hogy a' gondviselés őtet talán azért vezette oda, hogy az europai cultura' magvai, mellyen a' zultán most már kap, általa is elhintessenek, 's igy az emberi nemnek ez a' faja nemesedjék. — Melly rendes volna ha Szélim azt kérdené tőlem, ha nem látok-e magam körül mindennap illy Szélimeket, nem egy nemben? — Én honi palánt vagyok; elsorvadnék idegen ég alatt.

10.

Szendrői Török János úr, Podrecsányban ebédre köteleze bennünket magához. A' hely útjában fekszik Zólyomnak. A' ház dombon áll, 's előtte egy ültetett fenyves erdőcske vonja magára az ott elmenők' szemeit, mert a' tájnak itt még nincsenek fenyvei. Az udvart angol izlésü kert öleli körül. A' hegyeket szép erdők lepték el mindenfelé, 's a' Gács' várhegye 's a' Karancs, melly magasan nyúl ki alantabb társainak sorából, új díszszel nevelik a' táj' szépségét.

Innen vevé el a' ház' urának testvérét, Gräfin Nidda nevezet alatt a' Hessen-Darmstadti herczeg 1805. körül, mellyet velem csak a' dolog' szokatlansága emlitet.

11.

Gácsnak vára királyisan lebeg az alatta elterült völgy felett, nyolcz pavilonával. Uj alakját dél felé Forgács Zsigmond nádortól vevé; mostani ura elsepreté kapuja elől a' hasztalan épületeket 's igy a' kilátást szabaddá tette. A' hegy' déli oldala bort terem, keleti oldala erdőskert. A' helység nyugot és dél felé fekszik alatta.

Hazánknak ez a' legnevezetesb posztóműhelye. De Gács csak nemes posztókat készit, 's felel a' szinekért. Hatszáz embernek ád dolgot szünet nélkül, 's hetenként másfél ezer ezüst pénz forintot tart forgásban. Lerakója Pesten van. Oda küldi műveit mihelyt elkészültek, 's azok ott azon áron adatnak, mellyen itt. — A' melly posztót én Kassán 1793. hat forinton fizettem ezüsttel, melly papirospénzben tizenöt forintot tesz, az ugyan azon jóságút itt hat forinton lehet megvenni papirospénzben, és igy kilencz forinttal olcsóbban mint akkor. De itt készülnek igen drágák is.

12.

Losoncznak egy reform. collegiuma van, 's öt esztendő olta égy luther. gymnasiuma is; amabban háromszáz gyermek és ifjú tanul, ebben nem szinte kétszáz gyermek. Amabban theologiát, mathésist, historiát Kovács Benjámin úr tanit, Debreczenből; philosophiát, physicát, romai literaturát Steller János, logicát és poesist Cseh Miklós urak, Patakról; de az alsóbb osztályokban egyet lutherános tanító vezet. A' bibliotheca ezután fog szaporodni, 's az a' régibb professorok' vétke. Lesz könyv tőkepénz nélkül is, azt akarják a' tanítók. Az előmenetel, hizelkedés nélkül mondva, igen szép, melly onnan is jöhet hogy a' tanulók' száma egy egy osztályban nem nagy, míg péld. Patakon egy classisba kétszáz gyermek is szoríttatik.

A' luther. predikátor igen értelmes paedagogus, és egész erővel rajta van, hogy az iskola tekintetbe jusson. A' tót és német nyelvü vármegyékből ide küldetnek a' gyermekek, megtanulni a' nemzet' nyelvét, 's örvendve látánk hogy a' tót

és német gyermekekből fél esztendő alatt magyarúl folyvást beszélők váltak. Gyönyörüen és idegen származást el nem áruló hangon declamálták a' Kis, a' Berzsenyi, a' két Kisfaludy' 's Vörösmarty' énekeiket 's egyike a' Dayka' Homályos bánatját is. Áldás a' szent igyekezetre, 's annak érdemes lelkesitőjére.

13.

Gömörnek mindenfelé egyenesen vont 's jó karban tartott útjai vannak. Szántóföldjei nagy gonddal míveltetnek, mert a' hegyes Murány' tája inkább ád vasat mint gabonát, 's a' lakosok' száma ott nagy. Szépek az erdők is 's Ozsgyán körül már lehete látni gyalogfenyőt, de szálkás erdeje a' tájnak itt még nincs.

Rima-Szombatban kevés pillantatig mulatánk. Nyitva lelém a' catholicusok' templomát, 's meg tekintettem azt. Három oltártáblája van, 's nem rosz kézből. A' János' fővételén jó musculatura látszik, de a' színek nem jók. A' két oldaloltár a' Theresiáé és a' Nepomuké; czélzásúl a' Theresia alatt 's Karaba későbbi rozsnyai kanonok urral történt dologra.

14.

Tornalja mindnyájunknak, de kivált nekem, csoportosan ada felejthetetlen örömöket. Már maga a' ház' szeretetre, tiszteletre méltó asszonya, özvegye iskolai barátomnak Tornaljai Károlynak, méltó leánya Losonczy Károly úrnak, kit Borsod felejteni soha nem fog, 's sógorának Tornaljai Mártonnak fiai, kiket a' gyermektelen asszony a' magáéinak néz, 's ezeknek menyeik: Antalné Losonczy Joanna és Lucziánné báró Szörényi Amália — melly lelkek!

Itt láttam Szontagh Ádám urat is, atyját a' lelkes Gusztávnak, kivel Eperjesen két holnapig egy szobában laktam, 's a' kit negyvenkilencz esztendő óta nem láttam;

itt Draskóczy Sámuelnét született Ujházy Clementinát, nemének egyik nagy diszét, anyjával a' hasonlíthatatlan Radvánszky Polixennel, ipával, férjével, a' minden jóktól szeretettel, ki a' mult dietára tizennégy ifjat vive magával, 's Gyula, László, Lőrincz fiaival, — 's Szemere a' könnyezésig vala ellágyulva; midőn látá, Polyxen és Clementine mint fogadák a' nem vélt helyen barátjokat; —

itt Gróf Pletrik Lászlót, egykor társát Kisfaludy Sándornak a' testőrök közt; —

itt Almási Balogh Sámuelt, kit értekezéseiért, mellyeket a' Tudom. Gyüjt. közle, látni nagyon óhajtánk, 's a' kinek itt egy igen lelkes predikáczióját hallánk; —

itt a' helybeli predikátort Berzsi Mihályt. Ez nő nélkül tölté életét, de sok gyermekei vannak; azokat neki mennyei szíve adá. Árvákat, szegényeket nevel, segéli a' szűkölködőt, minden jövedelmecskéjét jótétekre vesztegeti, magának sok soha sem kelle, most, elgyengűlt öregségében még kevesebb kell. — De öregsége nem teszi hideggé az eránt a' mi új, ha jó az új, 's haladó ifjú társait nem irígy szemmel és boszúsan nézi, hanem örömmel gyönyörködve, 's akarja hogy tiszteltessenek, mert érzi hogy érdemlik azt. Szemere és én forró csókkal jöttünk el a' szeretetre méltó öregtől.

Tornaljának szép partiájú kertjei vannak, 's az akkor is fogja hirdetni lelkes alkotója' emlékezetét, midőn fogadott gyermekei 's ez a' szeretetre méltó két meny magát majd siratni fogják, 's a' kertben egy igen nagy szikla, melly lesz annyi, mint a' mellyet Katalin a' tengerből vonatott elő, hogy Péternek lovagszobrát állítassa reá, 's a' melly még meredekebb a' petersburginál, alakjára még csodásabb. Ez ide az égből szakadhatott, mert itt ezen egy darabon kivűl semmi egyéb kő nincs. — De Tornaljára égből szívek szállottak alá, nem kövek.

15.

Rima - Szombattól Miskolczig gyönyörű völgy huzódik, 's az út rajta Jánosin, Rima-Szécsen, Bánrévén, Putnokon, Dobicsányon, Kazinczon, Szent-Péteren keresztül fut, eltöltve mindig Gömör vármegyei szekerekkel, mellyek a' miskolczi gazdag piaczról oda életet visznek. A' völgy nem széles, de termékeny, 's hegyei sok és jó bort adnak.

De az örömökben gazdag út' szine már Miskolczon borulni kezdte, Szerencsen pedig már világosabban értének, hogy Szemere Péter főszolgabiró Tokajt be akarja záratni, mert a' Máramarosból sót szálakon hordó oroszok az indiai epemirigyet (cholera morbus) oda is elhozák, 's két ember közzülök és egy harmadik, kivel dolgok volt, egyszerre összerogyott, 's meghaltak; hogy a' nyavalya Tisza-Ujlakon, Ugocsában 's Zemplényben Tárkány, Agárd, és Czigánd helységekben kiütött; 's ezek zárva vannak. Nem merénk hinni a' szót 's Patakig hajtatánk. Ott bővebben 's bizonyosabban hallánk a' hirt, 's képzelvén mi fogna történni, ha Szemere bemenne ugyan Ungvár vármegyébe, de oda

záratnék; mind én, mind professor Somosi 's Kézy és Nyiry urak kérénk őtet, hogy fordulna meg mindjárt Patakról, 's magát a' veszélynek, legalább a' bajnak ki ne tegye. Engede tanácsunknak 's junius' 30-d. egymástól elválánk. Már másnap Ujhely is elzáratott és ha huszonnégy órával később jövék, elvoltam volna rekesztve házam' népétől. A' pataki professorok, képzelvén melly elakadásba jutna az ifjuság, ha a' julius' 10dikére rendelt examenek' napjáig fentartatnék, julius' elsőjén szét eresztték azt, és hogy a' tett, bölcs tett volt, mutatta a' következés.

ERDÉLYI LEVELEK.

1816.

G. DESSEWFFY JÓZSEFHEZ.

ELŐBESZÉD.

Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugotnak venni útunkat, valamikor honunkból kiindúlunk, felejtjük hogy kelet felé egy rokon nép lakik, mellyet ismernünk sok tekintetekben illenék. 'S e' föld felől utazóinktól sem vehetjük, a' mit érteni óhajtanánk; mert gróf Teleki Domonkos Erdélynek kevés lapokat hagya, gróf Batthyáni Vinczének pedig kisded részén méne keresztül útja, 's nem a' nevezetesbiken. 'S a' lelke, tudományai, mint külső fénye által tiszteletes író' dolgozásának az a' nemes tartózkodás adja egyik méltóságát, melly sok említést érdemlő dolgokat elmellőz: midőn én, azon ügyekezve, hogy földieimnek a' testvér hont, a' később Erdélynek a' mostanit, minél hűbben és bővebben festhessem, még keresém a' mit elhagynom lehetett és kellett volna; kész valék vétkesnek találtatni, hogy olvasóm mind vegye a' mit óhajt és én adhatok. Egy gáncs fog érni igen méltán: hogy míg gondjaim apróságokon múlatoz-

nak, mélységet keres olvasóm hiába; hogy sok holmin elégnek tartám könnyebben elsiklani. De a' tapasztaltak magok kelnek majd mentségemre, 's a' bajnak némelly nemei közzül csak hibás lépések fejthetik ki az elakadtat.

Mindenek felett azt ügyekezém kerűlni, hogy híreim nem valóknak, vagy a' mi nem sokkal jobb, sokszor rosszabb, félig-valóknak ne találtathassanak, 's dolgozásomat olly férfiakkal olvastatám meg, kik Erdélyt ismerni tartoznak és ismerik. Ezért maradt el illy későre megjelenése. Az idegen szem és kéz itt kérdésen kivűl sokat javita; de van valami, a' mit ronta is: oda az a' szabad, az a' meleg öntevény, mellyel a' legelső dolgozás magát némellyeknél megkedveltette volt. Az helyett tördelt darabokat adok, tartalékkal, bár hiven, hibás és sokszori forrasztásokban. Engednem kelle a' parancsoló kéréseknek, 's első dolgozásaim' csomóit tűzbe löktem.

BEVEZETÉS.

Gondosabb utazóink e' földre Karacsnak Lipszky után négy táblára metszett magyar- és erdély-országi abrosza nélkül megindulni nem fognak. Szükség ezenfelül, hogy Benkő Józsefnek Transilvania czímü munkájával (Bécs, 1778. két köt. 8.), a' Bethlen János, Farkas, Miklós cancellariusokéval (ezen utolsó áll a' Histoire des Revolutions de Hongrie VI-dik köt.), Rumynak Monumenta Hungarica, Präynak Epistolae Procerum Hungariae, gróf Bethlen Eleknek Ansichten von Siebenbürgen czímü dolgozásaikkal, Engelnek és Fesslernek magyar történeteikkel, 's báró Hormayr József udv. archivárius úrnak Oesterreichischer Plutarch-jával, 's ennek és a' tiszteletet olly nagy mértékben érdemlő baró Mednyánszky Aloys úrnak Hisztoriai Zsebkönyveikkel megismerkedjenek; beérvén pedig ide az Erdély' tiszti-kalendáriomát, honnan sok világosságot fognak meríthetni, megszerezzék. Hogy olva-

sóinkat azoknak értésére, a' miket itt lelni fognak, elkészítsük, mi itt tészszük le kijegyzésinknek egy részét; és ha ezek igen szűkek is, és csonkák, minthogy a' hely bővebben kiterjeszkednünk nem engedé, úgy hiszszük, hogy már a' történetek' évszámainak halmozva felhordott sokasága által is nekik nem nyujtánk kisded szolgálatot.

Erdélyt három nemzet teszi. A' magyarok Árpáddal jövének Europába 889 eszt.; a' székelyek magokat az ide Balámberrel 374. kijött hunnok' maradékinak hirdetik; a' szászokat II. Gyéza 1142. hívta elő Saxoniából és Flandriából. A' három egyesűle (Tordán 1545., és legújobban az 1744-diki törvényczikkely által), de megtartván mindenike saját szabadságait, szokásait. — A' föld' neve 1130-ig Erdélyia vala, tovább Transilvania, mivel királyainknak túl fekvék a' Szilágyságon. — Nagyfejedelemségre Maria-Therésia emelé 1765. nov. 2-d. (a' diplóma Benkőnél, az eml. h. I. 38.) — A' magyar nemzet' czímere sas, emelkedő szárnyakkal; a' székelyeké nap és hold; a' szászoké hét vár, 's innen az egész föld' neve az ő nyelveken,

A' Magyarföld vármegyékre és vidékekre van osztva: 1. Felső-fejér (Comit. Albensis Superior). 2. Alsó-fejér, 's ez a' legnagyobb; 3. Küküllő; 4. Torda; 5. Kolozs; 6. Doboka; 7. Belső-szolnok

(Interior); 8. Közép-szolnok (Mediocris); 9. Kraszna; 10. Hunyad; 11. Zaránd; és a' két districtus: 1. Kövár' vidéke, és 2. Fogaras' földje (Distr. Kövár, és Distr. Terrae Fogaras). — A' vármegyék' főtisztviselői itt is főispánoknak mondatnak, a' két districtusban főkapitányoknak.

A' Székelyföldnek székei (Sedes) vagynak: 1. Udvarhely, cum filiali Bardocz; 2. Háromszék, eggyé forradva a' Sepsi, Kézdi, Orbai székekből; ennek leánya Miklósvár; 3. Alsó és Felső Csik, 's Gyergyó és Kászon; 4. Maros; 5. Aranyos; 's ezek deákban is megtartják magyar neveiket. — A' Székelyföld' kormányzói, főispáni ranggal, főkirálybíráknak vagy főtiszteknek mondatnak.

Székei vagynak a' Szászföldnek is, és districtusa: 1. Szebeni (Sedes Cibiniensis, Hermannstädter Stuhl); 2. Segesvár (deákúl és szászúl Schässburg); 3. Brassói (Distr. Coronens., Kronstädter); 4. Meggyesi (Mediens., Mediasch, három rövid vocálissal az idomtalan nyelven); 5. Besztercze (District. Bistricens.); 6. Szász-Sebes (Sabaesens.); 7. Nagy-Sinki (így deákúl is); 8. Szeredahelyi (Mercurensis, Rossmarkt); 9. Kőhalmi (Rupens., Rips); 10. Újegyházi (így deákúl, szászúl Leschkirch); 11. Szászvárosi (szászúl Brosser Stuhl.)

Erdélynek kiterjedése a' Határszélekkel, ezerkétszáz négyszög mértföld; népessége másfél millió. Városai 's nagyobb 's kisebb 's legkisebb

helyei, egyetemben, kétezer ötszáz tizenhárom. A' Határszélek' népessége állott 1810. száz harminczhatezer száz harmincznégy lélekből. A' fegyverfoghatók két székely és egy oláh gyalog-, és egy székely lovas regementekre osztatának. A' kiállított sereg, együtt a' felkölt nemességgel, 1809. teve ötvenezer főt.

Erdélynek adója 1822. 's conventionális pénzben, egymillió ötszázkilenczvenhatezer hétszáz hatvanhat for. hét kr. volt; 1823. egymillio ötszázhatvannégyezer száz ötvenegy for. tizennyolcz és fél kr.

ERDÉLYORSZÁG' ADÓJA.

Convention. pénzben.

VÁRMEGYÉK.		1822d. eszt.		1823d. eszt.	
1. Felső-fejér.	Első kir. Perceptor . . .	35917	40	35132	34
	Második. . . .	27390	52	26824	20
2. Alsó-fejér.	Első kir. Perceptor . . .	75000	27	71788	32
	Második. . . .	57741	30	56251	41
3. Küküllő. . .	Első kir. Perceptor . . .	37684	56	36518	41
	Második. . . .	43543	50	42294	22
4. Torda. . . .	Első kir. Perceptor . . .	41133	9	38720	1
	Második. . . .	34187	5	33650	12
5. Kolozs. . . .	Első kir. Perceptor . . .	52333	52	50493	42
	Második. . . .	23574	46	23166	1
6. Doboka. . .	Egy kir. Perceptor . . .	26388	42	26167	47
7. Belső-Szolnok	Első kir. Perceptor . . .	26837	32	26670	53
	Második. . . .	32069	48	31422	1
8. Hunyad. . .	Első kir. Perceptor . . .	38254	18	37022	22
	Második. . . .	32541	35	31495	4
	Harmadik. . .	18967	31	17134	—

VÁRMEGYÉK.		1822d. eszt.		1823d. eszt.	
9. Közép-Szolnok	Első kir. Perceptor . . .	22922	42	23013	24
	Második	20421	13	20053	9
10. Kraszna. . .	Egy kir. Perceptor . . .	25382	9	24777	17
11. Zaránd . . .	Egy kir. Perceptor . . .	30029	48	28436	29
12. Kővár' Vidéke	Egy kir. Perceptor . . .	28249	5	28357	19
		730572	30	709389	51

SZÉKELYSZÉKEK.					
1. Udvarhely. .	Első Perceptor.	25356	41	24371	29
	Második	25746	2	23486	23
2. Maros. . . .	Első Perceptor	27541	41	26559	24
	Második . . .	29131	52	27909	32
3. Háromszék .	Első Perceptor.	16654	30	16081	49
	Második . . .	12029	49	11751	54
4. Csik.	Első Perceptor.	9689	39	9490	50
	Második	3296	37	3237	45
5. Aranyas. . .	Egy Perceptor.	13870	2	13379	2
		163361	57	156268	8

SZÁSZ SZÉKEK.		1822d. eszt.		1823d. eszt.	
1. Szebeni . . .	Első Perceptor . . .	62894	42	62282	29
	Második. . . .	71043	41	71017	39
2. Segesvári . .	Egy Perceptor . . .	39433	44	39658	27
3. Meggyesi.. .	Egy Perceptor . . .	65076	26	65131	54
4. Nagy-Sinki .	Első Perceptor . . .	46407	25	46033	35
	Második	23532	54	23685	40
5. Kőhalmi . .	Egy Perceptor . . .	21385	44	21365	40
6. Szász-Sebesi.	Egy Perceptor . . .	27414	58	27054	29
7. Szeredahelyi	Egy Perceptor . . .	26480	53	25934	29
8. Újegyházi .	Egy Perceptor . . .	22464	34	22189	26½
9. Szászvárosi .	Egy Perceptor . . .	25723	7	25590	3
10. Brassói . . . Districtus . .	Első kir. Perceptor . . .	75041	48	73997	54
	Második	65001	20	65354	17
11. Beszterczei . Districtus .	Egy Perceptor . . .	45507	11	46039	47
		617408	27	615535	49½

		1822d. eszt.		1823d. eszt.	
Fogaras' Földje	Egy Perceptor	33348	32	32034	52

TAXALIS HELYEK.				
1. Kolozsvár és Felek falu .	24732	14	24481	21
2. Maros-Vásárhely . . .	9769	13	9703	52
3. Károly-Fejérvár a' zsidókkal.	5292	53	5049	39
4. Ebesfalva	4603	22	4254	41
5. Szamos-Újvár	7715	59	7433	5
	52113	41	50922	38

ÖSSZESZÁMÍTÁS.				
1. Minden vármegyék. . .	730572	30	709389	51
2. Minden székely-Székek .	163316	57	156268	8
3. Minden szász-Székek. . .	617408	27	615535	49½
4. Fogaras' Földje	33348	32	32034	52
5. Minden taxálishelyek . .	52113	41	50922	38
Erdélynek egész adója	1596760	7	1564151	18½

ERDÉLYNEK TÖRTÉNETEI.

Erdély a' legrégibb időben Dacia Mediterranea nevet visele. A' mi a' Tisza, Duna, Maros közt fekszik, Dacia Ripensis volt, 's Alpestris a' mi Erdély és a' Fekete-Tenger köztt. A' dák nép Nagy-Sándor' idejében Sarmis királytól függe; tovább Cotisótól, Boeribistától, Dorpaneustól, Decebáltól. Ez megveré Domitiánt, 's Rómát adózójává tevé. Traján letörlé a' szennyet, Chr. szül. ut. a' 102. eszt., 's Decebál orgyilkosokat külde rá. Az előjöve Moesiából (a' Duna' jobb feléről), 's a' megvert Decebál kardjába ereszkedék.

Erdélyt a' keresztyén időszáml. 274. esztendejéig dákok és gothok bírák, ezentúl hunnok a' nagy Etelye' haláláig (454.). Az ő meghasonlott három fiát (Ellák, Dencsik, Hernyák) Aldorich gepida király elkergeté, míg viszont (554.) az avarok, kiket Alboin longobard király szóllított vala segédűl ezek ellen, a' gepidákat tolák el.

Midőn a' magyarok 889. az Urál hegye 's a' Volga, Jajk, Tobol folyamok' tájairól Europába jöt-

tenek, Erdélyben Gyelo uralkodott. Tihó *) elfoglalá országát, 's Arpád, kit a' nép már Munkács mellett fővezérnek választa meg, 's polgári kormányzónak és bírónak (fejdelemnek) egyszersmind, neki hagyá a' nyert földet, de hogy ő és maradékai a' nép' köz fejdelmétől függjenek. Tihó után fia Horka vevé által az országlást; ettől fia, az idősb Gyula; a' szerint, a' hogy Árpádot (Alomnak fiát, Elődnek unokáját, Ögyögnek kisunokáját) fia Zoltán követé; ezt Tas (Toxus); ezt Gyéza; ezt fia Vajk, keresztyén nevével, István.

Horka fejdelemnek Zombor második fiától született unokája, az ifjabb Gyula, nem tűrheté, hogy István király a' népnek, melly Ázsiában és itt a' természet' nem ismert géniuszát források körül tisztelgeté, mivel az áldását, a' mindeneket tápláplót, ott bugyogtatja ki kebeléből világosan, európai vallást ada, 's magát királynak tituláztatá; 's fegyverre kele az újító ellen. Elfogatott, 's István őtet, 's Bua és Bukna fiait, megkereszteltteté, Erdélyt pedig az ifjabb Zoltán' igazgatására hagyá. Ennek követői; ha királyi vérből eredének, Dux, ha a' nép' nagyai közzül választatának, Vajvoda nevezetet viseltenek.

*) A' magyar hangot leírni nem tudók Tihó vezért Tuhutummá változtaták el. Lehet-e valaki Tuhutum?

Így állának a' dolgok ötszáz esztendeig, 's vajda Erdélyben II. Lajos alatt Zápolya János vala, akkor a' legtekintetesb magyar. Nemzetsége már a' Nagy-Lajos' korában fő méltóságokat visele köztünk, 's mind az atyja, István, mind ennek testvére, Imre, nádoraink voltak. Atyját Mátyás királyunk kormányzójává nevezé a' fegyverrel megvett Bécsben, és midőn rendeink egyet nem tudának érteni, hogy Mátyás után királynak kit válaszszanak, a' kérdés' eldöntése Zápolya Istvánra bízatott. Anyja Jánosnak Hedvig tescheni herczegasszony, testvére pedig (Borbála) hitvese Jagelló Zsigmond lengyel királynak, a' mi Ulászlónk' testvérének. Birtoka, itt és a' külföldön, temérdek; Magyarországon hetvenkét vár és urodalom vala övé, 's néhány királyi város, 's ránéze az igen gazdag Ujlaki Lőrincznek minden kincse, minden jószága. Gyakorlott katona, ki már tizenkilencz eszt. korában vitézül harczola, 's nem mint altiszt, hanem mint vezér; 's olly kimiveltetésü, ki polgári kormányra is alkalmasnak itéltetheték *). A' Dózsa György' pórhadát ő nyomta el, 's e' nagy szolgálatért neki igértetett a' korona.

---

*) Vranchich (Verantius) fennmarasztá beszédét, mellyet Zápolya János az ő jelenlétében tarta a' rendekhez. — Engel őtet még rosz katonának is szeretné tartatni, a' hogy megvetéssel tótnak nevezi.

Szólimán jöve a' maga kétszáz ezerével, 's Zápolya János parancsot veve, hogy népeit hozná a' király után; hova? azt neki meg nem izenék; de hogy útjában fogná venni az utasítást, merre forduljon. Ez ment, 's még Szegeden sem lelvén a' várt rendelést, követet indíta a' királyhoz. Igazságtalan és meg nem gondolt vád, hogy ő akarva késett. Sőt inkább, mivel egész sereg nem haladhat sebesen, szekérre akara űlni, hogy legalább maga vehessen részt a' tanácsban és csatában. De Tomori és mások nem láták szükségesnek bevárni Zápolyát, a' negyven ezer erdélyi néppel, és Frangepán Kristófot, a' tizenöt ezer horváttal; 's még késik vala a' követ, midőn Zápolya a' köz hírből tudá meg, hogy hadaink (Mohácsnál 1526. augustus 29d.) meg vagynak verve, és hogy a' király elveszett.

E' hírre a' vajdában nem lehete azon gondolatnak nem támadni, hogy magát királylyá tétesse. Gracchus-Verbőczi a' rákosi és hatvani lármás dietán 1505. végzést hozata, hogy idegen többé királylyá ne választathassék, 's azoknak száma, kik nem szereték, a' mi szomszédunkban szövődött, igen nagy volt. Ellenben az egy részről IV. Friedrich és I. Maximilián császárok 's más részről a' Dobzse-Ulászló köztt 1491. nov. 23d. költ alku és az 1515. jul. 22d. a' bécsi, Szent-István' templomá-

ban véghez ment házassági kötés szerint *) koronánkat Ferdinand a' legnagyobb igazsággal kívánhatá; 's hogy a' mi boldogságunk is azt kívánná, mutatják a' boldogtalan idők, mellyekben birtokunkért a' két hatalmas szomszéd mindig versenyge **).

*) Maximilián császár, az az örök nagy dísze az austriai felséges háznak, úgy akará, hogy Filep fiától született unokáinak egyike vagy másika, az ötödik Károly és első Ferdinand, vagy ha ezek nem, maga ő, ezeknek nagyatyjok, vegye a' Dobzse-Ulászló Anna leányát, Lajos pedig, az Anna' testvére, Máriát, a' Károly és Ferdinand' testvérét; még pedig azon kötés mellett, hogy ha a' kölcsönös sógoroknak egyike mag nélkül találna meghalni, a' fennmaradott ennek birtokaiban is örökösüljön. Az alku és kötés a' Bonfin' magy. történ. mellé fel vagyon véve, Istvánffy pedig beszéli a' VI. könyvben, mik következének. Wiedemann Beatusnak irását: Iustificatio quod Ferdinandus et conthoralis eius Anna sint et esse debeant legitimus Rex et Regina, heresque Coronae Hung. lásd Praynál, Ann. T. V. p. 134. Pray ugyan azzal épen nincs megelégedve, de annak vétkeit jóvá tevék a' később idők, nevezetesen az I. József' megválasztatása, még pedig az austriai ház' férfiágán örökösen; 's a' Pragmatica Sanctio VI. Károly alatt.

**) Imhol az egész rokonság: Ferdinandnak nagyatyja és nagyanyja: első Maximilián császár és Mária, örököse a' burgundi herczegségnek. — Atyja és

II. Szolimán siete Buda felé, 's Zápolya úgy hitte, hogy annak temérdek és győzelmében szilajkodó hadait, a' köz riadásban 's kisded sergével, el nem fogja akaszthatni. Nem ennek elébe mene tehát, hanem fel Tokajba *), melly az ő birtoka volt, hogy itt hadat gyüjthessen, 's azokkal a' kik itt,

---

nagyanyja: Filep, a' szépnek nevezett, castiliai király, és Joanna, ki szüléitől, Ferdinandus catholicus arragoniai királytól és Isabella castiliai királynétól az egész spanyol monarchiát vevé örökségül. — Testvérei és sógorai: 1. ötödik Károly római császár, spanyol király; 2. Mária, a' Mohácsnál veszétt II. Lajos magyar király' gyermektelen özvegye. 3. Isabella, Christiernus dán király' hitvese. Ezen utolsónak Christierna leánya ment Ferencz lotharingiai 's barrii fejdelemhez, kinek ismét Ferencz nevü unokája törzsatyja leve a' rajtunk dicsőségben uralkodó habspurgi-austriai-lotharingiai háznak.

*) A' kik tagadják, hogy Zápolya Tokajba felkerült, meg vagynak czáfolva Zápolya Jánosnak onnan Bártfa városhoz küldött levele által. Ex Tokaj, in festo B. Galli Confess. 1526. Joannes de Zápolya Wajvoda Transilv. Paul. de Warda Episc. Agriens. Petrus de Perén, Comes Temesiens., ceterique Dni et Nob. in Conventu in Opp. Tokaj constituto congregati. — Anton. Szirmay Notit. Hist. Cott. Zemplin. p. 49. Ex Originali Civit. Bartphens.

mint egyetlen menedékökhöz fognának futni, mind a' hon' védelme, mind a' királyság eránt végezhessen. Várdai Pál egri püspöknek az esztergomi érseki széket igéré meg, ha őtet megkoronázandja, a' koronaőr Prényi Péternek az erdélyi vajdaságot, 's öröklevelet a' pataki várra 's urodalomra *), ha neki a' szent koronát kiadja. Míg itt múlat, Szolimán elhagyá Budát; mert közelíte a' tél, 's kitakarodék az országból. Zápolya ekkor siete Fejérvár felé, a' Lajos' testét, melly a' Csele' patakjában lovával együtt megtaláltatott, eltakaríttatá, magát novemb. 10d. királylyá megválasztatá, 's más nap Várdai Pál által a' szent koronával felékesítteté.

Ecsedi Báthori István nádor, régi engesztelhetlen ellenje Zápolyának, törvénytelennek hirdeté a' fejérvári dietát azon oknál fogva, hogy azon a' nádor, azaz ő, jelen nem vala. Más dietát hirdete tehát, és azon, Pozsonyban, Ferdinandot királylyá választatá, 's 1527. nov. 3d., ismét Fejérvártt, ismét

---

*) Patak, Zemplény várm., ma Regéczi Breczenheim Ferdinand herczegnek, a' Károly-August' idősb fiának, lakja, egykor szab. királyi, régebben királynéi város, a' Bodrognak partos jobb szélén, a' Mohácsnál elesett gyermektelen Pálóczi Antal zemplényi főispán' birtoka volt. Prényi Péter, Pálóczinak rokona, azt fegyverrel foglalta el, 's sánczokkal és bástyákkal megerősítette.

Várdai Pál által, 's ismét a' szent koronával, megkoronáztatá. Ferdinand is érsekké tevé Várdai Pált, 's Prényit megerősíté a' pataki urodalom' birtokában.

Frangepán azt tanácslá János királynak, hogy csapna haladék nélkül Austriára, 's Ferdinandnak adna dolgot a' maga földén. De János látá a' mik következhetnének, 's a' helyett egy szál kardra hívá ki Ferdinandot, hogy a' pör csak kettejök köztt igazíttassék el, a' mit ez, királyi méltósága szerint, el nem fogadhata. Az ellenségeskedések elkezdődének, 's János verve vala. Testvérének férjéhez futa által, de az nem akara fegyvert fogni Austria ellen; 's a' megfutamlott veszve volt volna, ha Lasky Jeronim a' törököt nem bírta volna pártfogásra, egy magyar születésű paulinus pedig, ekkor prior Censtochowban, a' magyarokat *).

*) Ez Martinúzi György vala. — Eredetével önmaga ismertet meg bennünket (Pray Annal. T. V. p. 271.). Született egy croátiai fő házból Kamisacz várában. Atyja Utisenics György a' török ellen harczolva esék el; anyja Martinúzi Anna, velenczei patríciusnak gyermeke volt. Nyolczadik éve után a' tizenharmadikig Vajda-Hunyadon vesztegeté el idejét a' gubernátor-vajda Hunyadi' udvarában: mert anyjának kanonok testvére pirult mága körül tartani a' neveletlen gyermeket. Onnan Zápolya Istvánnéhoz, az eml. teacheni herczegnéhez méne

Szolimán hozá a' kivánt segédet, 's a' német hadak visszatolatának, 's maga Bécs is ostrom alá juta, honnan Szolimánt nem fegyver hajtá el, hanem a' beállott tél. Kitakarodván innen, Budát, az elfoglalt helyeket, és a' Prényi Péterrel együtt elfogott szent koronát, pártfogolt barátjának hagyá.

Ezt az anyaszentegyház' villáma sujtá meg, mivel keresztyének ellen hitetlenek' segédjével éle, Ferdinand pedig nép, pénz, és főképen katonai tűz nélkül, igen is hajlandó vala, békélni. Váradon (1538. febr. 24d.) egyike királytársának ismeré a' másikat, 's megígértetették Jánosnak, hogy ha meg fogna házasodni, 's fia lenne, annak nő ada-

által, hihetőleg mint cseléd. Elúnván élte' terheit, paulínussá leve, a' mint a' szerzet' elöljárói hitték, hogy örökké fráter maradjon; de négy évig élvén egy tudós szerzetes' oktatásival Sajó-Ládon (Borsod várm.), olly előmenetelt teve, hogy pappá szenteltetheték, 's a' szerzetben ragyoga. János király az ő kezeibe akará letenni némelly drágaságait, de Martinúzi azokat el nem fogadta. Ellenben három útat teve Magyarországra, télben és gyalog, 's itt a' papságot, a' nemességet, a' földnépét tüzelgeté, ne hagynák a' magyar születésű királyt. — A' szerzeti fráter nevezet átméne testvérére 's ezeknek maradékaikra, 's az Érkeserűi Fráter família ma is fenn áll Biharban, Szabolcsban, Nógrádban.

tik a' felséges austriai házból, 's hogy a' Zápolya-ház' birtokai ennek hagyatnak szepesi herczeg titulussal; ellenben a' János' halálával Erdély, az általa bírt vármegyék, és a' szent korona, Ferdinandra szálljanak.

János most elvevé sógorának a' lengyel királynak Sforzia Bonna második hitvesétől született Isabella leányát, 's az neki Budán 1540. jul. 7d. István fiat szűle (a' gyermeket Szolimán atyjáról Jánosnak, anyja anyai-nagyatyjáról Zsigmondnak nevezék, 's a' János-Zsigmond név eltolá amazt). Jánosnak bal tetemeit megüté a' guta, 's ő Szászsebesen gyógyitgatá megbomlott egészségét. Öröme a' vett híren még betegebbé tette, 's meghalt ott julius' 21dikén.

Ferdinand most a' váradi kötésre emlékezteté az özvegyet. De Martinúzi, már váradi püspök, királyi kincstartó, minister, 's a' király' testamentoma által Isabellának corregense, János-Zsigmondnak gyámja, tagadá, hogy az országról az országnak híre nélkül végezni lehetett, mert az ország nem birtok, hanem a' királyság csak hivatal; kikíséré a' testet Székes-Fejérvárra, azt a' királyok' sírboltjába eltemetteté, 's a' gyámlott csecsemőt szent koronánkkal megkoronáztatá.

Láták a' Ferdinand' emberei hogy a' pap-corregenssel boldogulni nem fognak, 's gyanússá tevék azt a' hiu és hiedékeny asszony előtt, 's vele ti-

tokban alkudozának. Martinúzi látá, hogy ez magát és a' gyermeket elveszti; az asszonyt szobáiba elzárta. Rogendorff álgyúztatá Budát nagy tűzzel, de Martinúzi által elűzetett. Árulásra bírá a' várbelieket, 's német beszédű katonáit éjjel a' várba felléptelteté, vagy nem bízván a' magyar Révaihoz, vagy ettől a' fényt irigyelvén, 's a' német szó felfedé a' fortélyoskodást, 's azok leszabdaltatának. A' pap-generális lóra űlt, 's maga vezeté mészárlásra seregét, 's a' megfutamlott Rógendorff vett sebeiben Komáromnál hala el.

A' hírre Szolimán megtelepedék Pest mellett, 's elaltatván a' rettegve bízó asszonyt, a' várost lézengve felment katonái által elfoglaltatá, nem hogy magáévá tegye, a' mint mondá, hanem hogy János-Zsigmondnak megtartsa. Ezt, anyját 's a' corregenst Erdélybe küldé, hogy Isabella és Martinúzi azt a' gyermek' nevében kormányozzák. A' haza így három részre vala tépve: Erdélyt a' János' özvegye, Budát és alsó Magyarországot a' török, a' felső részeket 's az Austriavál és Stíriával határos vármegyéket Ferdinand bírá.

Isabella 's gyáva tanácsosai, 's kivált Petrovics Péter, Zápolyának rokona, tanácsnoka, 's generálisa, meg nem emésztheték, hogy az a' szerzetes-barát, ki magát leveleiben pauper et egens monachus-nak szereté nevezgetni (Pray Ep'st. Procer.) egy sorban áll egy király' leányával, egy

király' özvegyével, egy király' anyjával, 's fenntebb mint ők: ez viszont nem, hogy az ő elmellőzésével alkudozgatának az ő hazája 's azon ország eránt, mellyet nagyrészben ő szerze és ő tarta meg, mellynek kormányát a' gyermek' felnevekedéséig királyi barátja az ő ismért hűségére 's Ferdinand által is csudált és irigylett nagy lelkére bízta. Vádlóinak van-e igazok, Martinúzinak-e, nem ezeknek szidalmaiktól illik felfüggesztenünk; az emberek előtt mindig az vétkes, a' ki veszt; hanem a' dolgoknak nyugalmas és bátor végig tekintéséből. Nincs kétség, hogy a' szakadások vétkesek voltanak, hogy török vazallá lenni irtóztató vala. De minekutána Martinúzi a' János' felén álla, 's corregens vala és gyám, neki minden vétke abban fog állani, hogy a' gyermeket a' haza' felkent urának, még pedig valóban kegyes urának, fel nem áldozá. Pray (az eml. h.) közli azoknak Martinúzit terhelő vallásaikat, kik neki barátjai nem voltak, és hogy azok nem voltak, még dicsekedve is említik: szabadlelkü historiographusnak kötelessége volt volna azt is közleni, a' mit baráti vallának, és a' mit maga felől ő monda, ő mondhata. Király akara lenni; azt mondják. Mintha, név nélkül, az nem volt volna! 'S mi kívánhata egyéb lenni mint volt? corregens, gyám, minister, kincstartó, generális. — Midőn Petrovics és a' rendek tiszteletlenűl bántanak vele, 's őtet a' gyulafejérvári várba beereszteni nem

akarák, 's amaz a' falakat addig álgyúztatá, míg a' kapuk megnyittatának, nem eresztě-e szabadon Petrovicsot és a' szent koronát? nem ęléglé-e meg, hogy ezeket itt, Isabellát Szász-Sebesen hatalmasan megdorgálá, 's őket és a' királynét, hogy neki mivel tartoznak, emlékezteté? Mi könnyü vala neki akkor Petrovicsot, Isabellát, a' gyámlott gyermeket feláldozni, 's a' koronát magának fejére tenni. Kedvetlen dolog az a' török udvarnak épen nem volt volna *).

De végre látá, hogy a' török' óltalmához keveset bízhatni; hogy a' lelketlen asszony örök tétovázásaiból meg nem tér; hogy ő öregszik; 's a' mit mindeddig ellenzett vala, most maga tevé meg; hűbb a' gyermekhez e' lépésében is mint anyja, kit nem szűne meg kérni, inteni: alkudoznék szemesen. Erdély, a' túlatiszai vármegyék (a' Dunáig), 's a' szent korona átmenének Ferdinandra, 's az özvegy királyné 's a' gyámlott gyermek Kassára költözének, 's a' szegény Opúliába: Martinúzi, most már esztergami érsek, prímás, cardinális, váradi püspök egyszersmind, veszteg marada. Azonban János-Zsigmond, Martinúzinak undok veszte után **), ismét

*) Ez hosszas kitérés a' rövidre font előadásban, de a' kajánság' vádjait szükség vala felvilágosítani.

**) Történt az 1551. decemb. 17d. hajnalban, Pray szerint e' környülményekkel: Martinúzi Lippának

előjöve, 's Ferdinand a' töröknek harminczezer aranyat fizete esztendőnként. — Isabella meghalt 1559. septemb. 15d.; János-Zsigmond, nő nélkül, 1571. mart. 13d.

Erdély a' tavalyi alku' következésében, szabadon választhata vajdát, 's II. Maximilián, Ferdinand-

---

ostroma alól, hol a' német vezérnek ő a' török felé látszott hajlongani, Alvinczre ment. Castaldo, a' fővezér, beszállott nála. A' cardinális más nap Maros-Vásárhelyre készűlt, dietát tartani, 's kapuja virradtakor megnyittatott, hogy konyhaszekerei induljanak. A' Castaldo' titoknokja, Marco Antonio Ferrájo, bejelenteté magát a' cardinálisnál, ki még csak félöltözötten Vas Ferencz szolgájával olvasá breviáriumát, azt ürűgyelvén, hogy siető levelei vagynak, mellyeket aláíratni kíván. 'S a' mint Martinúzi a' papiros felibe hajlik, a' gyilkos nyakszirtjába veri a' tőrt. „Jesu, Maria! kiált ez; o Domine, quare hoc mihi?" (Mások szerint az izmos öreg megragadá a' nyavalyást, 's azt földbe szegte). Sforzia Pallavicini berohan, 's ketté hasítja fejét; a' sok olasz, a' sok spanyol összelövöldözi, összeszabdalja. Annak jeleűl, hogy a' tett el van követve, egyik fülét, mellyen hajas szömölcs vala, siető követ vitte Prágába. — Castaldo ezt írá Nádasdi Tamásnak: Placuit omnipotenti Deo Illrm. Dn. cardinalem varadinensem felicis recordationis ad aliam vitam ducere, morte quadam repentina. . . . Ex Zas-Sebes d. 17. decembr.

nak előszülötte 's követője *), e' méltóságot Békési Gáspárnak óhajtá. A' rendek Somlyai Bathori István váradi kapitányt választák 1571. máj. 15d.; a' török nem késett ennek átküldeni a' vazalli czímert (kucsmát, buzogányt, kardot, zászlót, paripát), 's így azt Maximilián sem tagadá meg; de Báthori kénytelen vala esk alatt tenni igéretet, hogy méltóságáról lemond, mihelytt az neki parancsolva lesz. A' császár Békésit pártfoglá Báthori ellen. Ez megverte a' pártfoglottatt, 's a' vele tartó hiteszegett székelyeket orr és fül nélkül ereszté haza. Meg-

1551., 's az utólírásban; Marcus Antonius primus inter omnes pugione in gutture bis trafixit Rndissimum. — Ezek az emberiség' mocskai még játékot űzének istennel. Ampringen így írja Zemplénynek, hogy lángoló könyörgéseket fog isten elébe önteni a' megye' boldogságáért.

*) Ferdinandnak második fia a' tudományok' és mesterségek' szeretete, az ambrászi szoborgyűjtemény' alkotása, 's a' Welser Philippíne' szerelme által elhíresedett Ferdinand főherczeg vala. A' császár, érezvén hanyatlását, Nádasdi Tamás nádort 's némelly nagyainkat Bécsbe szólítá, hogy választanák meg Maximiliánt. Ezek dietát kívánának, 's megigérék, hogy rajta lesznek, hogy Ferdinand főherczeg királynak választassék. Nádasdi azon eszt.' 1562. máj. 4d. meghala, 's a' nádori szék 1608ig üresen hagyatott. Oláh Miklós primás helytartó leve, 's kivitte a' mit az udvar óhajtott.

halván az utolsó Jagello (Zsigmond), a' lengyelek Báthorit hívák, országlásokra. Ment ő, 's Erdélyt testvérbátyjának Kristófnak hagyá, ennek kilenczéves fiát pedig, Zsigmondot, erdélyi fejedelemmé választatá. Született a' koronát viselt Báthori, a' vajda Istvántól *) és Thelegdi Katától 1533. septemb. 27d.; megkoronáztatott Krakkóban 1576. máj. elsőjén, meghólt 1586. decemb. 16d.; gyermeket a' magánál tizennyolcz esztendővel idősb Jagello Anná-

*) Zamosci lengyel cancellárius, a' Báthori Kristóf' Griseldis nevü leányának férje, hitvesének nagyatyját, azaz a' király Báthori István' atyját, ennek sírkövén palatínusnak nevezé; és ez megtéveszthetné a' vigyázatlanokat, hogy a' királyt a' sánta Báthori István' fiának vegyék, ki Ferdinandot Zápolya ellen királynak választatá. A' sánta nádor, a' Báthori ház' ecsedi ágán, Andrástól és Drágfi Júliától vette lételét, 's ez az András testvére vala a' kenyérmezei hős Istvánnak, 's 1535. hala meg; ellenben a' király' atyja a' Báthori ház' somlyai ágáról erede, 's hü Zápolyához mind halálig, melly 1534. történt, Zamosci a' palatinus nevezettel a' nemzetnek első tisztviselőjét (a' vajdát Erdélyben) jegyzette. — Ez a' nagy Lajos, nagy Mátyása a' lengyeleknek, már első beszédében, mellyet koronáztatása' innepén tartott, kimutatá nagyságát: „Honesto locò natus libertatem meam semper amavi, quam nunc etiam tueri est animus. Volo itaque regnare, rex esse, non fictus, pictus, sed verus; bonis bonus, malis malus."

tól nem hagyott. — Kristóf meghala 1581. máj. 27d.; élete' 51d eszt.

Báthori Zsigmond már gyermekkorában sok gondot csinála nagybátyjának, a' királynak. Nyugalomban maradni a' versenygő hatalmas két szomszéd köztt, legtanácsosabb volt volna; de Zsigmond hírre vágyott, és hogy a' törököt biztosabban támadhassa meg, Rudolf felé szíta, 's a' kik tartóztaták, rakásra öldöstette. A' nagy és gazdag Erdélyt elcserélé a' kisded és szegény Opuliával 's Ratiborral, 's úgy hitte, jól cserélt, mert Illustrissimus titulust kapott toldásúl, 's Sacri Rom. Imp. Princeps czímet, 's az aranygyapjat, 's nőűl Maria Christiernát, az I. Ferdinand' fiának, Károly stiriai herczegnek leányát, a' II. Ferdinand' császár testvérét. Kötését Rudolffal azonban először, másodszor, harmadszor, negyedszer megszegé, Erdélyt elhagyá 's meg visszajött; lemonda méltóságáról, 's arra ismét feleskűdött; szép és tiszteletes nőjét haza küldötte, 's midőn az már indúlt, letartóztatta; cardinálissá vágyott lenni, megvarratá a' skarlát bibort; 's magának tetszve jára fel és alá tűkrei előtt. Vármi püspök cardinális Báthori Andrást, kit elébb halálra szánt vala el, a' hogyan ennek testvérét Báthori Boldizsárt kötéllel végeztette vala ki, előszólítá Lengyelországból, neki a' fejdelemséget átadta; de ennek veszte után (agyon veretett 1599. novemb. 3d.) véletlenűl megjelent, hogy a' kétségbe esésig sa-

nyargatott Erdélyt a' Rudolf' helytartójának, Mihály moldvai vajdának, 's vezérének Bászta Györgynek kezeikből kiragadja, 's első dolga az volt, hogy ezeknek alkuképen ereszsze által. Ekkor Rudolfhoz vevé magát Prágába 's 1602. olta haláliglan (1613. mart. 27d.) ott tartaték szabad fogságban. Szül. Váradon 1573. aprilis holnapban.

Székely Mózes fejdelemmé kiáltatá ki magát 's a' városokat egymás után szedé vissza, de a' had' koczkája hamar megváltozék; győze Radula vajda; maga elesett, 's nagyai 's ezek köztt Bethlen Gábor Magyarországra vonultak ki. Bászta Erdélyben, Belgiojósa Kassa körül, most annál szabadabban 's dühösebben dúltak, fosztottak, vérengeztek. A' köz elcsüggedésben mindeneknek szemei Kis-Marjai Bocskai Istvánra *) fordúltanak; de ezt semmi kérés, semmi erőszak nem indítható meg, hogy a' hon' felkentje ellen fegyvert ragadjon (l. testamentomát, Rumynál). De midőn Belgiojósa az ő birtokát is foglalgatá (Kerekit és Szent-Jóbot, Bihar-

*) Testvére vala Erzsébetnek, a' Báthori Kristóf fejdelem' nőjének. Magyarországi jószágiba vonta vala ki magát, kitiltva Erdélyből generális Csáky István által, mivel ő egyike vala azoknak, kik Báthori Zzigmondot Opúliából 1600. visszaszólították. Magtalan nője Hagymási Kata Varkucs Miklósné vala.

ban), és most már személye után ólálkodék, fejdelemmé kiáltatván ki, a' Magyarországra kivonakodott erdélyiek által (Szerencsen, Tokaj mellet 1605. april. 17d., és osztán Meggyesen, Erdélyben, septemb. 14d.), fegyvert ragada. Bethlen Gábor a' Székely Mózes' maradványival, a' két Balázs, Lippai és Német, a' hajduvárosok' erejével, mellé állának, 's Kassa a' nyomorgatott, szabadítóinak megnyitá kapuit. Mehmet budai basa koronát nyujta neki, 's magyarországi királynak kiáltatá ki. Ő és hada a' polgári 's vallásbeli szabadságért küzdének. A' háborgást megszűnteté a' bécsi béke, megkötve a' Rudolf' részéről Mátyás főherczeg, a' Bocskaiéról Illésházy István nádor által 1606. aug. 6d. — Bocskai ezen eszt. hala meg Kassán, decemb. 28d. a' mint hitték, méreg által, mellyért cancelláriusa Kátai Mihály összekonczoltatott.

Bocskai az erdélyi rendeknek, testamentomában, a' lelkes, gazdag, ifju Homonnai (Drugeth) Bálintot ajánlotta. Azok Homonnainak ipát, a' beteges, öreg és fösvény Rákóczy Zsigmondot választák meg, ki Erdélyt, Bocskainak harczolásai alatt, mint ennek gubernátora, bölcsen és szeliden igazgatta volt. Rákóczy a' fejdelmi méltóságot fel nem akará vállalni 's sírva eskedteték fel, 's azt, 1608. mart. 3d. le is tette, 's kincseivel kiméne Felső-Vadászra, Abaujban.

Somlyai Báthori Gábor, fia Istvánnak, a' cardinalis-fejdelem' testvérének, Rákóczytól pénzen vásárlott méltóságát elébb igen dicséretesen viselé, továbbá igen gonoszúl. Bevádoltatván a' török udvarnál, követeket külde oda, kik mentenék; 's Géczi nem menté, hanem vádlá, Bethlen Gábor pedig, ki neki, míg jó vala, leghűbb barátja volt, ki is téteté. Báthori rettegvén a' feje felett függő veszélyt, ellenségének Mátyás császárnak segédjéhez folyamodék, 's Váradra szökött ki, hogy ott múlasson, míg a' német sergek megérkezendének. Egy nap (octob. 27d. 1613.) a' meleg fürdőbe kocsizott ki, 's két megpiszkolt ifju férj által szekerében agyon vagdaltatott.

Fejdelemmé, a' melly nap Báthori eléré a' mit érdemle, Bethlen Gábor választaték meg, az Erdély' thrónusának legnagyobb dísze, dicsősége. Nőtt a' vallásbeli gyűlőlködés, itt, mint a' németeknél, 's azért is nőtt, mert az szent czím vala a' polgári tekintetek' elősegélésére, 's kevés akara emlékezni az I. Ferdinand' és II. Maximilián' országlására, hol nem vala panasz, mert nem vala nyomás. II. Lajos alatt 1525. végzés hozaték, hogy a' ki lutheránus, elevenen égjen meg, 's a' gonosz tanácsnokok 's a' gazdagodni szerető vezérek elfordíták a' jó fejdelmektől a' népek' szívét. A' tüzes Bethlen segédre szólítva a' magyar és cseh panaszkodók által, tizennyolcz ezer emberrel (1619. septemb.) átjöve a'

Meszesen, megcsalá a' császári sergeket, 's Kassa, a' bányavárosok, Nagy-Szombat, Pozsony, és itt a' szent korona, annak őrjeivel, Révai Péterrel és Pálffy Istvánnal, 's Forgács Zsigmond nádorral, kezébe esének, 's hadai Bécsig nyomultanak elő. Octób. 11d. Pozsonyban Magyarország' fejdelmének választaték meg, 's az itt hozott XXIV. törvényt Kassán 1620. február. 24d. írta alá. Ugyanazon eszt. aug. 25d. Besztercze-Bányán (Zólyom várm.) Magyarország' királyának kiáltatott ki, 's elkezde élni a' nevezettel, a' szent koronát azonban fejére nem tévé, okosságból inkább, mint szerénységből. A' háborgásoknak, közötte és II. Ferdinand között, a' nickelspurgi béke vete véget 1621. decemb. 31d.; a' második nickelspurgi 1624. júl. 4d.; a' harmadik nickelspurgi 1626., 's ezen utolsót Bethlen Lőcsén irá alá decemb. 28d. — Bethlennek nagy hasznát vehetének vala, ha engedte volna gyűlölködés és irigység. Ajánlást tőn Ferdinandnak, hogy a' törököt kiűzi Európából, csak engedtessék vallásbeli szabadság itt és a' külföldön; a' mit közös erővel a' Duna' jobb felén nyerendenek, legyen Ferdinándé: ő Erdélyt tartja meg, dáciai király nevevezettel, de kiterjesztve a' Fekete-Tengerig. Esterházy Miklós nádor tanácsosabbnak vélé a' levelet a' töröknek megküldeni, hogy az lássa kit pártfogol. Bethlen írást és pecsétet az ő vesztére koholtnak hazudá (Kemény' autobiogr., Rumynál.),

'S Esterházy, Bethlennek engesztelhetlen ellenje, a' töröknek hajta igen nagy szolgálatot. — Meghala Bethlen, vízkórságban, 1629. novemb. 15d., élete' 49d. eszt.; 's magzatok nélkűl ez is, mind Károlyi Susánnától (ez mh. 1622. jún. 2d.), mind a' brandenburgi Katalintól. (Menyekzője ezzel Kassán; l. Rumyt.).

Közelgetni látván végét, második hitvesét még 1626. máj. 24d. fejdelemmé választatá meg. Ez most 1630. január. 15d. felkenetett, mellé adatván Bethlen István, Gábornak testvére és gubernátora; tizenkét tanácsnokkal. De a' kolozsvári dieta még azon eszt. septemb. megfosztá méltóságától az özvegyet, megbántva az által, hogy Csáky Istvánt férjül óhajtotta, 's neki titkon szült.

Bethlen István alig merte reményleni, hogy a' Katalin' levetése után ő választassék meg, 's meghívá Sáros-Patakról Rákóczy Györgyöt, a' fejdelem' fiát, hogy a' méltóságot keresse. Ez jött, 's útjában megérté, hogy Bethlen megválasztaték. Segesvártt újabban voksra ereszteték a' kérdés, 's Bethlen bukott.

A' négyszer kötött béke meg nem szűnteté a' panaszokat, 's Rákóczy frigyet köte a' Németországban harczoló svédekkel, 's Morváig hata. Megkötteték az ötödik is, Linzben 1645. septemb. 16d., 's kilenczven templom visszaadaték a' panaszkodóknak. A' háboru' szerencsés vége úgy remélteté Rá-

kóczyval, hogy a' lengyelek nem lesznek idegenek őtet választani királyoknak Ulászlójok után, 's Varsóba küldé Bethlen Ferencz hívét, hogy neki vásároljon barátokat; de a' halál kiforgatá nagy reményeiből.

Fia, II. György, még atyja' életében, 1642. febr. 19d. erdélyi fejdelemnek vala kikiáltva, 1649. pedig, január. 23d. méltóságába nagy fénynyel be is iktattatott. Ez egyetemben bírá a' mit országlóban óhajtanak: lelket, tüzet, gondosan mívelt elmét, ifjuságot, a' legdelibb termetet, igen szép arczot. Atyjától 's anyjától örökségben, a' Bethlen Gábor' özvegyétől ajándékban, sokat veve; 's még többet nőjével; 's vitézsége adózóivá tette a' moldvai 's havas-alföldi vajdákat. Erdély ragyogni kezde az európai hatalmasságok' sorában, 's ennek fejdelmei Rákóczyt követségeik által tisztelgeték. De a' legszebb remények eltűnének, mint egy arany álom. Király vágya ő is lenni, 's kéretlen vive segélyt a' lengyeleknek, kiket ott a' svéd, itt a' kozákok és perekopi *) tatárok háborgatának. A' lengyel király Rákóczynak Ferencz fiát gyermekének fogadá, és sok magyart meghonosíta. De Rákóczy megcsalva nézé magát a' lengyelek által, 's most ellenségeiknek kele segédjökre,

*) Perekop a' krímiai félsziget' torkában. Innen íróinknál a' prekopita-tatár nevezet.

kik össze szelídűltenek. Elvesztve, huszonöt ezeréből húszat, alig vergődheték Ecsedre, hol házanépét hagyta volt, 's az utána omló bosszús lengyelek Munkács' és Patak' táját pusztíták, a' tatárok és kozákok Erdélyt.

A' török tiltotta Rákóczyt e' hadtól, 's megtörténvén a' szerencsétlenség, parancsolá, hogy Erdély válaszszon új fejdelmet. A' rendek engesztelőket küldének Konstantinápolyba, 's ezeknek visszaérkezésekig a' kormány máramarosi főispán Rhédey Ferenczre bízaték. Ez hűség' eskére kényszeríté a' várbeli őrizeteket, nem csak a' honnak, hanem személyének is, 's Gyulai Ferencz váradi kapitány, egy római lélekben nevelt 's tudós férfiu, azt tevé, a' mit honjának szabadsága 's a' nemzeti becsűlet parancsola; 's a' nagy példát követé Ujlaki Lőrincz jenői várnagy. Rákóczy, bízva ezekhez éjjel üte a' Meggyesen dietázó rendekre, 's Rhédeyt haza kergeté, 's újra átvette a' kormányt (1658. jan. 24d.).

A' török Barcsai Ákost hirdetteté ki fejdelemnek, 's tolongva jövének hadai megalázni a' vakmerőt. A' csata Gyalunál tartaték 1660. máj. 22d. Kolozsvár és Fenes táján. Rákóczy veszte; de ragyogó dicsőségben. Tizenhét törököt szaba le saját karjával; alóla négyló löveték ki, az ötödikén menté meg életét, átlőve jobb oldalában, bal oldalában átdöfve, három veszedelmes sebbel fején. Ájulások köztt viteték Váradra, 's orvosai feje' csont-

jait felnyitották, de életét meg nem lehete tartaniok. (Oertelius.)

Kemény János kiváltá magát krimi fogságából. Barcsai elébe külde, 's megkínálá méltóságával. A' rendek Keményt fejdelemnek ismerék Szász-Régenben 1660. decemb. 24d. Ez tarta, nehogy a' török Barcsait vissza kívánja állítani, 's orgyilkosai által megöleté.

Ali Apafit öltözteté a' nyusztos kaftányba. Kuczuk basa megvíva a' németek áltál segélt Keménynyel 1662. január. 23d. Nagy-Szőlős mellett. Kemény lefordúla lováról, 's a' nagy tolongásban eltapostatott.

Apafi nem láta semmit tanácsosabbat, mint Erdélyt Leopoldnak óltalmába ajánlani. A' kötés Bécsben készűle meg titokban 1686. jún. 25d.

Később Károly lotharingiai herczeg 1687. octób. 27d. köte egy másikat, 's ennek következésében a' császári sergek Erdélyt ellepék. Végre 1688. május 9dik. jelentés küldeték fel Caraffa által, ki magát az eperjesi mészárlás által 1687. olly híressé tette, hogy Erdély a' Magyarország' királyának kormánya alá visszakivánkozik, csak polgári 's vallásbeli szabadságaik tiszteltessenek. Leopold elfogadá az ajánlást, jún. 17d., 's Erdély eléré valaha boldogságát. Apafi meghala 1690. april. 15d., élete' 58d. eszt. Fia, a' II. Mihály, az erdélyi fejelem' titulusa helyett a' római sz. birod. herczegét

vette fel, 's esztendőnként tízezer forintot vona. Meghala ez Bécsben 1713., hitvese, a' gyermektelen Bethlen Kata, 1724.

Gróf Késmárki Thököli Imre újra megzavará a' csendet. Láng és vér ömlék el a' szerencsétlen hazán, melly több inséget kül ellentől sem szenvedhetett volna. Gallyakat kötöztetvén a' lovak' farkaikhoz, példátlan merészséggel a' legmeredekebb tetőken jöve által Törcsvárnál, 's hős tettét a' nemzet' legcsillogóbb tettei közzé kellene számlálnunk, ha magunk ellen nem volna elkövetve. Olly szerencsével víva meg 1690. aug. 21d. Zernyestnél (Brassó' táján), hogy Leopoldnak majd minden vezérei vagy elhullának, vagy elfogatának. A' dicsőség' mezején tette le életét Teleki Mihály is, Apafi alatt ország' generálisa, ki maradékinak a' római sz. birod. gróf nevezetet hagyá, melly fénynyel a' sz. birod. megszűntéig (1806. aug. 6d.) egy magyar házunk sem ékeskedett.

A' Rákóczy ház nem feledheté egykori nagyságát, és még voltak, kik szerették volna, hogy az újra fejdelmi méltóságára emelkeldjék, mert még igen is közel vala az iszonyatos Ampringenek', Cobok', Spandauk', Caraffák' emléke. De Erdély el vala idegenítve a' Rákóczy névtől, 's kormányra soha ők többé nem juthattak.

Ferencznek özvegye Zrínyi Heléna (a' Németújhelyben 1671. april. 30d. hóhérpallos által veszett

Zrínyi Péter bán' és Frangepán Kata' leánya) 's két gyermeke, Juliána és a' II. Ferencz Munkácson 1688. január. 14d. elfogatának 's Bécsbe vitetének, 's a' két gyermek cardinális Kolonics Leopoldnak és generális gróf Csáky Istvánnak felvigyázása alatt a' római egyház és az Austria' hűségében nevelteték. De Ferenczet elkeseríté a' történtek' emléke, 's hogy Bécsből ki nem vala szabad lépni, hogy meg nem házasodhaték, hogy herczegnek nem híватott. Buzdítva itt a' békétlenek, kivülről a' mindent ígérő 's keveset tevő XIV. Lajos által, fegyverhez készűle nyúlni. Levelei, mellyeket Longueval franczia születésű austriai kapitány által Párizsba küldött, ettől Linzben elvétettek, 's így Rákóczy sárosi udvarában Eperjes mellett *), 1701. april. 18d. elfogatott, 's Német-Újhelybe vitetett. Kiszökve onnan Lehmann kapitány' segédjével novemb. 8d. és

*) Rákóczyus non longe Tokajino diversatus, cum Steph. Szirmay et Adamo Vay 29. Maji comprehensus... mond Pray. — Rákóczy nem a' Tisza körül, hanem generális Solari által Sároson, a' helységben, nem a' várban (Hist. des Revol. de Hongr.) fogatott el, és nem csak e' kettővel, hanem Vay Lászlóval és Mihálylyal is, april. 18d. mond maga az elfogott Szirmay. Rákóczyt nem fogák el később mint társait. Szabolcsban a' három Vay fogatott el, Szirmay István Szent-Mihálytt, Sárosban.

9d. köztt, Lengyel országba futott által, 's ott várá szándékainak megérését. Végre 1703. július' 7d. Munkácson eresztć ki manifestumát (Recrudescunt), 's fővezére 's helytartója széki gróf Bercsényi Miklós egy másikat Tokajban, 's a' tűz lángot vete. Azt a' szathmári béke (april. 22d. 1711.) oltá el, örök bizonyságúl, hogy a' békétlenségek' elfojtásában az egyenesség és kegy többet ér mint minden erőszak. A' történetek' feledése ki vala terjesztve Rákóczyra is; de ő azzal élni, a' maga 's háza' vesztére, nem akara.

A' RÁKÓCZYAK.

A' ház' törzse Bogáth-Radvány. IV. László alatt éle Gyapoly, és ennek fia Pál, 1278.; Mátyás alatt 1464. Benedek, Mihály, Gábor, Rakonczi, Lászlónak fiai, 's András, Pál, Gáspár, Menyhért a' Rakonczi Istvánéi; II. Ulászló alatt Ferencz és Zsigmond. Ezen utolsóbb megvevé Felső-Vadászt, Abaujban, 's a' hely a' Zsigmond' maradékinak előnevet ada, a' Ferencz' maradékai magokat tovább is Rákóczról nevezék.

Zsigmond nemzé Györgyöt és Jánost. György 1526. viceispánja vala Zemplénynek, 1542. pedig a' nádori méltóság' helytartója. János nemzé Ferenczet, vice-ispánt ott 1583—88., ki Lipóczi Keczer Dorotheától Jánost és az erdélyi fejedelmet Zsigmondot.

Zsigmondnak, a' fejedelemnek, hitvesei: 1. Alaghi Judith; 's ettől leve Erzsébet, Homonnai Bálintné (lásd ezt feljebb Bocskay alatt). 2. Gerendi Anna, kitől György fejedelem, és Zsigmond és Pál. 3. Thelegdi Borbála, a' magtalan. Ez özvegyen ma-

radván, Pál mostohafiát a' római hitben nevelé. — Pál sárosi és tornai főispán, 's ország' bírája mh. 1636. mart. 12d. Ennek Hetesi Pethe Annától László, sárosi főispán, és Anna-Mária apácza. László a' váradi vár' kapuja előtt esék el 1664. májusban, 's Bánffi Erzsébettől csak Erzsébetet hágyá, két Erdődyek' hitvesét, 's így a' Pál' ága kiszárada. — A' fejedelem Zsigmond meghólt 1608. decemb. 5d. élet. 64d. eszt., és Szerencsen temettetett. Ritka érdemei emelék előbb szendrői, tovább egri kapitányságra, borsodi főispánságra, erdélyi gubernátorságra.

Fia György, az elsőbb, erdélyi fejedelem, Bethlen Gábornak egyik lelkes vezére, mh. 1648. octób. 11d. Gyulafejérvártt, élete' 55d. eszt.

Serkei Lórántffi Susánától, a' pataki vár' gazdag örökösétől, nemzé a' II. Györgyöt, Zsigmondot, és Ferenczet. Ferencz élete' 5d., Zsigmond házasságának, a' palatinátusi fejedelem' Henrietta leányával, első eszt., 1652. febr. 2d. múla ki himlőben.

A' II. György dicső sebeiben hala meg, 1660. junius' 7dik.

Menyekzőjét Báthori Sófiával Fejérvártt tartá 1643. febr. 3d., 4d., 5d. napj. Megholt ez az asszony 1680. jun. 14. Patakon, élete' 51. eszt., 's Kassán temett., a' maga és fia által épitett templomban. (Rumy, T. 1.)

Ferencz, a' II. Györgynek egyetlen gyermeke, szül. 1645.

Fejdelemmé még atyja' éltében 1652. febr. 18d. megválasztaték, de a' czimet csak üresen viselte. Menyekzője Zrinyi Helenával Zborón 1666. mart. elsőjén. Megholt ugyan ott 1676. jul. 8d.

Ferencz hagyá a' II. Ferenczet és ennek nénjét, Juliána-Barbarát, generális gróf Aspremont Ferdinand Góbertnét, kinek e' nevet viselő utolsó maradéka Maria, gróf Erdődy Györgyné maga tartja fenn szerencsétlen őseinek bús emlékezetét.

A' II. Ferencz szül. Zemplény várm. Borsi nevü faluban, Újhely mellett 1674. sept. 4d. — A' széchényi gyűlés őtet 1705. septemb. 16d. a' confoederatio' vezérének, a' maros-vásárhelyi dieta 1707. mart. 28d. erdélyi fejedelemnek megválasztotta, 's mint illyen jelene meg sergének legszebb férfia, deli szálas termetben, lobogó fekete hajjal, bajuszszal, szemekkel, liliomfejérségű homlokkal, rózsapirosságú orczával, az ónodi dietán (1707. májusban), Miskolcz mellett. Megbukván itt Bercsényinek és Forgács Simonnak visszálkodásaik miatt leginkább, Lengyelországba, Angliába 's Párizsba méne által; itt hosszabb ideig múlatott, 's megirta hazája', háza', 's személye' történeteit (Hist. des Revol. de Hongrie. Amsterdam 1736. négy és nyolcz rétb., így VI. amúgy II. köt.). Jól eltalált képe a' könyv előtt áll. Megholt Rodostóban a' Marmo-

rai tenger' nyugoti szélén 1735. april. 8d., nagypéntek nap.

Carolina-Amália Hessen Wanfriedeni herczegasszonytól születének neki József és György (ez másoknál Ferencznek mondatik) 's atyjok az ifjabbat makoviczai herczegnek nevezteté. Mind ketten Bécsbe vitetének, 's familiai nevek Józsefnél Markgraf von Sankt-Karl, Györgynél Markgraf von Sankt-Elisabeth nevekre változtatott el. Szökve hagyák el Bécset, 's József a' török-földről kezde mozgani VI. Károly ellen, mellyért XII. Kelemen kirekeszté az anyaszentegyház' kebeléből. Megholt Csernavodán, Bulgariában, 1738. novemb. 18d., élete' 38d. eszt. György elvevé Párizsban Marquise de Bethűnt, 's magzatokat nem hagyva dőle ki 1739.

Zrinyi Heléna, előbb Rákóczy Ferenczné, tovább Thököli Imréné, fogva tartaték Bécsben, 's cserébe adaték ki a' Pőrcsvárnál elfogott marsal Donatus Heisler Heitersheimbi grófért. Férjét kisérte bujdosásiban. Megholt Nicomediában 1703. febr. 18d.; maga Thököli ugyan ott 1705. septemb. 13d. — A' két utolsó Zrinyi, testvérei Helenának, Péter és Boldizsár, fogságban holtanak el; emez Gréczben, Péter Kufsteinban, 's ez fogsága' 24d. eszt.

Kihala a' Rákóczi-Rákóczy ág is, Andrásban, a' Fűzi Mária' férjében 1754. Rákóczon, Zemplény várm.

A' BÁTHORIAK.

A' német Péter' királysága alatt egy Guthkeled nevü svéviai vitéz jöve közzénk. Ennek egyik maradéka vala Bereczk 1310., Andrásnak fia. Bereczknek leve 1. János, 2. András váradi püspök, 3. Lewkes (Lucas).

Jánosnak leve László, az I., 1351ben szabolcsi főispán. Ennek hitvese Somlyóval gazdagitá a' Báthori ház' birtokait, 's fiok Szaniszló elkezdé magát Somlyai-Báthorinak irni. Fia István 1422. erdélyi vicevajda, 1458. királyi asztalnok.

Istvánnak fia István 1529. erdélyi vajda, hive Zápolyának. Meghólt 1534. élete' 57d.; hitvese Thelegdi Kata; mh. 1547. élete' 55d.

Ezeknek nyolcz gyermekeik közzül itt elég hármat nevezni: 1. Andrást, mh. 1562.; 2. Kristófot, 's 3. Istvánt, erdélyi fejedelmeket, kik közzül István egyszersmind lengyel király is vala.

Andrásnak Mailáth Margittól leve 1. Boldizsár, kit az eszelős Báthori Zsigmond 1594. hurokkal vesztete el; 2. András, a' cardinális-fejedelem 's vármi püspök; 3. István.

Ezen Istvánnak, Pelsőczi Bebék Sófiától, Gábor a' fejedelem; második hitvesétől, Kosztka Sófiától, András; ennek pedig Zakreska Anna lengyel asszonyságtól 1. Hedvig, Lupstovski lengyel úr' özvegye 's később apácza, és 2. Sófia, Rákóczy II. György' hitvese, az I. Ferencz' anyja. — A' fényes, Somlyái-Báthori ház férfiágon Gáborban, a' gonoszban; leányagon, Sófiában, a' nemjóban dőle ki. — Következnek az Ecsedi-Báthoriak.

A' legelébb említett Lewkesnek Péter fia osztályban Ecsedet kapá, 's innen a' név.

Péternek fia, János, 1400 nemzé Istvánt, ország' bíráját, ki Varnánál 1444. elesett.

Istvánnak fiai 1. István, a' kenyérmezei hős, erdélyi vajda és országbíró, mh. nőtelen 1493.; 2. András, az ecsedi vár' megújítója; 3. Miklós, 4. László váczi püspök, kit Galeottus Martius emleget; 's leánya Margit, horogszegi Szilágyi Mihály gubernator' nője.

Andrásnak nevezetesb fiai: 1. István, a' sánta nádor; mh. 1535. Egyetlen gyermeke Klára, Károly Münsterbergi herczeghez vala mátkásitva, de menyekzője előtt elhalt. 2. András belgrádi bánnak neveztetett ki, de Enyingi Török Bálint oda be nem eresztette. Főispánja vala Szathmárnak.

Ez az András hagyá 1. Andrást (más nevével Bonaventúrát) Szathmár és Szabolcs várm. fő-

ispánját, tárnokot és ország' biráját; mh. 1566. octób. 4dik.; 2. Györgyöt; 3. Miklóst, 1568. országbirót.

Györgytől és Somlyai-Báthori Annától születék István, ország' birája, Somogy, Szathmár és Szabolcs várm. főispánja; mh. 1605. jul. 25d., élet. 56. é. Testvére ennek Erzsébet, Nádasdi Ferencz fő lovászmester' hitvese, ki ismeretes vérfürdeje miatt örök tömlöczre vala kárhoztatva, 's 1611. august. 21d. hala el.

Mint a' Somlyai-Báthori ágon utolsók Gábor volt, a' fejedelem, és Sófia, Rákóczy II. György' özvegye: úgy valának az Ecsedi-Báthoriak közti utolsók István, és testvére Nádasdiné.

Ezen utolsó István, Gábort, a' fejedelmet, még gyermeki esztendeiben azon igéret alatt fogadá gyermekének, ha a' római hitet elhagyja, 's az övére átmegyen; a' mit az bátyjának temérdek gazdagságáért megtenni annál készebb vala, mivel atyja István, rettegvén hogy testvérének Boldizsárnak sorsára juthat, Erdélyből Lengyelországba szököttáltal, 's megfutamlása miatt elszegényedett.

KIRÁLYAINK

AZ AUSTRIAI DYNASTIÁBÓL.

Első Ferdinand, szül. Alcalában 1503. mart. 10d., mh Bécsben 1564. jul. 25d.

II. Maximilián, fia I. Ferdinandnak és a' magyar Annának, szül. Bécsben 1527. aug. elsőjén; mh. a' régensburgi dietán 1576. octób. 12d.

II Rudolf, fia II. Maximiliánnak és Mariának, az V. Károly' leányának, szül. 1552. jul. 18d.; mh. Prágában nőtelen, 1612. jan. 20d.

II. Mátyás, Rudolfnak testvére, szül. Bécsben 1557. febr. 24d.; mh. ugyan ott 1619. mart. 20d. Hitvese Anna, a' tyrolisi Ferdinand főherczeg' gyermektelen leánya.

II. Ferdinand, a' stiriai Károly főherczeg' fia, szül. Gréczben 1578. jul. 9d.; mh. Bécsben 1637. február. 15d. Hitvese Anna, bajor herczegasszony.

III. Ferdinand, fia a' II. Ferdinandnak. Szül. Gréczben, jul. 13d.; mh. 1657. april. 2d.

IV. Ferdinand, III. Ferdinandnak és a' tyrolisi Leopold főherczeg Leopoldina leányának fia. Megholt atyja előtt 1654. jul. 9d.

I. Leopold, IV. Ferdinandnak testvére, ennek halála után nem leve többé pappá, a' mint készült vala. Szül. 1640. jun. 9d.; mh. 1705. máj. 5d.

I. József, Leopoldnak és Eleonóra Magdaléna Theresia palatinátusi herczegasszony' fia; szül. 1678. jul. 26d.; m. 1711. april. 13d. himlőben, fimagzat nélkül.

VI. Károly, Józsefnek testvéröcscse, koronázott spanyol király. Bátyja' véletlen halála után visszatére Barcellonából Bécsbe. Szül. 1685. octób. els.; mh. 1740. octób. 20d., fimagzat nélkül. Benne hala ki a' habspurgi-austriai ház.

Maria-Theresia VI. Károlynak és a' braunschweig-lüneburgi Elisabetha-Christina' leánya. Szül. 1717. máj. 13d. — Férjül vette Ferencz lotharingi 's barrii herczeget, toscánai nagyfejedelmet, ki 1745. római császárrá koronáztaték, 1736. február. 12d., 's anyja leve a' dicsőséggel uralkodó felséges austriai-lotharingi háznak. Meghoit 1780. novemb. 29d.

II. József Theresiának és Ferencznek fia. Szül. 1741. mart. 13d.; mh. 1790. febr. 20d. Bécsben. Magzatjai nem maradtak.

II. Leopold, Józsefnek testvére, 's ennek haláláig toscánai uralkodó fejedelem. Szül. 1747. máj. 5d.; mh. 1792. mart. 1jén.

I. LEVÉL.

Alig hagyám el Szalárdot, Biharban, hol gróf Csáky Antalnál, nemeslelkű szép hitvesének, báró Vécsey Annának, fortepianója 's rajzasztala mellett, egy kedves napot élék, és ime minden nyomon kezdém érzeni, hogy útam egészen új világba vezet. Vége itt azon temérdek síknak, melly Tokajtól, a' máramarosi, nagybányai, erdélyi hegyekig, 's Belgrádig, Pestig, sohol meg nem szakadva terjed, egykor a' Magyarföld' tengere. Vége azon buja mezőségnek, mellyen útam Ér-Semlyéntől, születésem' és gyermekéveim' kedves honjoktól, a' kevély Nagy-Váradig, a' diószegi, jankai, vajdai, pajtákkal és súgár olasznyarakkal játékosan elhintett szőlő-, nem hegyek, hanem halmok alatt elméne. Vége azon szép kertnek, mert a' kies táj érdemel kertnek neveztetni, mellyen Anarcs és Petneháza, Levelek és Mária-Pócs, Szakoly és Debreczen körül, 's a' magyarságnak ezen népes, gazdag anyavárosától, Vámos-Pircs hajduvárosig és Ér-Semlyénig, hol gazdag holdmezőken, hol egész órákig eltartó ligeteken keresztűl, jövék, mellyeknek szent éje a'

napnak égető melegében, az útast enyhítő menedékbe fogadja. Vége a' nyíregyházi pusztáknak, Tokajtól, Debreczenig, hol a' szem égnél és szántott vagy legelő homokföldnél, a' számtalan kisebb 's nagyobb, sárcsákkal és csévékkel 's libiczekkel körülröpkedett tavaknál egyebet nem lát, és a' melly homoktengert a' Zemplény' Tokajának szép foka — dél és éjszak felől tekintve mint valamelly könnyü lebegésű aetheri test; keletről tekintve mint egy óriási összeomlott pyramis; nyugotról tekintve, mint egy magát elnyeldesett formátalan vulkán, — 's a' Hegyaljának mérföldekre terjedő kék lánczolatja, 's távolabb az unghvári 's máramarosi hegyek, veszik körül. E' nagyszépségű tájak helyett itt egy szemet 's szivet összeszorító sivatag tűnt fel előttem; kivagdalt, de ki nem irtott erdőség, kákás holdak, semlyékes kaszálók; világos jelei a' testi lelki szegénységnek. Fél nap jöttem, 's két lovast és három oláh szekeret találtam elő. Az oláh ugrék talyiga-szekeréről, mihelytt bennünket megpillanta, 's verte marháját, hogy az út szabadon maradjon a' kocsinak. Azt a' bihari 's szabolcsi magyar is megteszi; mert az elsőbbség' érezése természetnek érezése, mint az idősb koré. De midőn azt az oláh ijedésből, a' magyar jó kedvéből teszi, a' kettő köztt van különbség, 's igen nagy.

A' szepes-vármegyei német, a' sárosi tót, az abaúji 's zemplényi, és osztán a' bihari és sza-

bolcsi magyar, 's végre itt az oláh között, milly szembe tűnő különbözések! — lélekben, testben, nyelvben, öltözködésben, gondolkozásban. Kifogások vagynak mindenhol és mindenben; de valóban nép és nép úgy hasonlatlanok, mint személy és személy, 's ezt lesni, a' fő, a' középszer, a' legalsóbb rendnél, gyönyörűség; és leginkább az utolsóbbnál, melly a' saját szint, nevelés és társalkodás által, nem veszti mint a' két elsőbb. A' reggel olta estig szent énekeit mondó, 's a' szűk föld által munkássá, takarékossá tett német, 's a' debreczeni zömök, inas, jól élő, költeni szerető magyar nem látszanak azonegy Ádám' maradékinak; 's midőn az összeszorult szivvel siet napi munkájára, ez lihegi a' viadalt, mint a' maga erejében szilajkodó bika, vagy elterűl a' földön, míg a' mezők' munkája ismét dologra szólítja; nyájas, ha nyájas vagy hozzá, 's láng és tűz, ha ingerled.

Midőn Debreczenből kijövék, egy tizennégy esztendős legényke szekerem mellett ménė el, fekete fürtös gubácskájában, és mezítláb, mert az eső csepegett, 's vállán vitte fékjeit. Gyönyörködve nézém a' gyermek' könnyü járását, és a' tömött, inas lábikrákat. „Hova mégy?" mondá neki inasom, a' mint mellette elhajtánk. „Hova megyek? arra ni!" felele ez, 's egyet löke állával maga elibe. Mindnyájan elnevetének magunkat a' gyermek' büszke feleletén; bántotta a' bátor megszólítás. Ko-

csisom valamit igazita hámjain, 's a' legényke ismét elballaga mellettünk; 's itt én szólitám meg. Legényke, mondám, te nehezen vevéd cselédem' megszólitását; haragszol még rá? Nekem meresztě tüzes fekete szemeit, feketévé sűlt szép ábrázatjával, 's hallgatott. Folytatám az ingerkedést, 's ismét mosolygott és hallgatott. Ha nem volt elég az inasának, ezt fogta gondolni, itt az urának is majd adok egyet. Hallgatása tiszteletét mutatá, az a' szép csendes mosolygás szabad lelkét, és hogy ön becsét ismeri. Lovaihoz ment vala ki, mellyek a' mezőn legeltek.

Ugyan e' tájon egy állásba hajtaték, melly a' liget' közepén álla. Az tele vala a' csárdás' hat ökrével. Őrzőjök azonnal ott terme, 's felveré kérődzésekből. Bagaméri születésűnek mondotta magát. Te tehát oláh vagy, kérdém tőle. „Oláh vagyok?" felele, elrettenve feltétemtől; „nem én, uram, mert én igazi kálvinista." Látni akarám, mennyire érdemli a' kevély hangzású epithetont; de csak hamar tapasztalám, hogy az ő vallása úgy van inkább szivében mint fejében, mint az enyém. Abba hagyám tehát a' kátézást, 's szűléi 's testvérei felől tettem neki kérdéseket; tudni akarám, nem vitték-e katonának. „Oda is ember kell", mondá. 'S te embernek tartod magad'? hiszen még bajuszod sincs. „De lesz!" felele, 's szája felé kapott, mintha látni akarta volna, ha azt megpederheti-e már.

'S ha katona volnál, 's háborúnk volna törökkel, tatárral, szánnád-e? hiszen azok is emberek. „Igen biz én szegényt", mondá; épen annyi malitiával, mint a' mennyivel a' kérdés téve volt; mert a' csárdából kiáltották. Mozdúlása, 's a' bunkó, mellyett kezében tartott, 's a' hang, mellyel az utolsó szót ejtette, egészen mondák, mit tenne, ha kellene. — Kicsinységek; de a' psychologusnak érnek annyit, mint a' botanicusnak egy új csemete, vagy a' mit ismer ugyan, de kedvelve néz, valahol találja.

Magyarországot a' Szilágytól, Erdélynek pitvarától, Széplak bihari és Ip krasznai helységek köztt, a' Berettyó vize választja el, melly itt egy Tusza nevü erdőben fakad. A' lefektetett buja fű, a' melly völgyben a' kisded folyam elfut, mutatá, hogy e' tájon sok eső jára, míg nálunk majd megaszánk; lovaim összedőlengezének a' sárban. Ez, 's Kraszna' kiáradásaik, 's a' kerülés, mellyet e' miatt Zovány és a' Bánffiak által lakott Nagyfalu köztt tennem kelle, elkéslelének, hogy ámbár ide Szalárdról egy nap elérheték vala, cs. kir. kamarás és majór Nagy-Ajtai Cserei Farkas barátomat, 's hitvesét gróf Haller Christinát, a' thesaurárius Gábor' leányát, és a' Telemach' fordítójának, Lászlónak, unokáját, ebédjeknél találtam, midőn más nap ide érék.

Házi gazdám kevés hetek előtt inhidegéből gyógyúla fel, mostan pedig szemeire szenvede, 's e' miatt még az ebédtől kénytelen volt ágyba menni. Orvosai eltiltának társaságától. Hogy időmet a' szakadó esőben kényem szerint használhassam, a' grófné átvive nappaliába, felnyitá előttem férje' fiókjait, 's magamra hagya, elfogva gondjai által kedves betege körül.

Égtem ismét látni, ismét illetni a' szelenczét, mellyben a' nagy Friedrich hordá zsebjében orvosporát, 's a' grófné előmbe tevé azt. A' szelencze egy kisded papagáj, 's fenekén a' prussiai korona a' Fridericus Rex monogrammal. Benne a' kisded kalán is, mellyel a' por merítetik. Azt referendáris Cserei Farkas, az én barátom' atyja, egy magyar cancellariai referendárius tiszttársától vevé ajándékban, ki viszont egy huszár rokonától, 's annak bizonyságaként, hogy teljesíteni igyekezett bátyja' óhajtásait. Feledve a' dicső ifju' neve, ki hazánknak e' fényt nyeré, 's nincs a' ki tudassa, a' szelencze hol leve zsákmányunk.

Kiélvén magamat a' szobák' festésinek és rezeinek nézeltekben, mellyek közti a' Balechou által mesteri kézzel metszett Vernet' zivatarát is találtam, de nem csendét is (Calme), 's Fittnek két kisded tábláját, vaddal, madárral (rajta a' név is, 's nem hazudva, 's az eszt., 1636.), a' metszett-kövek' gyüjteményét vettem elő. Nagy szépségű darabok.

Tovább azon rendes edénykék múlattatának, mellyek a' Wedgewood' nevét viselik, 's a' római hamvcsuprok, az etrüszk és herculánumi maradványok, a' tengeri herbárium, a' nemeskövek' gyüjteménye, mellyet egy nemnemes lopás nagyon megfogyasztott, 's a' két India' termései, kemény tésztában, természeti nagyságokban 's színekkel, a' hogy az európaikat Sickel öntögeti. Keveset értek mind ezekhez, nagy részint épen nem; de ismeretim terjedének, 's a' mesterség' darabjai gyönyörködteték szememet, lelkemet.

Bibliothecáját első ittlétemkor a' tűrhetetlen hideg, most barátom' szenvedései miatt nem tekinthetém meg; azonban a' grófné még is lele egy két szabad pillantatot, hogy oda is elvezethessen. A' könyvek' száma lehet négyezer, 's itt van, valamit a' híres Kaprinay, a' referendárius' házi nevelője, bírt. Sokat ez is vásárla, 's még többet fia Lőrincz, német- és franczia-országi útazása alatt, hol, nagy kárára a' hazának, már vőlegény a' Broglie háznak egy szép gyermekével, elholt.

A' gyüjtemény bír incunabulákat, princepeditiókat, kéziratokat. Itt a' Bethlen Farkas' historiájának keresdi kiadása, a' cardinális és fejedelem Báthori András' breviáriuma, a' Don Quixot' első spanyol kiadása.

Az én barátomnak egyik kedves foglalatossága a' kertészkedés, 's kertje ritkaságokban gazdag.

D. Baumgarten, tudós szász hazánkfia, Erdélyi Flórájában az eddig nem ismért csemetéknek magyarokról ada nevet, 's egyike ezeknek a' SILENE CSEREIA nevet viseli. Mihelytt az eső megszűnt, bejártam a' kertet, és álmélkodám gazdagságain, nem mint értő, hanem mint mind annak, a' mi szemét gyönyörködteti, kedvelője. Klaproth és Wildenow, Berlinben, levelezének Csereivel, 's ez, és Regnaut, Párizsban, gróf Canál, 's prof. d. Nowodworsky, Prágában, 's a' Brasiliából gazdagon visszatért Maximilán Wied-Neuwiedi herczeg, sok termésekkel szaporítják a' krasznai kertet, 's a' xeranthémum bracteatum ide a' Josephina császárné' malmaisoni kertjéből jött. Erdély nagy részben Krasznáról vette, a' mit kertjeiben már most mindenfelé nevel.

II. LEVÉL.

Perjéig, másfél órányira Krasznától, nem jövék bajjal; az út szántott és dombos, de nem meredek földön méne. Horváti, a' most elholt gróf Teleki Lajos rendek' elölülőjének birtoka, balra maradott, nem messze az úttól. Cserei embert küldött vala előre; hogy engem ökrök várjanak; mert lóforsponttot itt nem találni, sőt sohol nem Erdélyben, a' székely és szász földet kivévén. A' tisztviselők azt találnak a' magyarföld' praetoriális helyein, hol e' végre a' vármegyéknek fizetett kocsisaik tartatnak, 's hámos lovaik.

A' hely felejtett szegénység' képét viseli. Hosszan nyúlt el, noha nem nagy, 's dombjairól, talán ugyan csak esős időben, zuhogva omlanak a' patakok a' nagyobba, melly végig futja a' falut. Fekünnék Helvetziában, Geszner nem pirult volna felvenni rezei közzé, 's Perjét ismerné egész Európa. — Befogák ökreinket, a' nélkül hogy mi az oláhokhoz 's az oláhok mihozzánk szólottanak volna; mi, mert látni vala képeiken, hogy nyelvünket nem értik; ők rettegőségök miatt.

A' mint a' hegy emelkedék, kiszállottam szekeremből, 's eltelve gyönyörüségekkel nézém mindenfelé az erdőség' szép szakait, 's vissza meg viszsza tekinték a' kedves fekvésű falura, 's azon nekem kedves helyre, melly olly kincseket, olly lelkeket rejteget kebelében. Egy Bánffi-Hunyad felé igyekező lovas utól éré szekeremet, leszálla lováról, 's tolmács leve közöttem és oláhim köztt. Haszontalan vala minden mesterségem; lehetetlen vala kikapnom némaságokból.

A' szót, hogy Erdélyben olly magasságú hegyeket fogok megmászni, mint az újhelyiek, nagyításnak vevém elindulásomkor, ollyanokkal szólván, kik Erdélyt látták. Előre nézvén itt a' bércz felé, 's Kraszna felé hátra, nagyításnak nem vehetém; nagy nagyítás ugyan épen nem vala. Csak hogy ez a' bércze a' Magyarországot és Erdélyt elválasztó Meszesnek a' maga csúcsai' sorában áll, 's így a' szem, alólról tekintve, fel nem veheti magasságát. 'S meredeksége még inkább érezteté velem magát az ereszkedőn, hol sok helyt veszélyben forgottam, összezúzatni. Leányom' enyelgései köztt, ki kendőjét tele szedé virággokkal, 's anyja' 's testvérei', 's vele egykorú barátnéja' nevét a' tetőn elsikoltozá, feledém a' mi szemeimet ijesztgeté.

Hah, melly rezzentő pillantat! Előttem fekvék egész Erdély. És bár eléggé érezhetőleg önthetném szóba a' mit láttam! De ha a' tájfestés szóval, és

nem ecsettel, 'mindig sikeretlen is, minthogy a' beszélő egymás után számlálgatja a' részeket, 's az egészet egyszerre nem adhatja, vagy a' mint az iskolások szólanak, minthogy az efféle leírások nem az Ür', hanem Idő' tárgyai: ha majd leveleim, a' mint azt, tisztelt kedves barátom, elindulásom előtt te kivánád, nyomtatásban jelennek meg, ez a' czikkely segélhetni fogja azoknak érzéseiket, kik ezt itten olvassák meg. Megfordúlék sarkamon, 's valamerre tekintték, éjszakról keletig, 's onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet; 's úgy dombot és völgyet minden lapály és megszakasztó hézag nélkül, mint midőn a' kertész spallérjának tetejét sinór után nyirdeli. A' Karpát' ága, melly Kézsmárk mellől Máramaroson, 's tovább osztán a' Székelyföldön, lemegyen, Fogaras mellé, a' távol miatt elvesze szemeim elől, elveszének az abrudbányai és hátszegi rengetegek is. Egyedül a' Blagyásza üté ki magát, a' merre Belgrádot képzelhetém, a' dombok', völgyek' örök síkjából, 's a' hó még most is fejérlett oldalán. Szótalan állék. Úgy tetszett, mintha valamelly istenség egy magas partról nézellette volna sok ideig a' habokban hánykódó tengert, 's tündérbotjával egyet ütvén, épen most parancsolta volna, hogy a' víz azon alakjában változzék földdé, de már benőve erdővel, mellyben egy percz előtt hánykódott. 'S előttem még meg nem vala teremtve az új föld' embere, még nem

állatjai; mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát. A' táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt; mint egy szép halott.

Láttam én hazámnak sok nevezetes tetőit, 's nem könnyen fosztatám meg magamat azon örömtől, hogy a' legmeredekebb bérczeket is megmászván, rólok körültekinthessek; 's ismervén a' különbséget azok és ezek köztt, elmondhatom, e' látvány egyetlen a' maga nemében, 's planetánknak talán semmi más pontján nem találtatik. A' királyi Tátra, a' budai, a' pozsonyi, a' tihanyi, a' tokaji, 's csak az újhelyi tetők is, szebb tájat terjesztenek el a' szem előtt; ott nagyobb és kisebb, csúcsosabb és dombosabb hegyeket, ott messzére elnyúlt síkot, ott városokat, falukat, legelő nyájakat, útazó vagy munkás embereket látni, a' hajókat 's szálakat vivő Dunát 's Tiszát, az árkaiból szélesen kiömlött Bodrogot; 's így a' festés ott staffirozva van. Itt mind ezekből épen semmi; itt egyedül valék, lovaimmal, szekeremmel, cselédimmel. A' mi rémítő ezen érzésben vagyon, még nagyobbodék az által, hogy a' nap rejtve volt, 's az ég' boltozatját felettem bús fellegek vonák be mindenfelé.

Temérdek távolra terjede horizonom, 's képzelhetni, mint veszett el a' kék szin a' veresen sárgáló fejérig, hol azt a' szem az ég' szinétől meg nem különböztetheté. Ha a' mit itten láték, tárgya

lehetne a' művész' ecsetjének, óhajtanám, festené valaki. De e' sötét, bús egyenlő, minden változás nélkül, vásznan, annál inkább rézbe metszve, nem tehetne kívánt hatást; mint egy csendes tenger nem, part és szikla, hajó 's légi perspectiv nélkül, 's a' Claude-Lorraineket és Verneteket, kik egy könnyed rándítással mérhetetlen messzeséget tudnak átvinni darabjaikba, kifárasztaná. Itt magát kell látni az egyszerű, puszta, nagy természetet, 's illy bús fellegzetek alatt.

Útam Nyíres olta hegynagyságú 's meredek dombokon, 's ollykor söppedékes vápákon inkább, mint völgyeken, ména, 's annyi baj és inség köztt az az örömem sem vala, hogy szemeim szép tájt láthassanak. A' dombok' oldala parázs föld, alja kemény agyag; 's így midőn a' felső föld, őszszel és tavaszszal, magába szedi az eső- és hóvizet, a' domboldalak, a' tetőn kezdve le lábaikig, 's ollykor félórányi távolra, megindúlnak, 's grádicsos repedésekben lesippadnak a' völgybe. A' szem pusztúlásban látja Erdélynek igen sok részeiben a' természetet, melly nálunk a' maga szépségében és épségében jelenik meg, vagy a' hol a' sebes Hernád, Kassa mellett, a' szőlődombokat szaggatja is, bokrokkal rejti el pusztításait. Az útas itt azt érzi, a' mit az ellenség által feldúlt tartománynál fogna.

Nagy-Almás, özvegy gróf Vas Sámuelné, szül. gróf Bethlen Rosáliának lakójával, szűk völgyben

fekszik. A' hely' asszonyát, Erdélynek egyik legnagyobb tekintetü leányát, nem leltem; más jószágaiban múlatott: de híres istálóját 's fedett-iskoláját megnézém. Itt Bucephál a' fő dísz. A' szög Zultán' nagy termete 's kevés tüze gyanút támaszta bennem hogy az Erdély' nem magas, de tüzes kanczái tunya német ménekkel házasíttatnak össze. Nem fogom a' grófné' embereire a' mit nem tudok, de ha gyanúm meg nem csalt volna, ezt világos tévedésnek kellene nevezni, legalább míg a' jobb természet az idegent feledtetné; 's ennek hitelére annál inkább érzem vonatni magamat, mert én az almási istálónak néhány neveltjeit ismerem, mellyek valóban szépek voltak.

II. József, tekintetbe vévén egyik útja alatt a' herczeg Grassalkovics' istálóját, intést ada lovászmesterének, ki nálunk cseh fiakat akara nevelni, hogy a' seregnél huszároknak is van lovakra szüksége, nem csak vasasoknak. — Idvezséges tanács, 's egynél több tekintetben; 's még a' neologusnak is.

A' tájt egyfelül a' kisded vár' romja ékesíti, egy domb' hajlásában. Az hajdan a' templom' vitézeié vala, a' mint hirdeti a' monda; később Bebék vajdáé, 's vejéé Balassa Imréé, 's erről a' Csákyaké, kiktől a' grófné is ered. Más felül azon szép emlék ád díszt neki, mellyet a' hely' gazdag és lelkes asszonya, közel a' kolozsvári úthoz, egy szomszéd hegyecske' oldalán, megholt férjének emele.

Valóban szép; 's azért is szép, mert nem hasonlít kertjeink' és temetőink' bábjátékaikhoz; nagy, mint a' ki emelte és a' kinek emeltetett, mint a' veszteség és fájdalom: — egy félbe tört, vastag diameterű, hornyolt oszlop; 's azon a' hamvveder, áltölelve, a' tartósság' symbóljával, a' kigyóval. Gyászfűzek veszik körül három oldalát, 's ezek ki fognak vagdaltatni. Felirásait a' piedestál' két oldalain gróf Haller Gábor excell., a' kincstartó, dolgozá: az első táblán, és az utolsón, az enyéim állanak.

III. LEVÉL.

Bácsnál vidúlni kezde a' vidék, 's egy szőlővel beültetett dombon túl szélesb völgyet láték nyilni, mint a' mellyen útam eddig jöve. Azt várhatám, Kolozsvárt a' völgy' közepében látom meg, és hogy a' nagyon elnehezedett útban is ott lehetek sokára. Azonban előfordúlván a' szőlőhegyecske mellől, előttem fekvék a' Traján' VI. gyarmatának Clusa nevet viselt városa, mellyet az oláh még ma is Kluzsnak mond; az, mellybén a' nemzetnek egy nagy királya, Erdélynek egy kevés ideig élt nem tunya fejedelme, született. A' szőlőhegy a' fellegvár' dombja volt, 's lába alatt fekszik a' semmi nevezetes épülettel nem ékes külváros a' Kis-Szamos' bal szélén, Kolozsvár pedig, körülkerítve magas falakkal, a' jobbon. Túl rajta, 's olly közelben, hogy a' városnak egyik széle ennek lábát lepte el, ismét magas domb kél.

Kolozsvár nem nagyobb a' nem nagy, da hasonlíthatatlanúl szebb Kassánál, 's koránt sincs olly pompásan, olly szerencsésen épűlve. Három legszebb utczái T formán vonúlnak; tágasak, vidámok, de

nem hosszúak; oldalútczái keskenyek, görbék, 's még nem bír sok házat, melly figyélmet érdemelhetne. Miolta a' gubernium Szebenből (1790) ide költözék, kiköveltetének nevezetesb utczái. A' középutcza előtt, mellynek kapuja, a' maga őrházával, 's nagytábláú órájával, a' németországi városok' kapuira emlékeztet, tágas piacz vagyon üresen hagyva, hogy vásárjai kivül tartassanak; ne tovább is a' városban.

A' nagy-templomot, az említett három utczának csaknem közepében, Zsigmond királyunk építeté 1342; János-Zsigmond félkirályunk pedig a' maga felekezetének adá. Az építmény nagy sztílű, de nem czifra; 's így annál szebb. Festés, faragás, a' mit a' mesterség' barátja látni óhajthatna, sem itt nincs, sem a' piaristáknál, kiknek kettős tornya, rézzel fedve, nagy díszére van a' városnak. A' reformátusokénak külsője elijeszti a' szemet. A' collégium' kisded bibliothecája ennek rekeszében tartatik; szűk, sötét, mocskos; 's grádicsain nem volna nehéz kezet lábat törni. (Azolta szépen elkészűlt.) A' lutheránusokénak akkor rakák talpfalait, midőn ott járék, a' Híd- és Magyarutcza' szögletében. Az unitáriusoké, az azzal együtt álló collégiummal, új izlésű, csínos. Harsogott orgonája a' zsoltár mellé, midőn egy délután ott elmenék. Belűl a' templomban e' felírás áll: Az egyetlen egy isten' tiszteletére; kivül: IN HONOREM SOLIUS DEI. MDCCXCVI. (Templomnak felírás nem

kell; kiki tudja, micsoda, és ki' tiszteletére épült, 's bölcs parancsa volt a' bölcsnek, hogy az a' gyakor és szükségtelen emlegetés által ne profanáltassék: de itt az építetők még örvendének a' pleonasticus szólásnak; 's ki akarhatná őket nem olcsó örömekben megháborítani? De hány templomainkon áll ugyan az nekünk is, minden más normáú keresztyéneknek, 's nem kevesebb igazsággal? Sőt az egyet hivő, a' polytheista görög és a' pantheista bölcs is; az elsőbb sok istent azért mondván, mert az egy' munkáját, meleg képzelete' szép tévedésiben, többek között osztotta fel, a' másik mindent mondván, 's felejtvén, hogy a' minden is egy. — De tiszteljük a' tanításokat, ne feszegessük.

A' gubernium az Erdélyben, a' mi nálunk a' helytartó - tanács; de nevezetes különbözésekkel. Illyen az, hogy Erdélynek nincs septemvirátusa, 's a' királyi - táblán elítélt pörök ide hozatnak, fenntebbi megitélés végett, némelly nemű pörök a' cancellariára is. (A' gubernium 1820. két részre oszlott: politicumra és juridicumra; 's ez miatt consiliáriusai megszaporíttattak, 's a' gubernátor mellé egy vice - praeses rendeltetett, borbereki Fabján Daniel excell., egykor consiliarius az erdélyi cancellarián, tovább a' Maros-Vásárhelyen ülő királyi-tábla' praesese.) — A' gubernium még most is megtartja hajdani fényét, mellyben a' honi fejedelmek alatt országló - tanács vala, 's consiliárusainak ti-

tulusa ez: Illustrissimus Excelsi Gubernii Regii Consiliarius Actualis Intimus. A' consiliáriusok' fizetése 2000 for.; a' tizenkét elsőbb titoknoké 1200, a' két utolsóé 1000. Két concipista 800, nyolcz 600 forintot von.

Az országló-szék I. Leopold által Gyula-Fejérvárra vala rendelve. Fia Károly Kolozsvártt mutatá ki állandó lakását. Az ország' gyűlése 1743. Szebenben tartatván, a' kormányszék is oda költözött, 's elmúlván a' dieta, ott felejtetett, míg a' háboru alatt 1788. a' levéltárnak egy részét tanácsosnak találák a' szélekről beljebbre szállitani. Erdély is II. Józsefnek köszönheti tehát szerencséjét, hogy kormányszéke ott vagyon, a' hol lennie illik; mint Magyarország, hogy a' helytartó-tanács az ország' régi kivánságai szerint, 1784. Pozsonyból Budára hozatott által.

Gubernátor gróf Bánffy György, fia a' pompaszeretésről híres Dienesnek és Barcsai Ágnesnek, egyiránt kedvelteték udvar és haza által, hűsége, szerénysége miatt. Nem nyoma senkit, 's nem felejté, hogy a' magáéi köztt élt. Kedvesebb vala neki szeretve látni magát; mint rettegve. Úgy beszélék előttem, a' kik azt tudhatták, hogy ő és cancellárius Teleki nem szerették egymást, 's annál szebb, hogy mind ketten szeretvén a' mit szeretniek kelle, magányos indúlataikat a' köz' dolgaiba által nem vitték, 's annak mind ketten boldogító géniusai vol-

tak. A' szent István' csillaga, és ez alatt a' szent Leopoldé, 's ezen czifrákon kivül a' polgári arany kereszt villogának prémetlen fekete mentéjén, 's hajatlanságát nyírt paróka fedé, fodorítások nélkül. Szájából nem hallék egyéb hangot mint magyart; 's megholt hitvese, a' herczeg Palm' leánya, olly jól megtanulta nyelvünket, hogy azon folytában szólhatott, 's igen jól írt. De e' földön nem is hallani más beszédet; 's midőn ezen álmélkodva örvendék, barátim, kevélykedve erdélyiségökön, bíztatának, ezt fogom mondani, midőn a' tokaji hegyet ismét meglátom is. És valóban beteljesedék a' mivel bíztatának: magyar ember, magyar asszony és leány, velem egész útam alatt más nyelven nem szólott; 's ezen szólott a' szász nemzet' legfőbb tisztviselője is, Tartler úr, 's olly tisztán, mint te, vagy én; így szólának némelly idegen földről ideszakadtak is. Egy asszonyság szólott; de az Magyarországról ment oda, 's régen; 's magyarúl még sem tud.

'S itt a' társasági együttlétekben is valami szívesebb, melegebb, jobb vagyon, mint nekünk némelly korcs tájainkon. A' tizenhárom magyar és öt székely megyékből álló kis országban mindenek ismerik egymást, nagy részben rokonok, 's 'a rokonok nem felejtik mint mi, hogy rokonok. Atyám, apám, anyám a' nevezet, mellyel gyermek szüléihez szól, 's együttlétökben szűnetlenül cseng a'

mélcsás bátyám vagy öcsém uram, 's mélcsás né-
ném vagy húgom asszony. Az igen bátor bátyám 's
öcsém uram, 's a' hideg uram öcsém 's rettegő
uram bátyám, így meg vagynak nemesítve, vagy
elkerűltetnek.

Csak vallást kell tennem előtted, hogy Erdély-
ben két három helytt álmélkodva hallák, hogy én
magyarországi magyar olly jól tudok magyarúl,
mint ők, 's ezt egy fiatal tisztviselő nekem com-
plimentként mondotta. Ha nem láttam volna, hogy
soha sem hallotta nevemet, elmondottam volna, hogy
azt némelly társaim nem vallhatják; de az a' gon-
dolat, hogy én is könyvgyártó vagyok, elnémít min-
dig. Szomszédja az asztalnál megillenté könyöké-
vel, 's képzeled, melly zavarodásba jutott. Most,
minekutána a' nagyon elöregedett, elgyengűlt gu-
bernátorról halála után, szabadabban szólhatok, el
lehet mondanom, hogy ez is csodálkozva hallá, hogy
magyarúl öltözött lengyel vendége olly derekasan
megtanúlá nyelvünket; pedig felvezetőm nevemet
-uszky végzet nélkül ejtette. De a' püspök, hazánk-
nak tiszteletes prímása, midőn nála, itt és Fejérvártt,
udvarlásomat tevém, tudta, melly ügyet szolgálok.

Gróf Teleki Józsefet, a' koronaőr József' fiát,
a' jó ügy' nagy kárára elholt septemvir és somogyi
administrátor László' öcscsét, végre örömem vala
meglátni. A' cancellárius, és a' mi itt még több,
maga anyja is, Királyfalvi Róth Joanna, egyik nagy

díszc asszonyainknak, 's ez épen cincinnátusi szép kevélykedéssel, olly képét festék előttem, hogy útamnak egyik legbecsesb szerencséjét ennek meglátásában keresém. A' collégiumból jöve, mellynek inspector-curátora, 's kezénél fogva hozá véle nyájaskodó kiskoru fiát. Maga ő a' legkomolyb ifjuférfi, kit valaha láttam; 's borúja, ha nem tudám vala kit látok, és ha hasonló komolyságú atyjára nem emlékeztem volna, vissza fogott volna tolni. A' gyermek' játéka tehát, 's az az atyja' 's gyermeke' együttmenése, kézen fogva 's az útczán, egészen festé előttem lelkét. Kilencz holnap múlva azután halála' hirét hallám. Élete' utolsó napjait az 1817diki példátlan éhségben a' szűkölködők' táplálása által tevé ragyogóvá; néhány ezret áldoza e' czélnak, 's példája társaságba fűze másokat, kik osztán a' Rumford' levese által érdemlék meg a' polgári koronát.

Teleki birtokosa azon háznak, 's én itten valék nála, mellyben fejedelem Bocskay István született. Atyja és anyja fogva tartatának Zápolyánál, mert az ausztriai ház' hűségétől elállani nem akartak. Egy régi kő, deák versekben, hirdeti annak a' születés' szerencsés péntekét, Bocskaynak egyéb nevezetes péntekeit, a' ki itt belép. A' kő, hogy szabad ég alatt el ne máljék, itt tétetett falba.

Közel ehhez álla, 's Heltai szerint szemben azon utczával, melly az ó várba vezet, így tehát a'

mostani ispotály' helyén, hol Horogszegi Szilágyi Gereb Erzsébet az erdélyi vajda 's magyarországi gubernátor Hunyadi Jánosnak 1440. mart. 27dik. szülé Mátyás fiát, 's hazánknak egy sok gyengeségű igen nagy királyt, a' világnak egy kora felett lelkes embert.

Kevés lépésekkel áll innét e' kettőn, ablakaival a' nagy-templom felé, az, mellyben 1772. II. József szállásola; 1817. pedig a' gubernátor Bánffy' már említett palotáját éré azon szerencse, hogy mostan uralkodó fejedelmünk, felséges hitvesével, Carolina Augusta bajor királyi herczegasszonynyal, abban töltsön néhány napokat.

Az Erdélyi Muzeum' barátjai felgyülekezének, 's így örömem vala együtt látni ügyem' férfiait, és ezek köztt kettőt, kiknek egyike a' pályát régen elhagyá, a' másika oda most lép fel: Báró Naláczi Józsefet, ezelőtt zarándi főispánt; és kormányszéki titoknok nagyváradi Inczédi László urat. Amaz együtt szolgála a' testőrző seregnél Báróczival, Barcsaival, Bessenyeivel, Czirjék Mihálylyal, az Abelárd' és Helóiz' czifra leveleinek czifra-beszédű és hosszú-beszédű fordítójával; ez Göttingát látta, és Párizst, 's azon nevezetes időszakban, midőn az első consul májusban 1804. császárnak kikiáltatott. Az öreg Naláczi még eléggé erősnek érzé magát, az ifju Wesselényi' kezéből, ki most veszen leczkéket a' szabdalkozásban, kivenn a' rapiert,

's végig tartá vele gyakorlását. De a' ki a' vadbajuszú öreget meglátja, vastag gyászában, és ez miatt durva prémjével, ki hihetné, hogy ez egyike vala nemzetünk' szép ifjainak a' Therésia' palotájában, és hogy Euphémiát ez szólaltatá meg magyarúl? A' lelkes öreg előttem nem szikráztatá tüzét: de egy két szava fenn fog maradni emlékemben, míg az tőlem egészen el nem távozik. Jó fej, jó lélek.

Erdélynek szabad dicsekedni, hogy literatúránk' gyümölcsei annak felvirradásában itt termének, és nem nálunk: nekünk, hogy a' jobb izlést 's nyelvünk' igazi csinosodását nem ők adák, hanem mi, ha tudnillik a' számból Báróczit és Baróti-Szabót, ezt a' rómaiak', azt a' francziák' követésében, kiveszem. Némelly házak' férfi és leány gyermekei fordítgatának, nevelőiknek 's szüléiknek felvigyázások alatt, 's ollykor ezeknek segédjekkel is, 's atyáikat nem tartóztatá fonák szégyellés, a' gyermeki próbát sajtó alá ereszteni. Belisairt ketten fordíták; itt adá Czidet Teleki Ádám; itt kesergé atyjának 's kedves testvérének halálát Teleki József, egy felejthetetlen elegiában, melly legalább folyó szép beszéde, könnyen ömlő versei, 's philosophiai 's politicai leczkéi által érdemlé, hogy közönséges tapssal fogadtaték; 's Teleki sok ideig első, sőt egy verselőnknek tartatott, 's az idegen íz' gyűlölőinél a' 'Czid' fordítóját is elhomályosítot-

ta; Gyöngyösi János itt irta rimes disticheit, míg nálunk, a' szép' neméhen alig találtaték egy két iró, kit a' nemzet ismerni akara. 'S az erdélyiek, hivek a' szokáshoz, ugy hitték, még mindig van valamelly hiánya nevelésöknek, ha gyermekeiket a' külföldre ki nem küldik, a' mit mi igen kis számban cselekvénk. Az erdélyiek igy, ha nem tanulták is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza, ollykor rezeket, metszett köveket; fitogtatásúl talán magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra.

Kenderesi, egykor főbirája Hunyadnak, e' hivatalában, 's tovább megyéjének követe az 1790-diki dietán, olly fényt vona magára lelke, tanulása, ékesen-szólása, munkássága, szent érzései által, hogy a' kormányszéknél előbb titoknoknak, majd tanácsosnak nevezteték. Azolta ő is kihala. Egyenessége, melly nem mindig jár sajátságok nélkül, ollykor, a' mint vádoltatik, az élességig ment, 's a' lelkes férfi magát új meg új összeütődésekben látta mindennap. De a' szertelen érdem itt is meghaladá a' kedvetlenségeket, 's Kenderesi közönséges tekintetben álla, és még azoknál is, kiknek ellene méltó panaszok volt. A' jót, kivált a' mi fényt hoza nemzetünkre, segélé teljes ereje szerint. Innen az, hogy őt Kovachich annyira tisztelte; hogy Fessler levelezett vele Sareptából, 's történeteink' megirásában tőle kért majd segélyt, majd világositást; hogy Benkő, 's Erdélynek egyéb tudósai, őtet

barátjoknak, védőjöknek, boldogitójoknak tekintették; de épen ez által ollykor el is hiteték vele, hogy a' jót elég szeretni. Poetai ihlet és poetai izlés neki nem jutott nagy mértékben, mint mélység nem, hogy a' Kant' tanításait bírálhassa; és még is ebben és abban tiszteltetni akará itéleteit, 's meg nem fogható, hogy másnak lehessen igaza. Ellenben nem épen ő ismeré-e meg Virág Benedeknek érdemeit előbb minden másoknál Erdélyben, 's talán inkább is minden másoknál? nem ő tüzelte-e az Erdély' ifjait, hogy verseiket, mint a' magyarországiak, dolgozzák görög és római schémák szerint? Az Iliász' fordítására ő nyerte meg Vályi-Nagyot; ő támogatta, segélgette, ő hozta tekintetbe a' jobb főket; ő hintegette fáradhatatlanúl a' jó' magvát, melly később fog, de bizonyosan fog, virágra fakadni. És a' mi egyike az ő legszebb érdemeinek, híven szerette felekezetét, 's távol vala azoknak hamis játékoktól vagy tévedésektől, kik, nem akarván igazságtalanoknak tetszeni mások eránt, magok eránt lesznek azok: de felekezetének szeretét a' jó' szeretetének gyönyörködve volt kész mindenkor alája hajtani, 's a' ruha' színét az emberen soha nem tekintette. Megholt az Erdélynek felejthetetlen férfiu 1824. april. 26d. Született 1758. novemb. 17d. Képét Nagy Sámuel metszette, mint a' gróf Teleki Józsefét, és a' Telemach' fordítójáét is, 's mind ezek, a' festő által, nincsenek rosz-

szúl eltalálva. A' melly képe a' Tudom. Gyüjt. egyik kötete előtt áll, úgy Kenderesi, mint te vagy én.

Kolozsvárnak van mestere a' franczia és olasz nyelvben, muzsikában. A' rajzolásban, tánczban, szabdalkozásban. A' rajzolásban kettő van: prof. Neuhäuser, a' normális iskola mellett, testvére Ferencznek, a' szebeni professornak, kit 1805. Zsibón találtam, a' szálát festve, 's a' szobákat, 's ezeknek egyikét vászonra, olajjal; 's az épen említett Nagy Sámuel, a' reform. collégiumban. A' portrékban rég olta bővelkedő Erdélynek arczfestője most nincs, 's azt neki Bergmann ád, és Avenáriusz, vagy ha valamelly útazó ide érkezik, 's Erdélynek ezen egykori szerelmét nem kellene felejteni; ez az első lépés a' mesterség' gyarapításában. Prof. Nagy Enyeden született 1783. febr. 7d. a' mesterségnek csaknem minden ágát kilencz esztendeig tanúlá Bécsben; az nem művészségre vezet, hanem művészi polyhistorságra, minél nincs veszedelmesebb; nem, mivel maga akará úgy, hanem mivel tőle az kivántatott. Mivé nem válhatott vala a' lelkes ügyes férfiu, ha egy ágnak adhatta volna magát! Most a' calligraphiában ád leczkéket; 's midőn Bécsből megérkezék, kénytelen vala falakat márványozni, hogy élhessen.

Schmelzer szobrokat ügyesen farag, 's még ügyesben fogna, ha tőle nem csak szobrok kivántatnának, hanem szép szobrok is. Ellenben Szimon

olly gyűrűköveket ad, antikok és réztáblák után, mellyek a' legmíveltebb, legkényesb izletet is kielégíthetik. Egy épen nem nagy carniólon, mellyet Petersburgból vett levél után metsze egy nyargaló lovanczot láttam nála, franczia, körülírással, melly azt hirdeti, hogy a' gyűrű' német birtokosa

Lelkét istenének,
Életét urának,
Szívét kedvesének,

tartja. Ló, lovancz, az igen apró 's igen olvasható betűk nem lehetnek szebbek. Bohó perigraphja nélkül irígyleném a' követ orosz-német-franczia birtokasának.

Typographiája a' helynek kettő van, de arról 1816. még nem volt jó szólani. El van törölve e' szenny is, 's egy magyarországi írónk nem mondhatja többé, a' mit egy Erdélyben nyomtatott munka' megpillantására monda, hogy ez a' föld nagyon szereti az „antiquitást." Az 1823diki tiszti-kalendáriom már szép metszésű betűkkel van kiadva, 's a' chirurgus és protocollum többé nem chyrurgus és nem prothocollum itt; Anacharszisznak utazásai pedig, ha heterographiajára szemeinket néhol behúnyjuk, még szebben. Ennek fordítója 's kiadója polgári koronát érdemlettek. Jobb könyvet alig bírunk, 's nagy vétek, hogy kevesen bírják.

Tielsch galanterie-áros tudta, hogy némelly könyv úgy bujálkodás' czikkelye mint a' fichűk, bijouk, 's fejér és piros kenőcs, melly felől a' rossz nyelv azt beszéli, hogy az Erdélyben is nagyon kél, 's egyesíté a' test' és lélek' szükségeit. Rendes látni nála, hogy a' shwalponyvákkal, ingbodrokkal, porczellánnal és fayanszszal mint állanak baráti szomszédságban a' nagy halom elegánt kötésű áhitatoskönyvek, a' sok velínre nyomtatott német fabricai románok. Magyar könyvet? azt Tielsch nem árúlt még akkor. — Most már talán igen.

Szinjátszói Kolozsvárnak csak télben vagynak. Theatrumát visszajőve tekintem meg. Nagy, 's közelget elkészüléséhez.

IV. LEVÉL.

Gyönyörűségeim, Kolozsvártt, úgy tolták, űzték egymást, mint a' mágiai lámpás' festései; idő kell rá, míg azokat magamban elrendelhetem, tisztára hozhatom. Ez a' hét nap valóban életem' legszebb napjai közzé tartozik, 's vádlom sorsomat, hogy a' jó földet hamarább nem láttam.

Ha miközzénk jönne egy vendég, mit tennénk mi vele? Hideg nyájassággal fogadtatnék; a' ház' ura eszébe juttatná magának tánczmestere' leczkéit, 's mit Madame Etiquette első nevelőjétől tanúlt; ebédünkre, kávénkra, ozsonnánkra, 's kártyázni, kocsizni hívnánk meg 's inkább kívánnánk láttatni vele magunkat, mint őtet múlattatni. Engem itt sem a' Herr Tanzmeister', sem a' Madame Etiquette' tanítványi nem kínzának el; az helyett itt az a' szerencse ére, hogy nagyok, kicsinyek, felvidult arczczal jöttek felém, midőn nálok magamat fölvezettetém, vagy, a' mit még örömestebb teszek, a' hol a' rend nem tiltja, magam nevezem meg magamat; 's egy indúlatos megölelés, égy meleg kézszorítás, ellenére a' tánczmesteri

leczkéknek, azt mondotta nekem, hogy régen ismerjük egymást, hogy keblünkben egy láng ég. Így fogada Kenderesi, már leveleink által rég olta barátom; így a' tiszteletes öreg Fricsi Fekete Ferencz, egykor bírája a' királyi táblának; így egy nagy tekintetű ember, ki az én Daykámmal együtt neveltetett a' pesti semináriumban, 's az én Daykámat szerette; így egy tiszta fejű, tiszta lelkű más férfi, barátja Síposnak, a' bölcsnek; így egy más tudós, kit szeretetre méltó szerénysége úgy ajánl, mint mély és széles ismeretei; így egy nagy tekintetű asszonyság, ki előtt kevélykedve omlanék térdre, hogy elmondjam neki mint imádom lelkéért 's atyja' nagy fényéért, ha azt tiszteletem engedné.

Wesselényi, Velenczéből jővén 1814., felém kerűle az ő Patakiával, kit ekkor láttam legelébb, 's feleségem, elnézvén a' két nem tanítót és tanítványt, hanem egymásra olly igen méltó barátot, őket Carlósznak és Pózának nevezte el, 's a' kettő elhűlve 's örömmel elhűlve fogadá el az igen szerencsés elnevezést. Alig menének el tőlünk, midőn veszszük a' hirt, hogy Pataki elhala, 's könyek siratták a' szeretetre méltó ifjú férfit. Tisztemnek ismerém most rég olta ágyban sinlő, 's igen érzékenyen megbántott atyját megtisztelni látogatásommal, 's a' szenvedés által még tiszteletesebb öreg' ágya körül eltöltött órám religiói tett vala; nem a' szenvedőnek adtam vigasztalást, hanem szivem-

nek táplálatot. Örvendve jegyzem meg a' még akkor ifjú Wesselényiről, hogy ő a' testet Kolozsvárról Zsibóra küldé ki, 's megnyerte nagylelkű anyjától, hogy nevelő barátja atyja mellé temettessék; örvendve, kevélykedve jegyzem meg, hogy a' koporsót Erdélynek első emberei vitték a' szekérhez, és hogy azt sok fényes szekerek kisérték a' határig. Mit teve egy nemes lelkű a' megszomorított ház' egyik tagjával, azt elmondanom nem szabad. Az illy jelenések ismét életet adnak a' misanthropiára hajlani akaró szívnek.

Döbrentei négy ökröt fogata szekerembe, 's felvonatá a' feleki tetőig, melly a' város' végén kél. Mi négyen, ő és Gyulai 's én és a' lyányom, a' Gyulai' hat szép szürkéjén hagyánk oda Kolozsvárt. A' kapaszkodó nagy, 's száraz időben is alkalmatlan. A' hegy' oldalát szélesen felvagdalák a' szekerek, mint az alföld' nedves lapályain, hol az út' szélessége ollykor harmincz ölet, 's még többet foglal el.

Felek, olly közel Erdélynek fővárosához, a' sippadozó hegy' ormán fekszik, 's annyira szegény, millyennek a' Blagyásza' tövében álló falukat képzelhetni, kiknek lakosai csikónyi kisdedségű lovaikon hordják széllel Debreczen' táján dézsáikat; mert a' zordon vidéken ez minden keresetök. A' falut oláhok lakják, és innen szegénysége. A' melly nép nem ismer boldogságot a' maga kedves pálin-

káján kivül, mellynek a' lélek' szükségei felől semmi képzelete, századok' multával sem fog előlépni; 's a' feleki oláh az első csapszéken hagyja, a' mit hétivásárjában béveve. Kivált midőn elkeseríti a' böjt.

Míg túl Feleken egy Kolozsvártt magamhoz vett írást olvasgaték, lyányom figyelmessé teve, hogy útunk mellett szokatlan alakú kövek termenek, magoktól simulva henger és gömbölyű formákra. Ezekből szeletnek az oszlopok, 's innen az almási emlék is. Jobb és bal felé gazdag erdőségek vonúlnak el, 's gyönyörű szakokat csinálnak. A' táj, domb és völgy, 's völgy és domb mindenfelé, el van borítva kaszálókkal 's gazdag tengeri-földekkel; 's nagy fogadókat találtam, 's szekér-állásokat, de Tordáig, melly Kolozsvárhoz két posta, nem semmi falut.

Torda kiesen fekszik egy szőlődomb' nyugoti lábainál, 's templomai 's egyéb épületei sokat ígérnek távolra. Római birtok alatt neve Salinae volt, már akkor is gazdag sóbányáiról, mellyék a' lapos tető' ormán nyilnak. Piacza nagy, mind az itt kétfelé szakadó országút, mind a' sóbányák, mind az abrudbányai rengetegekre nézve, hova a' sivatag hegy szekérútat sem enged.

Predik. Gyöngyösi János urat, leoninistáink' antisteszét, szerencsés valék meglátni. Az embert látván magam előtt, hihetém, hogy azokat a' rossz

izletű verseket, mellyeknek azonban könnyű ömlését lehetetlen nem csodálni, ez terjesztette légyen el. Ezt még iskoláiban kezdé, 's azért rímezé meg hexametereit 's pentametereit, úgy írá nekem egyik levelében, mert ugrást tenni semmiben nem tanácsos; és mivel látá, hogy kocczanói, a' hexameternek még azok köztt is szerzenek barátokat, kik azt, e' kocczanók nélkül, versnek sem ismernék. 'S ezen alaptalan állítását még szent példák által is támogatá, meg nem sejtvén, hogy azok épen az ellenkezőt, az ugrás' tanácsosságát, bizonyítják. Behúnyám szememet a' szeretetre méltó öreg' gyengeségére. Valljuk meg, füleit még akkor gyönyörködteték a' rímes distichek, 's tetszett magának, 's nem ok nélkül, hogy a' nehézséget úgy győzte meg, a' hogyan azóta sem még senki más; 's pirúlhat-e ő, hogy ízlése egykor megtévedett? De nem igen szép-e viszont, hogy a' nyolczvanadik évének indult öreg, látván mások mit csinálnak, ámbár még mindig találkoznak, kik csodálják dolgozásait, 's tőle illyeket kívángatnak, elég erővel bírt megtenni a' mit illett, 's rímeket többé görög szchémájú verseihez nem fűz? Én Gyöngyösitől valóban olly érzésekkel jöttem el, mint ha a' legszebb verseket írta volna. Egy igen tiszta bőrü, még most is lángarczú, kisded, roskadt öreg. Bergmann híven adá képét, versei előtt. De a' ki rezét látja, azzal a' sok fürtű parókával 's ab-

ban a' kínos feszességben, magának az embernek jámbor szerény lelkét meg sem álmodhatja. Szül. Krasznán, hol atyja predikátor volt, 1741. novemb. 4d.; meghalt Tordán, 1818. mart. 14d. Leánya nem neveltetett poetriának, és még is az leve, de verseivel nem kérkedik; 's bosszúságára atyjának, újabb poetáink' dolgozásait, 's még a' Daykáéit is, és a' Poetai Berek' darabjait, könyv nélkül tudja. Atyja ezeket nem kedvellé, — mert idegen izlésüek.

Barátim az unitáriusok' collegiumába vezetének el. Ha annak kisded, földbe sülyedt, képzelhetetlenűl rossz épületéről szabad volna következtetni: úgy e' tudományos intézet felől sok jót mondani épen nem lehetne. A' XVI. század' szurdékai! templomok új, 's izlés nélkül épűlt, sőt izlés ellen. Az unitáriusok' tornyaikon, valamint a' két más rokon felekezetéin is, az egész Erdélyben, kakas, csillag, vagy kereszt helyett, nincsen egyéb egy tekénél. Mintha egy rövid rúd' végére almát szúrtak volna fel.

Rector prof. Abrudbányi Szabó Sámuel úr akkor jöve hozzánk, mert nem találtuk vala házánál, midőn épen fekünni akaránk; egy lelkes, szíves kisded öreg, kinek arczán látni vala, a' mi lelkében lakott. Éltem az óra' kedvezésivel, 's egyéb dolgom lévén Kolozsvártt mint hogy dogmák eránt akarhattam volna tenni kérdéseket, kérém, nézne

annak, ki, bár mit halland, megborzadni ugyan nem fog, 's beszélné elő, felekezetemet az övétől melly tanítások választják el.' Teljesíté kérésemet zelótai lángolások 's theologiai tudományosságának fitogtatása nélkül. A' mit monda, nekem nem látszott egyességben azon professióval, melly itt e' századť' eleje körül magyar nyelven 's negyed rétben nyomtattatott; 's rector-prof. úr úgy adá feleletét, hogy egy két pillantat mulva bízvást egyéb tárgyak felől szólhatánk. Talán nem tanúltam tőle egyebet mint azt, hogy a' sociniánus név nekik nem kedves, az antitrinitárius még kevésbbé; és hogy ők Erdélyben, beszédben és irásban, unitáriusoknak neveztetnek.

Sokat dolgozott magyar nyelven, 's első ifjusága óta. Fordította Marmontelnek Enkáit (Incas), és a' Mezei Éjeket; mellyeknek sem egyike sem másika nem volt soha kedves olvasásom. Dolgozásai mind kéziratban maradának. Szül. Abrudbányán 1756. karácson' elsőjén; Göttingát 1791. látta. Felejthetetlen előtte a' nap, mellyben Berlinben Spalding préposthoz rettegéssel lépe, titkolni akarván, melly felekezet' tagja, de a' kitől még is örvendezve jött el; mint nekem az, melly engem egy más szint hordó, de jó ember' ismeretségébe juttatott.

Torda alatt a' nem nagy, de sebes Aranyoson akkor zsindelylyel, most cseréppel fedett harminczöt lépésnyi szélességű, lábatlan híd vagyon általvet-

ve; egy erdélyi születésű, 's külföldet nem látott ács' munkája. Útunk itt balra tért, 's annyira elázott lapályon, hogy a' kaszálót fűzekkel kelle beültetni. Két kisded és szegény falu, e' kövér földön, 's a' sokat emésztő Torda' szomszédjában, tudatá velem első megpillantására, hogy lakosai oláhok.

Egyiknek végén sátorokba verekedett czigányhadat láték. Legényei, leányai, nagyobbak, apróbbak, szaladának, mihelytt meg valánk pillantva, 's forgatni kezdék kerekeiket, 's tánczolgattak, félig vagy egészen meztelenűl. Az első szekérből pénz röpűle feléjek, de intéssel, hogy hagyják abba. Egy másik csapat mellettem mutogatá mesterségeit. Befogám szemeimet, 's semmit nem adtam. Cselédim urabbak voltak uroknál; adtak, 's intének, hogy mesterségeiket űznék tovább. Az inas embertelen vala akkor buzdítani őket, midőn előre látá, hogy elkapva a' forgás által, pocsolyába esnek, 's ekkor kezdődék aztán a' hahota. Talán enyhítheti a' dolgot, hogy a' czigány ezt Franczia- és Németországban is teszi, és hogy ott is találkoznak, kik ennek látásában mulatságokat leljik. De hogy rút máshol is esik, nem ok, hogy mi azért ne pirúljunk, a' mi nálunk esik.

Erdély gondoskodott, hogy az emberiségnek ezen megvetést és szánakozást érdemlő faja a' kóborlástól elvonattassék, 's helyt parancsola nekik, hol megtelepedhessenek, 's az uraságok gyerme-

keiket, cselédeknek nevelik, 's haszonnal. Mi felakadunk ezen, 's rendesnek leljük a' sötét bőrű cselédet. Ha a' gőg gyönyörködve nézi, hogy őt szerecsen szolgálja; a' nemesebb gondolkozású ember gyönyörködve nézhetné, hogy őtet félszerecsen szolgálja, és hogy egy teremtést megnemesitett.

Az Aranyos egy temérdek dombnak itt egészen elmosta felét; látni martján, hogy az századok, ezredek előtt a' jobbra maradt dombokig ére. 'S most nyílni látám a' völgyet, hol Traján végképen veré meg Decebált; azt ma is Traján' Rétjének nevezik, az oláh Ritu-Trajánulúnak; 's teljesedni a' mivel Kolozsvártt biztattatám, hogy itt, a' mezőségen, egyenesb tájakra jutok. Úgy reménsimilar, e' mezőség az lesz, a' mit mi nevezünk annak: erdőtlen gazdag nagy térség; de tévedésem nem tarta sokáig; Erdély nem tudja mi a' lapály. Gerendnél, melly Kemény-birtok, és a' mellyet Kemény Jánosában Gyöngyösi István is emleget, átmenék a' vizen, 's az út Kecze oláh falunál meredek kopasz hegyek közzé csavarodott.

E' hihetetlen magasságú tetőket mezőségnek nevezik, mert rajta úgy nem látni egy rózsa-, vagy galagonya-, 's kökénybokrot is, mint Tokaj és Nyíregyháza között. Fel nem legelve állott a' hegyek' oldalán a' kövér fű. Kaszáltatik az, 's szekereken hordják fel a' szánt, mihelytt a' széna fel

van gyüjtve. A' megrakott szánon egyet taszítanak, 's az a' völgyig fut, hol aztán kazlak rakatnak. A' tavali kazlak most is ott állának még.

Hosszas és alkalmatlan útunk után, előttünk lapúla el Ludas, körülfogva egy kisded tengertől, 's barátim a' gubernátor' menyének, generális gróf Bánffy Györgynének, házánál, behajtatának.

A' tágas és alkalmatos alház, a' maga sok oldalépűletivel, csűrével, sok és hosszú góréival, (tengeri-kas) mutatja a' birtok' nagyságát, mert ez a' tenger az ezidei esőzések' munkája. Pedig a' helyt nem m a g a bírja a' grófné. Erdély kevés falut mutathat, mellynek több urai nem volnának; a' testvérek, lyány, férfi, itt, kivevén a' székelyeket, egyaránt osztoznak; hívebbek a' természethez, mint a' hol egyedül a' legidősb fiu nevezheti magát atyja' gyermekének. Erdélyben majorátus és senioratus egy sincs. De a' gazdag udvarház és a' szegény falu! Ez azonban nem a' bánás' következése. Robotáz a' bogártelki lakos is; és még is a' kinél hálék, nem vala szegény. Csűre mellett négy igen szép ökörborju fűvelgete, 's a' munkás gazdasszonynak nagy halomban állának pokróczai, magának, lyányainak, menyeinek kezek' munkája.

A' ház' falai tele valának rakva portrékkal; rosszúl festettekkel ugyan, de az illyenek historiai tekintetben még többet érnek mint az idealizáló művész' dolgozásai. Illyen a' gróf Kemény Farkasé,

ki rendek' elölülője volt, 's fia Lászlónak, a' gubernátornak, és a' kinek viszont egy gyermeke Anna, a' hely' mostani gyermektelen asszonya. Illyen a' fejedelem Keményé is, irtóztató mázolatban. De a' nagyszámú igen rosszak köztt egy cardinálisi főt találtam itt, ellepve porral, mocsokkal, pókhálóval, a' legcsillogóbb, legpajkosabb ecsettel festve. Senki nem tudá megmondani, ki' feje. A' sovány arcz, a' lenszínű haj, és minden vonás, német születésre mutatnak. Én római munka' másolatjának gondolom.

V. LEVÉL.

E' táj' lakosai nem emlékeznek illy özönre 's a' Maros' kiáradása harmad napig zára Bogátra bennünket. Hasonlít ahhoz, mellyet 1813. Abaujban a' Hernád, Sárosban a' Tárcza tevének, hol amaz kazlakat emele fel, 's ott tette le, hol partosabb hely költ a' víz' tükre alatt, még pedig emberekkel, 's egy boglyát, mellyen egy farkas találа menedéket; a' Tárcza pedig a' vastag falu kastélyt és templomot, august. 26dikának éjjelén, úgy elhordá, hogy midőn a' lakosok felvirradának, nem tudák megmondani, egyike és másika hol állott.

Gróf Gyulai Lajos, ki Bogáton vendéglőnk leve, mert a' mult májusban özvegy és magzatok nélkül elholt nagybátyja, István, itt házat hagya rá, huszonnégy embert rendele, hajtani a' hídast, és vonni. 'S minthogy útunk a' Maros' szélén víz alatt álló réten méne, bivalyokat fogata szekerinkbe. Menésünk a' fekete elefántokon valóságos amadiszi menet vala.

Míg itt múlatánk, ki-kijárék a' ház előtt elfolyó víz' szélére, 's leűlék a' fedett lóczán a' kis

kapu mellett, hogy Kutyfalvára tekintgethessek, melly az előttem elterűlt tenger' szélén Bogát felé egy kies wouwermanni táblát ada. A' hely téren fekszik, de megette dombok és távolabb hegyek kelnek, 's a' szerény lakóház kedvesen láttatja magát a' hosszúan elnyúlt sűrűség' végében, mellyből messzére szökellének fel az olasznyarak, 's annál szebben, mivel nem nagy számban, 's nem úntató monotón sorokban. Szendergő lelkem szerete átszállongani, 's kedves kis világot teremte ott magának. Midőn végre Bogátot elhagyánk, alig várám, hogy közelebb jussak a' helyhez, 's megismerkedjem fektével. De az áltatás' játéka elenyésze, 's a' megkedvelt hely közönséges, disztelen, mocsáros faluvá vála előttem. Bár az erkölcsi világban ne látnánk illy csalódásokat! sohajtám; az keservesebb.

Nem sokára azután Radnót tűne fel előttünk, játékos épűleteivel, mellyeknek fő szakokon egy villámhárítónak gondolt rúd nyulék fel, de környülkerítve a' Bethlen ház' kigyójával. Túl ezen újakon áll a' régi kastély, Bethlen Gábornak építménye; pusztán ez is, de míg azok az újak már öregek, ez az öreg még ifjú, 's a' lelkes utas örűl e' jelenésen. Ebben egyszernél többször tartatának dieták; 's Radnót onnan is nevezetes, hogy Bátori István fejedelem itt veré meg Békési Gáspárt 1575., ki miatt, olly türödelmes és fölemelkedett lelkű külön-

ben, ellenének hite' sorsosait, az unitáriusokat, sanyargatni meg nem szűnhete.

Estve volt, midőn Vásárhelyre beérénk. Cancellárius gróf Teleki Sámuelnek háza egy távol fekvő szőlős domb' oldalából tündökle felénk a' város' déli részén. Bibliothecája annak keleti szárnyát foglalá el, elválasztva szomszédjától egy keskeny kert által. A' rajzolat elmés, 's érdemli hogy fessem.

Bémenetel ide az alsó sor' folyosójáról esik. Ajtaja felett e' szerény felírás: MVSIS PATRIIS GRATISQVE POSTERIS D. D. SAMVEL S. R. I. COMES TELEKI; az év' megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba, 's ez mellett egy cabinet, az őr' szükségeire, a' kert felé. Az előszobából a' bibliotheca' hajójába van a' bémenetel. Azt alul, felül, kar veszi körül mind a' négy oldalai felé, 's a' felső karba balfelé viszen a' grádics az ajtónál. A' hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok' erányában, pilaszter és pilaszter köztt, vas rostély könyöklők hagyattak, 's így a' hajó elég világot kap. A' könyvek sárga réz drótból font ajtók megett állanak a' karokban, hogy a' könyvek' czímeit látni lehessen, 's a' szép tolvajság megelőztessék.

Általellenben az ajtóval áll a' nagy alkotó' képe, a' Szent-István' nagy-keresztteseinek innepi öltözetekben, Tusch Jánostól. Illyen vala a' szálas, vékony testű, barna hajú 's szemű Teleki egészen, 's a' festés egyesíté a' szépséget a' his-

toriai hűséggel. Igen hű képe az is, melly Váradon, Bihar vármegyének kisebb szálájában függ, a' híres portraitoló Hickel Józseftől. Orosházi Czetter Sámuel, most professora a' maga mesterségének Petersburgban, ezen utóbbi után metszé azt, melly a' cancellárius' bibliothecája' catalogusa előtt áll. De a' Czetter' keze még akkor gyakorlatlanabb volt, mint hogy dolgozásával meg lehetne elégedni.

Alatta ennek az első két pilaszter előtt áll, szembe egymással, a' cancellárius' melyképe, érczből, és a' cancelláriusnéé, szül. Iktári gróf Bethlen Susánáé, fekete márvány polczozaton. Rajtok a' művész' neve: F. Thaller Tyrolens. Vindob. 1805. A' cancellárius el van találva, a' grófné nincs, mert büsztje halála után készűlt, egy régibb festés után.

A' jobb soron függenek, féltestben, ismét a' cancellárius, académiai útja alatt; gróf Festetics György, a' Georgicon' alkotója; gróf Széchényi Ferencz, a' nagy, a' nemes; gubernátor báró Bruckenthal Sámuel; a' bal soron a' cancelláriusné; Mátyás, a' király; Bethlen Gábor, a' fejedelem; Eugénius, a' sabaudiai herczeg — tudományok' pártfogása által megszentelt nevek.

A' püspök Batthyáni Ignáczé, ha az a' lacktestszín meg nem csal, Bergmanntól, 's nem eléggé híven, és hidegen, 's a' koronaőr gróf Teleki Józsefé, kezek nélkül, a' felsőbb karban tartatnak. Telekit Kreutzinger is festette, 's olly szépen és

igazán, hogy nem lehet érteni, miért nem ezt tették le itt; Kohl ezen aláirással: Non est mortale, quod opto, a' Kreutzinger' festését metszette. Az előszobában függ Teleki Mihály, albai szakállal; Apafi Mihály; a' nádor Wesselényi Ferencz, kinek szép lelke el van öntve szép arczán; nyirt fővel, borzas üstökkel, zöld bársony bőv ujú dolmányban; és mások. — Csak hamar azután hogy Erdélyből visszajöttem, ide küldém a' Baróti Szabó Dávidét, olajban festve, Kassán 1788., hogy a' halhatatlan székely a' Székelyföldön fogadja el a' neki olly méltán tartozott tiszteletet; de meg kell jegyeznem, hogy az cagliostrói görbűlt fej, mellyet a' képnek a' festő, Klimes Tamás, ada, sem nem a' festő' vétke, sem nem a' Szabóé, sem nem az enyém, hanem egy más valakié, ki, távollétemben, a' festőt mesterezé. — Mi lehetne ez a' ház, ha az erdélyiek ide küldenék be nemzetségeiknek nevezetesb tagjai' képeiket! De a' festés' vásznára, hátúl, fel kellene jegyeztetniek, 's olvasható betűkkel, a' személynek nevét, hivatalait, szűléit, lakását, születése' 's halála' napjait, hogy a' támadható kétségek eltávoztassanak. E' gondot sok tekintetek tanácsolják.

Az én 1826. junius 7d. meghólt igen kedves barátom Igaz Sámuel az 1821diki zsebkönyvet Mátyás királynak képével ékesítette. Az az ő Mátyása, és a' melly itten függ, két egészen különböző arcz-

ra mutatnak. A' Telekié arról vétetett, melly a' strassburgi prof. Schöfflin' bibliothecájában függe, és a' melly mindenben hasonlít ahhoz, mellyet maga Mátyás ajándékoza a' Német-Ujhely' magistrátusának: az Igazé német arez; soha magyar ember olly arczot nem viselt. Erdélyi Leveleim' kötetét a' Teleki' Mátyása ékesíti.

Bibliothecárius Szabó András úr, kevéssel előbb házi-tanítója Wesselényi Miklósnak, Zsibón, nagy készséggel, sőt örömmel rakta előnkbe a' bibliotheca' kincseit. Azok után én akarám gyönyörködtetni szemeimet, a' classicusoknak vagy legrégibb, vagy királyi pompáú kiadásaikkal. Itt találám a' Bodóni' Virgíljét, Horátzát, a' Don Gabriel' spanyolra fordított Szallusztját, a' Piranési' Rómáját, a' Museum Pro-Clementinumot, a' herculánumi régiségeket, mellyek, ha ismerjük is már, mindig érdemlik, hogy lássuk, a' hol láthatjuk. Az útas ne feledje előmutattatni magának Tacitust, 's Catullust és Propertiust, a' Mátyás' budai bibliothecájából.

Servétusnak Restitutio Christianismi, 1533. czímű munkáját, a' cancellárius II. Józsefnek ajándékozta az udv. bibliotheca' számára; magának Vitéz József cancellistája, később udv. agens által iratta le. Murr tudta hogy a' könyv itt megvagyon, 's lopva mását vétette, újobban kiadta.

Telekire öseiről semmi könyvek nem maradának. Maga fogott a' gyüjtéshez 1759., midőn László testvér bátyjának fiával, a' cancelláriusnál egy esztendővel ifjabb Józseffel, később koronaőrrel, tanulás végett Helvetziába, Párizsba, Hollandiába, kiment. A' könyvek' száma, az nap, midőn én itt valék, harminczhat ezer kilenczvenhat kötetet teve, ide nem számlálván, a' mit a' cancellárius magánál tartott. Számokat naponként szaporította, ez lévén egyetlen szenvedelme. Hitvese osztozni akara férje' érdemiben, 's a' magyar munkákat ő gyüjtötte, mint Rádayné is férje mellett; az ásványokat korán elholt Domonkos fiok, a' cancelláriusnak igazi mása.

A' kincs mint fidei commissum ment által egyetlen fiára Ferenczre, egy itten vett roppant ház' jövedelmével, hogy a' könyvek, maradékinak terhe nélkül, mindig szaporíttathassanak, 's őrjök fizettethessék.

Szabó úr bennünket most még a' reform. collégiumába vive által. Melly kicsinynek kelle most ennek tetszeni ama' másik után!

Midőn menni akaránk, még egyszer kívánám látni a' cancellárius' képét, még egyszer illetni a' bronsz büsztöt. HONC OINOM PLVRIMEI COSENTIONT DVONORVM OPTIMOM FVISSE VIROM, mondám, azon szavakkal, mellyeket a' 493. esztendőbeli consul' Scipios' sírkövére barátjai metszetének, 's ez vala há-

lám azon kegyeiért, mellyekkel irántam harmincz esztendőnél régebben viseltetett. Maga Horácznak e' szavait vetteté Orosházi által metszett képe alá: Secundis temporibus, dubiisque, rectus; 's pecsétjére Seneca után: Recte factorum merces est fecisse; 's ki ismerte a' valóban tiszta 's nagy embert, a' ki utána nem esküszi, hogy igazán esküdött? Illyennek ismeré Therésia, József, Leopold, Ferencz; Albert sax-tescheni, lengyel királyi herczeg, egykori helytartónk, Maria-Theresiának veje; Károly főherczeg; Dahlberg németországi primás; Hohenwarth bécsi érsek; Erdély és Bihar, 's egész nemzetünk.

VI. LEVÉL.

E' levelem, tisztelt, szeretett barátom, egy vétkes, de neked kedves digressiót tészen. De ha az az irója a' régiségnek, a' kit én minden prosaicusok köztt leginkább csodálok, örök, vétkes, de szép, kitérései által mentségemre nem kelne is, 's arra nem tanítana, hogy a' szép vétek jobb mint a' nem szép nem vétek; merném azt, mert tudom, hogy valaki ezt olvasni fogja, ezt kiáltja: bár leveleim sok illy vétkekkel kevélykedhetnének! Hallj végig csendesen tehát, 's emlékezzél egy barátod' nagyságára, kit hamvaiban tisztelsz.

Vásárhelyről óberster báró Szent-Kereszti Sámuél úrhoz akarám vinni Gyulait és Döbrenteit, megújitani egykori ismeretségemet; mert az óberster, akkor hadnagy egy vasas-seregnél, Zemplényben feküdt. 'S a' mint Szent-Benedek mellett elmenénk, egy kéktalárisú pap, bajuszszal és szakáll nélkül, hermelin kabaláján, hasonlón cselédje is, megálla a' Gyulai' szekere mellett. A' kék taláris Magyarországon sem szokatlan, valamint a' bajusz nem némelly papoknál, szakáll nélkül; de nem ér-

tém azt az ismeretes, biztos bánást. 'S íme most a' pap sarkantyút ada lovának, 's sebesen jöve felém, a' mit még inkább nem értettem. Egy férfi vala, kit szerencsém volt mind leveleiből ismerni, mind dolgozásaiból: Kozma Gergely úr, szent-gericzei unitárius predikátor, a' Gályarabok' forditója.

Még beszélénk vele, midőn egy cseléd jött, 's kére urának nevében, térjünk be, akárkik vagyunk; a' vizek elhordák a' hidakat; veszélyes árkokon fognánk átmenni, 's estve van. — Szállást adni az idegennek keresztyéni jóság, 's Erdély örömmel fogadja a' vendéget: de valóban, a' ki Gróf Toldalagi Zsigmond úrnak e' meghívását hidegen vehette volna, érdemlé vala, hogy az elhordott hidak' veszedelme megtanitsa. Megfordulánk.

Kozma úr kinosan vála el tőlünk; halaszthatatlan dolgai voltak. Rágondolá magát útjában, 's dolgait cselédjére bízá, maga jött, 's társaságunkban tölté az estvét. Megillete jósága, 's úgy felejtém kék talarisát, 's bajuszát szakálla nélkül, mint hitét, mellyre semmi gondom. Szeretem a' meleg vért, a' meleg érzést; több az mindennél.

A' hold teljes karimájában kele ki, 's a' számos társaság csoportokra osztva járt a' kertben. A' ház' gyermekei és az enyém, a' clavirmester' és a' házi tanító' violinje 's hárántsipja mellett táncznak eredének. Nem képzelhetni szebb estvét.

A' grófné Vay leány, Krasznáról. Minthogy a' septemvir Vay József' fia, Ábrahám, (1825. elsőbb al-ispánja 's dietai követe Borsodnak) házasságban az atyám' testvérének, Péternek, Sophie leányát tartja; a' grófné ezen rokonink felől teve kérdéseket, 's a' septemvirről, 's ennek testvéréről generális báró Vay Miklósról. Lelkem felmelegűlt emlékezetekre, 's melegen beszélém a' meleg szivű hallgatók előtt, valamit felőlök tudtam. Egyike megkért, hogy ezt önteném papirosra, hogy legalább másolatokban maradjon fenn emlékezete, 's itt teljesitem azt. Olvasóim gondolják hogy ezt nem olvassák, hanem a' gróf' vacsorája mellett hallják, 's digressióm mentve lesz.

Biharnak restauratiojára 1803. septemberben, a' generális is megjelene Nagy Váradon, 's engem Dienes testvér öcsémnek házánál lele *). Megjelent

*) Egy szót emlékének: szül. 1761. február 22dik. Biharnak 1784 óta előbb vice, majd fő notáriusa, 1803 óta 1811ig második viceispánja leve, 's megsujtatván a' guta által, lemonda szolgálatjáról, 's consiliárius nevezettel tiszteltetett meg. Megholt Váradon, 1824. april. 30d. nő nélkül. 1808. követ vala a' pozsonyi dietán, 's megyéjében tapsolt szóló, mint egykor ott élt nagyatyánk Bossányi Ferencz.

ott státuum praesidens gróf Teleki Lajos exc. is, fiával, Józseffel. A' generális úgy akará, hogy míg Váradon múlat, tőle el ne maradjak, 's én, a' ki soha beszélgetésből többet mint tőle nem tanúltam, igen is kész valék teljesíteni kivánságát. Vágytam, hogy szóljon ismét útazásai felől, de tartottam, hogy azt végre elúnja, vagy itt alkalmatlannak találhatná.

Ezen kétségeskedésimben legjobbnak látám megkérni gróf Teleki Józsefet, hogy azon pillantatban, midőn leűlünk a' vacsorához, kezdené a' beszédet Vayval, útazási felől, nehogy más tárgy által megelőztessünk. A' gróf örömmel igéré azt, de nem teljesítette. Rettegvén hogy más tárgy kezdetik, én szólalék meg, 's Telekitől kérdém, melly esztendőben látá Ángliát. — „Angliát?" mondá a' generális, meg nem sejtvén fortélyomat; 's olly hallgatók köztt, mint a' tudományokat szerető cancellárius és gróf Teleki Lajos, nagy bosszúságára másoknak, az egész vacsorán végig, Anglia 's Francziaország felől folyt a' beszéd; 's én, a' ki mindig raktam a' fát a' talán hamvadzani kezdő tűzre, nem gondolék vele, hogy a' beszéleni is, enni is szerető generális éhen fog felkelni.

Midőn mi két Teleki Józsefek, én és a' sógorom (a' koronaőr' fia, guberniális consiliárius, a' Lajos' Sophie leányának férje) Londonban Herschelnél és az instrumentumok' csinálásáról elhíresedett

Ramsdennél, magunkat felvezettetének, megértvén egyike és másika, hogy magyarok vagyunk, első kérdések az vala, ha ismerünk-e egy báró Vay ingenieur-kapitányt, mondá a' gróf; 's hallván, hogy nem csak ismerjük, hanem vele atyafiságban is állunk, nincs az a' neme a' szivességnek, mellyet irántunk teljesiteni készek nem valának. Vay Ramsdent nem az által kötelezé le, hogy tőle sokat vásárlott, hanem azzal inkább, 's azt Ramsden maga hirdeté, hogy Vay ada neki problemákat új szerek' feltalálására, 's a' világszerte ismeretes művészt algebrai számolgatásiban segitgette. Így történheték, és így történt, hogy Vay olly portékákat hoza honjába, mellyeket a' Ramsdené sem bir. A' göttingaiak Zsolczáról (Borsodban) kértek egy illy szert kölcsön 1793., hogy valamelly experimentumot tehessenek, és azt Vaynak ismét visszaküldötték. — Midőn Vay másod izben hagyá el Londont, 's a' Klopstock' látásaért, kit az angolok mind poetai érdemei, mind egyszerre antigallieánussá változott gondolkozása miatt annyira tisztelének, Hamburgnak vevé útját, 's onnan Göttingába méne le; az akkor ott tanúló két királyfi, tudván miket hoz hazájokból, ötet, és az ő kedvéért az egész professori kart, ebédre hívá meg. Ebéd után kérdést tevének, ha nem lehetne-e látniok, a' mit Vay Ramsdentől hoz. A' Londonból hozott hintó tehát előálla a' tömött magazinnal. Egy más ebédnél kérdés tételék, ha ezek

közzül nem engedne-e által a' göttingaiaknak némelly darabot. — Hazánk csonkaság nélkül bírja a' kincset.

Vay tudta, hogy nincs neme a' tudományoknak, melly tekintetet és tanúlást nem érdemlene; de azt is tudta, hogy jót csak attól várhatni, a' ki el nem szórja erejét, 's körültekint ugyan az egész nagy mezőn, de egynek fekszik. A' mi által használni akara, a' mathesis volt, és a' gazdaság' tudományai. A' szépmesterségekre nem terjedének ki gondjai; sőt midőn azt vitatgatá, hogy fonák dolog festéseken 's faragásokon gondoskodni, míg jól épűlt házaink nincsenek, kénytelenek valánk emlékeztetni, hogy az úgy nevezett solidus tudományoknak a' poesis és társai készitenek útat. Ő tehát Londonban a' gazdaságot, Párizsban a' chemiát tanulta, 's azokkal társalkodék leginkább, a' kik e' kettőben voltak nagyok. Erszénye kész vala minden áldozatot tenni, 's ezzel ollykor tiltott lakatokat vert le; mert a' tudományok' kincseihez az egész emberiségnek van jusa, 's az nem feltalálójáé. Landsdownnál heteket tölte falusi jószágában, hogy lássa is a' mit a' mesterektől hallott. Banksnek szoros barátságát nyerte meg. Londoni elsőbb útjával nem csak a' fonószer' modelét hozta ki, hanem órákat, pisztolyokat, kardokat, apróbb és nagyobb késeket, ekét, kapáló boronát, kerti és mezei veteménymagokat, 's ezeknek nagy részét mahagóni

gerendákból összerakott ferslágokban, minthogy a' betűt tisztelő ország' törvényei szerint, a' fától vámot fizetni kelle, de a' ferslágtól nem kelle; 's ezek Fiuménál rakatának ki a' hajóból. A' hétszáz forint árú magok kicsiráztanak a' tengeri hosszú út alatt, vagy míg Fiuméból Pestre tétetének által; azok most báldog szelenczékben hozatának meg, 's tengelyen. Kevés haszna lett az ekéknek is. Jelen valék, midőn béresei legelsőbben szántának az angol ekén, 's zúgolódva. Ezt két ökör vonta, a' szokottakat hat. Vay előttem veré széllel az ekét, 's ismét összeraká, 's a' béres' panasza megszűnt. Az ökörnek könnyebb, mondá ez, de az én karomnak nehezebb. És minthogy a' béres nem az ökör' könnyebbségét nézi, hanem a' magáét, mind ezek végre is haszontalan próbákká levének.

Vay Patakon tanult, egy időben velem. Elszökött az iskolából, mert praeceptora Celláriussal kínzotta. Visszahozák. A' mathesis miatt el nem szökött. 1776. Bécsbe ment, a' leimgrúbeni academiába. Eszt. múlva meglátogatám. Egyik tanítója, rojtos karddal és kalappal, a' grádicson talált. Csizmát látván lábaimon, midőn a' németek czipőben jártak, szóba erede velem, 's elbeszélé, melly álmélkodásra ragadtatának ők, midőn a' kit keresek, kezeik alá jutott, 's exáment ada itt. Ezt viszont én mondám el Vaynak, kertjekben. Gyanítám, monda, hogy velem valamennyire meg valának elé-

gedve; 's kérdésekre, hogy ezt hol tanultam, kevélykedve honommal azt felelém, hogy a' Bernoulli' tanítványától és Patakon. Ez Szilágyi Márton vala, a' debreczeni superintendens' fia. Vay soha sem felejté a' hol illett, hogy ő magyar.

Himlő által kisded korában elgyengült szemét Belgrád alatt az éjszakázások és erőltetett munka még inkább elgyengítették. A' bécsi orvosok nem merék biztatni. Így 1790. Párizsba útazott, 's Leopoldnak frankfurti koronázására jelent meg. Beteg szemét végre is kénytelen vala kivétetni.

Párizst elsőbben 1786. látta, a' téli 's tavaszi holnapokban. Elkíséré XVI. Lajost Cherbourgba ő is, megtekinteni a' révet. Onnan lement Languedokba, a' csatornát szemlélni. Ekkor is látta Londont, 's Bécsbe 1788. júniusban ére vissza. 1792. dietai követje vala Borsodnak, 's 1796. a' szabolcsi felkölteket vezérlé, mint obersterek; tudva van, serge melly előmenetelt teve a' hadi gyakorlások' megtanulásában, 's kevés hetek alatt. 1805. generálissá neveztetett. Az ország' gyűlése rábízá a' Tisza' folyamatjának jobb intézetét.

Az asszonyi szerénység kevésbbé tűri a' kitételt, mint a' férfi nem, 's a' hasonlíthatatlan felől szólani tiszteletem tilt. Atyjának testvére fő-vadászmester a' bádeni nagyherczegségben, mint nálunk az illynemű foglalatosságokról elnevezett ország' nagyjai, 's báró Adelsheim Johanna azon

udvarnál neveltetett, hol az orosz császárné, svéd és bajor királynék. Két gyermekeket, Miklóst és Lajost, maga ez a' nagy lelkű, 's érzésiben és nyelvében egészen magyarrá vált asszony nevelte, 's a' Patakon, Heidelbergben, és Pestalozzinál tanult Szilvási Szabó János úr.

A' septemvir Vay József' idősb fia, József, két esztendőt tölte Göttingában, Angliában, Francziaországban, 's egy gyilkos inhideg eloltá, Párizsban, a' hon' nagy reményeit. Banks a' fiatalembert nem tartá érdemetlennek szoros barátságára; Campe pedig, Hamburgban, nem átallá hirdetni, hogy az az ifjak' nagy ideálja, kit ő írásiban feste, Vay József.

Generális Vay nincs többé. Május 11d. 1824. Pesten hala el. Született 1756. septemb. 6d., Ábrahám atyától és Czegei gróf Vas anyától. Nemesb gondolkozású, nemesb érzésű halandó kevés volt, kevés lesz.

Ezen hosszú episódionom után, de a' melylyet olvasóim nem igen fogtak elúnni, ha az, a' mit beszélék, Erdélyi Leveleim közzé nem tartozik is, kisértetbe jövök egy más magyart ismértetni meg velek, ki fényt nem kerese, de fényt terjeszte.

Pallásthy Márton, házi tanitványa a' piarista Koppi Károlynak, hervadozó ifjuságában letette szolgálatját a' cancellaria mellett, de Béosben lakott, mind mivel ott orvosait válogathatá, mind barátjaiért, kiknek számokban a' nagy Széchényit és a' nagy Pászthoryt is látta. A' nyári holnapokban ollykor tudós útazásokat teve. Swieten, az ifjabb, tudományok' ministere II. József alatt, ismerte fejét 's lelkét, 's felhatalmazá, hogy Németországban a' nevezetesb embereket igyekezzék az austriai monarchiának megszerezni. Pallásthy Jénában E... t, Göttingában Hissmannt, az erdélyi születésűt, erre megnyerte. Hissmann megholt, minekelőtte útnak indulhatott; E... pedig megváltoztatá szándékát, azért, a' mit beszéleni fogok.

E... késett jelentést tenni a' weimári herczegnél, kinek szolgálatjában állott, 's a' szándék hirbe ment. A' herczeg megtevé a' rendelést, hogy Jénában várják ebédre, 's meghivatá a' professorokat. E... meg vala zavarodva. Az ebéd' vége felé a' herczeg kérdést teve, ha való-e a' hir, hogy Bécsbe szándékozik. Ez vallást teve, 's jelenté, hogy épen esedezni akara már eleresztetéséért. A' herczeg tudni akará, melly fizetés mellett? Elmondá az alkudott pénzt, és a' mellett a' consiliáriusi titulust. Professor úr, mondá a' herczeg, az én erszényem nem mérkezhetik össze a' császáréval; da tudja az úr, hogy valamint az én gyermekeim

volnának, ha meghalnék, az úrei, úgy ha az úr meghalna, az úr' gyermekei volnának az e-nyéim; a' consiliariusi titulust én is megadom az úrnak, 's megjavítom fizetését; kérem az urat, maradjon veszteg! E... sírva szólala meg, 's igéretet teve, hogy őtet a' herczegnek ezen kegyessége után semmi tekintetek nem vonhatják máshova. A' következtetéseket megtenni olvasóimra hagyom.

VII. LEVÉL.

Útam a' Florindájáról, deák és magyar verselgetéseiről, 's nem egynemű hamiskodásairól, jól és nem jól híres gróf Lázár János' egykori lakja Gyalakuta mellett méne; tovább keresztül Szent-Györgyön. Itt azt tanúlám, hogy a' szőlőkertet mint lehet megbélyegezni; mert azt nem kell talán. — Uránák emberei kivagdaltaták a' tőkéket, hogy neve két első betűinek vonásaiban ültethessenek újakat. A' monogramm messzére kitűnik a' domb' oldalából, 's az útas tudja, kit irigyelhet.

Temető kápolna van itt is az egyik hegymagasságú domb' tetőjén. Tetszik a' gondolat; ott nem könnyen fognak háborgatatni a' szent ereklyék, 's a' maradék kevélykedve tekint fel az egész nemzet által tisztelt ősére, 's annak lelke, mint egy intő tuteláris génius, emlékezteti unokáit, hogy viszont ő is kevélykedni óhajt bennek. Szerencse a' nemzetre, mikor az intés értetik; mert az szereti tisztelni a' jókat.

Ebédre a' lóczi fogadóban pihenénk meg. Tornyos folyosócskáján fogánk ülést. Gazdasszonyunk

sürge forga, kalaposan, kisded karimával, mint a' Tyról' és Schweitz' asszonyai 's leányai. Ennek beszéde még éneklőbb vala mint minden más erdélyieké a' kiket eddig hallék; az annyira csapkodja, köznépnél, uraságoknál, füleimet, hogy csodálkozásomat elrejteni dolgot ád; kótázni lehetne utánok. Illy éneklő beszéd folyt a' Báróczi' ajakiról is, 's ő honjának fél recitatívjét Bécsben, annyi magyarországi magyar között, el nem tudá felejteni.

Kérdésünkre, beljebb Erdélyben, egy szekeres ezt felelé: Doczkát viszünk Medgyesre. Az első és utolsó e a' szóban olly palóczosan ejteték, mint a' mellyet a' túladunai ajak a' ked szóban hallat, 's a' közbülső egy tertiával mélyebb hangú, mint két szomszédja.

Belé ereszkedvén a' nyelvet illető dolgokba, engedd elődbe tennem tapasztalásimat.

Mart és Part különböznek jelentésökben. A' mart meredek oldalu magasság, mint a' folyamok' szélei: a' part dombos hely, meredekség nélkül.

Nagy garral; nagy gőggel. Hallani a' szebb társaságokban is.

Reg, Esk, folyó szók a' székelyeknél. A' reg úgy jegyzi a' reggelt, mint a' nappalt és éjjelt a' nap és éj; 's az esk gyökérszó, nem csonkált.

A r c z, in statu absoluto: in constructo a r c z a; nem a r c z á j a. És hogy Erdélynek 's a' fél Magyarországnak van igaza, mutatják ezek: a r c z r a borulni, a r c z o n csapni, mellyet senki sem mond így: a r c z á r a borúlok előtted, a r c z á n csapni. A' túladunai a r c z a cselekvé, hogy ez között és az o r c z a között meghomályosodék a' különbség, 's a' gondatlan a' kettőt cserélgeti.

P ó z s á r, p o n t y, diminútumával p o n t y k a, (carpio). Nálunk p o t y k a.

S é t a; egy éltes, és egyedül magyarúl tudó grófné' szájából, ki bizonyosan nem tudta hogy vagynak szógyártók. Gyökere a' s é t á l á s szónak, 's annak jelentésében.

P á s z m á s eső; csapatonként jövő. A' szót a' fonók' lexicona adá.

M e g n y i v v a s z t a n i; fojtogatva ölni.

K i m e n ü l t, k i m a r j ú l t; kificzamodott.

C z i b i k é l n i; csöszögni, nehezen menni, lököđve.

N é k e l é s z t e t i m a g á t; piperézi.

Z á b é; kapufélfa.

L a n g y m a t a g; félmeleg, langy.

V i z e g e n y e s; vizenyős.

K i s d é g; kisded.

S z e d e r j e s; sötétkék, francziakék.

K a t á r g a; góré, kukuricza kas.

B o r o s t y á n; orgona-, vagy szelencze-fa.

Hollunder; botaniai neve syrinx. 'S a' fejér virágú Erdélyben közönséges.

Folnagy; villicus; oláhúl folnozs. Igy neveztetnek a' magyar nyelvü szász falukban a' falusi-bírák; szászúl Hann. Falu nagyja.

Erősen meleg van; erősen haragszik; erősen hiszem; azaz nagyon. Így már Heltai is. De Homér is így:

Δη δε κρατερως ενεμεσσα —

Anyám édes; csak az ötödik esetben, 's csak az egyes számban; annyi, míntha az adjectívum előtte állana a' másiknak.

Elment lesz eddig; a' mint hiszem, eddig már elment; wird abgegangen seyn.

Mi, jó barátokúl, testvérekűl, erdélyiekűl; mi, kik jó barátok, testvérek, erdélyiek vagyunk.

A' volna kétszeri előfordultát a' maros-székiek hyperellipsissel így kerűlik ki: Ha én itt nem legyek, te elestél volna; azaz, ha az nem történt volna, hogy én itt legyek, te most elesél.

Legény, be nagy dolog! mondá kalapos asszony egy másiknak, 's én elakadék a' szón, mert közel hozzájok semmi legény nem állott. A' legény e' földön suspirii vox, mint a' románok' nyelvében az Egek!

A' nemes születésű, de nem fényes sorsu asszony e' földön ifjasszony, ha Hecuba is. A' mi ennél még több Tejns Asszony; pleno titulo Tekintetes. A' székely, ha feleségét keresik, 's ez, ha férjét, 's ez vagy az nincs a' háznál, így adja feleletét: „A' nömös ömbör, a' nömös asszony nincs itthon." — Nevetséges, kétségen kivül; de ne nevessünk, mert az az én grófom és grófném, 's az a' mein Herr és meine Frau szint úgy nevetségesek. Igy a' német; nem a' franczia, kitől az efférét, a' neki olly igen tulajdon simaság után, inkább várhatnánk. A' magyar pirúl oldalbordáját asszonyának vallani, bár ollykor nyög is alatta. — Verba valent usu, 's a' titulus — titulus.

Gaudent praenomine molles auriculae. Engedd dévajkodva rekesztenem be a' sovány levelet. — II. József egyik útazása alatt egy csoport udvarlókat láta összegyűlni Erdély és a' Tisza köztt. A' bajuszos, fűsűs magyarok köztt vala egy bajusztalan, felpomádézott, felpúderezett, igen igen alázatos uraság is, térdig érő mentében, bokkancsban. A' császár tudni akará neveiket, 's ez magán kezdé a' nomenclálást. „Hofrath . . ." mondá alázatos görbedezéssel. Und was machen Sie hier? kérdé a' császár, úgy hivén, hogy dicastérium mellett szolgál, 's köz dologban forog itt. Ez, elveresedve mint a' rák, alig lele szót, kimondani, hogy

neki állandó lakása a' szép város. — „U-úgy?" mondá hosszan elnyújtott hanggal a' lelkes fejedelem; 's a' Hofrath meg nem fogható, mi istenek' csodája az, hogy a' császár a' görbe fűsűsökhöz fordúla el, 's vele nem szóla többé.

VIII. LEVÉL.

Elértem óhajtásim' fő czéljához, édes barátom, 's e' levelemet Oláh-Andrásfalváról vészed, gróf Gyulai Ferencznétől. Napjaim itt azokhoz hasonlitanak, mellyeket egy májusi november hoz az augustus' forrasztó hősége 's a' september' perzselő derei után, hogy Psyche ismét feléled aludni kezdett őszitavasz' altából, 's bujálkodva röpkedi körül az őszitavasz' ibolyáit. Hanyatló korom, mellyben poltolékot reménylettem találni életemnek kétezer háromszáz nyolczvanhét napi csorbájáért, nem érez egyéb kedvetlenséget, mint hogy az epistolográphphal én is elmondhatom:

Mon coeur est étonné de se voir sans désirs *)! de itt panaszomnak vége. Ittam a' Léthe' vizét; felejtve vagynak szenvedéseim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt ezeket, egy tündéri csodatét által újra felviritva, szemlélem.

Tizenkét éve múla el, és még több, miolta én a' grófnét nem láttam, 's tizenhat, hogy csak har-

---

*) Elrémül e' fa szív, hogy már nincs semmi vágya!

mad napig láttam, gyermekeit soha nem, Lottin kivül, ki engem még gyenge gyermek, levelei által barátságába fogadott. Erdélybe azért jövék, hogy a' grófnét lássam; azért hozám ide Zsenit, hogy ő lássa, a' kihez, hogy egykor hasonlítson, óhajtottam. Visszatehetni reménylettem magamat életemnek azon mosolygó aranykorába, mellyben Theréz, az eggyetlen, mellyben a' Grófné, 's tiszteletes szerencsétlen testvére, két három jó ember, és ezekkel én, magunkat a' Török Lajos' és Rógendorff Aloysia' gyermekeinek, barátjainak, társainak érzénk; 's reményem teljesedve van, 's fenntebb, mint a' mit magának igérni mére.

Carolina és Zseni elválhatatlanok, 's a' gyermek itt Lottié, nem enyém. Ágya mellett hál kisanyjának, mellette ül asztalnál, az idegenek meg nem sejtik hogy enyém, 's én felejtem hogy atyja vagyok. Ne pirits; az igazán boldog, a' ki részeg örömeiben. —

'S egy nevezetes férfiu, kivel Kassán együtt éltem azon boldog szakot, osztozik örömimben, de ő félig már elhalva: helytartói tanácsos Puky László úr. Az a' tüzes, lángoló, szikrázó ember, kinek őtet Te is mindig ismerted; az, a' ki nem gondolatokban akadt el, de a' ki soha sem talála elég időt kifercsegtetni gondolatjait; elsülyedve, némán ül körünkben, 's a' fel-fellobbant tűz, és az is hidegen, mutatja, hogy végső elalváshoz közelít.

Borzadozok elváltozásán. Egy nap' összeakadék vele a' kertben; meleg szivvel jött felém a' mint megpillanta, 's elnémúlt. Kifogyasztám minden erőmet, hogy lelkét felderithessem; emlékeztetém gyermekeire, barátinkra, elholt szép feleségére; de mind haszontalan. Ellágyúlt, 's szeretettel, midőn feleségét hoztam elő; lyányom irja, mondá, hogy holt híremet hallá, 's azt felelém neki, hogy magam írom meg, ha meghalok; 's e' szóval elhagyott. — Egy meghasadt, egykor kedves szavú harang!

Tizenhárom küküllő - vármegyei szász falu, még a' bruckentháli időkben, hasonlóvá akará magát tétetni a' szász-széki falukhoz. A' fejedelmek donatiói 's a' Sacrum Diploma Leopoldi, Erdélynek Magna Chartája, ellent állának óhajtásaiknak, 's a' földes uraságok győzének a' perben. A' határok articulariter (proportionalis per által) fel valának osztva; de a' gyúlasztgatni szeretők nem nyughatának: urbáriumi panaszokkal vegyiteték össze keresetek. Puky, az ismeretes kemény urbarialista, mint királyi biztos küldeték be Erdélybe Budáról. Itt mindent elrettente a' név, de a' rettenés hamar eltűnt: Puky itt is igaz birónak ismerteték, 's annak, ki azon tartalék által, hogy igazságtalannak ismertetik ha igazságtalan nem lesz, magát megtántoritani nem engedé. Ő megholt (Kolozsvártt 1816. Sept. 10-d.), 's a' munka' végrehajtása olly

férfiúra bízatott, kinek lelkéhez mind a' két fél egyaránt bízhatott, akkor hunyad-vármegyei főbíró, majd főispán, tovább guberniális consiliárius, most referendárius Szilvási Nopcsa Elek úrra.

A' grófné — hogy magamat nála el ne únjam, mondá mosolygó csipősséggel — elkülde a' grammaticus Dr. Gyarmathi Sámuel, és az udvarhelyi plebania' administrátora, később esperest és kanonok Zsombori József urakért. Az elsőbb jött: a' másikat plebánusának, Vízi Ferencz úrnak, ki az Erdély' jezsuitái közt utolsónak maradott, haldoklása tilalmazá általjőni hozzánk. Ezt én nem csak mint nyelvünk' barátját, hanem úgy is, mint felemelkedett lelkű, tiszteletre nagyon méltó papot, óhajtám láthatni. Egy kötet prédikátziói jelentek meg nyomtatásban, 's azokat református és unitárius deákok széltében megtanulják, mondogatják, a' mi dicséretére válik mind a' derék ifjaknak, mind lelkes tanítóiknak; de kinek válhatna inkább dicséretére, mint magának a' szeretetre méltó írónak? Így terjēd a' jó, bár igen halkkal, 's érezteti, hogy gyorsan is terjedhetne, ha a' jók magát a' jót akarnák, és nem egyebet a' jó' színe alatt; 's ha azt igazán és jól akarnák. Nagy veszteségemnek fogom mindig nézni, hogy a' lelkes embert nem láthattam, meg nem ölelhettem, barátságát meg nem nyerhettem.

Dr. Gyarmathi úr nem űzi többé, a' mit mind a' külföldön, mind ide haza sok ideig, nagy tűzzel és nem kevésb munkával, űze: a' grammaticai nagy kicsinységeket; azok helyett most a' botanica foglalta el egészen. Itt is, valamikor lehetett az eső miatt, ellopóskodott társaságunkból, 's nagy örömmel tére vissza herbáriumának új kincseivel. Etymologiai Lexiconát Bécsben épen akkor nyomták. Annak kedvéért XXXV. lexiconokat forgata végig. Nem ért a' dologhoz, a' ki ezen apró gondokat haszontalanságnak nézi: de viszont az Adelungok tévednek meg, midőn ők akarnak lenni a' mi mestereink, 's kedvek-telve lövellik ránk villámjaikat; mert az aesthetica és a' grammatica két egészen különböző táj, 's a' mi az egyikben vétkes, nem mindig vétkes a' másikban. Hogy a' kalászszedők itt lelnek munkát, azt előre lehete látni; ez a' sorsa minden igyekezetnek, melly első a' maga neméhen. Erre itt mingyárt egy kisded bizonyság:

Pelly; francziául couleur de bai.

Zsufa-fakó; francziául: couleur de soupe. Mint borzsufa, németül Weinsuppe. A' fakó elébb falbkó volt, a' német falb után.

Tézsla; németül Deichsel. A' még akkor vastag S-t, 's nem ájt, hanem éjt szerető sváb a' szót téjselnek, tézslnek mondá, a' hogy a' meistert mondá mej-

sternek, honnan Mester leve nálunk; 's a' tézslből tézsla leve.

Hörcsök; tótúl hrcsek.

Hebehurgya; francziáúl hurluberlu.

Gyér, ritka; francziáúl guère.

Bitó; franczia úl bitton.

Bojtár; görögűl bóter.

Elme: olaszúl álma (lelek).

Fekély; németűl Fleckel.

Tengely; németűl Stängel.

Furfang; olaszúl forfante.

Kapcz, meredek tető; tótúl kopecz.

Kaczagán; francziáúl casaquin.

Léha; tótúl licha.

Pálya-posztó (vastag gyásznak); boy.

Pohos (hasas); a' német után Bauch.

Tüstént; olaszúl tosto.

Csődör; németűl Zelter.

Czáfolni; németűl bezweifeln.

Súgár (az ostor' végén); tótúl smigár.

A' szüntelen ömlő esők után vidámabb napok jöttek elő, 's látni akaránk, indulhatunk-e a' sarak miatt, mert a' grófné menni vágyott Zaránd és Hunyad-vármegyei jószágaiba, mi Szeben felé. Döbrentei egy könnyü kolbász szekeren 's hat erős lovan Fejéregyházára vive ki magával; 's mint a' bárka' galambja, estvére meghozánk a' zöldellő ágat.

Sárd mellett derűlni kezde a' vidék, 's szemeim előtt szép, de keskeny és rövid sík terjedeze, 's zsákfenekében úgy látatá a' segesvári dombot, mintha Kis-Bún, Fejéregyháza, és Segesvár, együtt tennének egy várost. Jobbra, balra, szép bérczű erdős hegyek vonódtanak el, 's a' kisbúni és fejéregyházi kastélyok, 's Kis-Búnon a' felnyesett öreg fenyvek a' kertben, életet adnak a' vidéknek, és díszt. Búnon még élének nekem Bethlen János és Miklós cancelláriusok, 's ennek nevelője Apáczai Csere János; az a' tiszteletes, az az áldott magyar, ki hamarább kezdé tanítani a' hon' nyelvén a' fenntebb tudományokat, mint Thomásius a' németeknél; ez 1694: Apáczai-Csere 1653. 'S hol maradánk mi a' németek megett e' részben, mivel gazdag földünk parlagon hagyatott!

Fejéregyháza síkon fekszik a' szőkűlni látszó rét' szélén, mellyen keresztűl csapong a' kártékony Küküllő (Cicellus, vagy Cucullus). Két strázsára rendelt gyermek megnyitá előttünk a' falu' vesszőből font kapuját (oláhúl vranyicze), 's be is tevé utánunk. Egy kiszegzett veres tábla inté az útasokat, szünnének meg itt pipázni; egy kisebb, a' telek' kapufélfáján, jelenté nekik, hogy Ökrész Balázs esküdt ember itt lakik. Balra, a' hegy' oldalán, gondos mivelésü holdakat 's a' vadas' kerítését látánk. Túl a' pusztulásának indúlt templomon, 's annak tő szomszédjában, agg tölgyek mutogaták

gazdag lombú fejeiket; az útas a' vén épületet kerti-romnak vehetné. A' gloriette, lapos fedelével, messzére fejérlett az alatta elmenő országút' szé-lén; a' kőmivesek akkor végzék munkájokat rajta. Két nagy szépségű ló, melly most tanúla szekeret vonni, összetépdelé hámjait, 's a' kert' legényei szaladának, kiszabadítani bajokból. Készen állott előttem a' szép tábla; bizvást lehetett volna festé-ni, 's minden változtatás nélkül.

A' kastélyt fedve tartják a' bolyas tölgyek és a' lakosok' házai. De most útam behajlék a' temp-lom' szöglete mellett, 's az feltűne szemem előtt, gazdasági sok épületeivel 's a' kert' üvegházaival. Ostrom ellen vala épitve. — A' hely' urát, gróf Haller Jánost, nem találánk: igen néhány napok múlva.

Le! le! kiáltám, kitekintvén az ablakon, 's megpillantván a' tót, a' kastély és a' gloriette, 's a' századokat élt tölgyek és a' gyümölcsös között, 's túl a' tó' tükrén tiz vagy tizenkét obeliszkekké-nyirt fenyőt a' gloriette körül, 's a' királyi hattyút a' tó' tükrén.

Vezetőnk az udvaron végig vive egy kerek pa-lotához, melly velem, midőn grádicsain felléptem, nem várata egyebet egy egészen elhagyott üres pa-lotánál. De melly meglepetés! a' Hallerek' pan-theonjában látám magamat. Magas falai a' pár-kányozatig fekete márványként bemázolva; fejezet,

lábazat, arany; arany az ér is a' fekete márványban. A' balüsztrád megől Hallerek pillantának alá. Tömött sokaság! Ez pánczélba öltözve 's zászlóval; amaz spanyol öltözetben; itt egy lovagpállástbán; ott két pap, hihetőleg a' Loyola' baretjével, 's ezek köztt aranyfonalu mentében, dolmányban egy Haller, talán a' gubernátor, púderes, fodorított hajjal, 's bajusz nélkül. Némellyik felett arabiai számok, a' familia' könyvének, hol a' Hallerek festve vagynak, lapjaira mutatván.

A' Haller-ház a' XIdik század olta ismeretes. Péter nürnbergi patrícius jöve által a' magyar földre 1551., biztosa a' Ferdinánd' sergeinek, és kir. tanácsos. Tovább consul leve a' szászok köztt, 's 1553. ajándékban vevé Fejéregyház és Longodár helységeket 's balázstelki birtokát. Izabella megerősíté méltóságaiban, birtokiban. Megholt Szebenben 1570. decemb. 12d.

Az összezavart régi izlés és új izlés, az épületben és kertben, harmoniában áll a' régi és új Hallereket mutató házzal, 's azt és ezt egy izlésre vonni vétek volna.

Dél után kevés pillantatra megjelenénk elébb Kis-Búnon, azután Nagy-Búnon, ott gróf Bethlen Sándor, itt Gergely uraknál, Lajosnak fiánál. A' két házban hemzsegtek a' gyermekek 's gond van nevelésekre. Gyönyörű ház, mondám, míg sok más látója ezt fogja mondani: Rettenetes! 'S hány

példa mutatá, hogy az rettenetes, a' hol egy vala! Gaudebis minus, et minus dolebis: Gaudebis magis, et magis dolebis. Az boldog, a' ki nyugtan veszi a' mi van, 's túl emelkedhetik bajain; mert bajt gazdagnak és szegénynek, nagynak és kicsinynek, egyaránt ada az igazságtalannak szidalmazott bölcs és igaz Pepromene, 's nem egyformán, de egy mértékben. Az én Theodiczéai hitem ezt tanítja, az én életem ezt bizonyítja.

IX. LEVÉL.

Segesvár szabad királyi város félórányi távolban fekszik Fejéregyházához. Ez az első szász hely, mellyet láték. A' nagy utczán, nem sikátoron, gróf Vas és Gyulai, kik az én szekeremre ülének, míg Döbrentei és én a' Vasén, elakadának a' pocsolyában; ökrüknek kelle előállani hogy a' szekér kirántassék. Melly panaszt hallanánk, melly lármát, melly vádakat, ha ez Debreczenben történt volna egy szász' szekerével, és a' nagy utczán! — Körültekintének a' várost, 's prof. Binder úr szíves vala, láttatni velünk az iskolát, a' templomot, és saját számos könyveit. Az iskola' 's templom' dombjára egy meredek, egyenes, száz kilenczvenhárom lépcsőű fedett grádics viszen; mocskos, mint egykor az olaszországiak! A' Szent-Miklós' temploma Luthernek születése' évében (1483.) készűlt; nagy, de benne nincs mit látni. Oltártábláján az Idvezítő a' kertben; Stock András szebeni szásztól, 1788. Az iskola 1792. kele, 's új ízlés szerint. Homlokfalát, a' szokott medenczék helyett, a' két

sphaera ékesíti, és Segesvár méltán dicsekszik, hogy ezek itt készűltek.

Hétivásár vala, 's elindúlék az adók' vevők' sokasága köztt, hogy hallhassam a' szász-ajak' vad dialectjét, hogy láthassam öltözeteiket, arczaikat. Láttam őket, 's egy arczot sem óhajtottam még egyszer meglátni. Nem való, hogy a' szász, ha meghaladja a' hatvant, szakállt ereszteni tartozik; de való, hogy némellyike nevel azt, 's e' sokaságban is vala egy, de nem több mint egy, ki azt horda. A' fél német, fél magyar, fél zsidó, és sem nem zsidó, sem nem német, sem nem magyar, különös érzést támaszta bennem. Egy éltes asszony prémes sipakban, prémetlen fekete pallástban, egymást érő perpendiculáris apró redőkkel járkála a' tolongók köztt. Gyönyörü neme az öltözködésnek, 's csodálni lehet, hogy a' Journal de Modes' kiadói még szokásba nem véteték.

Most két togátus méne el előttünk, fekete tálárisban, fejér-érez kapcsokkal, mellyre fekete pallástot vetének. A' pallást, mint hajdan a' debreczenieké. Olly négyszögű posztószelet függe alá hátok' közepéig; de a' debreczeni, még 1770 körül is, zöld vala, nem mint a' táláris, fekete. Haja a' két deáknak nyírott, szinte a' bőrig, 's magasb háromszögű derelye kalapot, mint a' melly e' kopasz főket fedé, lehetetlen látni, lehetetlen képzelni. A' reformátio' századára emlékeztető pallást,

mellyet a' két protestáns monachus balján vete által, hogy járásában gátlására ne legyen, 's az a' fekete taláris tunica, a' lapos övvel; a' Napoleon' háborúira emlékeztető nyírt fej és a' rettenetes kalap; az a' szerzetes ruha és a' délczeg, szinte pajkos lépdelések, olly ellenkezésben állának egymással, hogy az idegen nem értheti, minek vélje mind azt. Valamelly reform. collégium' kiküldöttjeinek nézém őket, kiknek kedvek jött, parádájokban láttatni magokat a' szász helyen. De Erdélyben Luther is uniformázza novitiusait, a' mit Magyarországon és a' külföldön nem tészen. 'S bár itt se! mert minek az?

A' templom' dombja valaha erősitve volt. Innen mutattatám ki magamnak, merre Nagy-Szőlős, két órányira Segesvártól, hol Kemény az Apafit védő Kuczuk basa ellen, segélve a' németek által, megütközék. Még áll emléke, hol eltaposva találák testét, de besippadva, félre dőlve, 's az írás elmállott.

Kevés órák múlva elterűle előttünk a' szép sík, mellyen Szent-Erzsébet, a' maga két tornyú templomával és cserépfedelű házaival, kevélyen fekszik. Apafinak kastélya az ezzel összeragadt Ebesfalván álla. Bornemisza Anna már érzé a' szülés' fájdalmait, midőn a' csauz jöve, hogy a' basa' sátorában fejedelemmé tétessék, a' hogy a' próféta kené azt királynak, ki atyja' szamarait fel nem

tudá találni. Apafi érzé hogy ő nem igazgatásra született, 's vonogatta magát; de vitték. Még nem érének ki a' határból, midőn hozá a' hírt a' nyargaló cseléd, hogy fia született. — Kastélyának nyoma sincs többé.

Hagág, ifjabb fia III. Leo arméniai királynak, fellázada Oxin bátyja ellen, 's segélyére szólítá szomszédit, a' törököket és perszákat. A' segélők itt is megtevék a' mit szoktak: felosztták birtokát, magát megölék. Népe elszélede, 's háromezer háznép Moldvában telepedett meg, és Lengyelországban. Most Moldvát is el kelle hagyniok, mert a' török 1672. oda csapott, 's Apafi béfogadá. Tulajdon birákat engede nekik, de alája veté a' helybeli elöljáróknak. I. Leopold a' helyet egészen nekik hagyá, 's Szamos-Újvár és Szent-Erzsébet, más nevével Erzsébetváros, elébb mező-, tovább szab. kir. városokká lettenek. A' nép gyarapodik, mert kereskedést űz, 's érdemli szerencséjét, mert a' nemzet' nyelvét, öltözetét, szokásit szereti, 's magát a' Magyarföldön idegennek nem nézi, idegennek nem nézeti.

Ide jövetelek előtt Eutychesnek követék tanításait, de Oxendius Verziersky társok, ki tizennégy esztendeig lakott Rómában, visszavezeté az anyaszentegyház' kebelébe, mellynek olly buzgó gyermekei, hogy még buzgóbb senki nem lehet.

Miséjek örmény nyelven olvastatik, mint az egyesült oroszoknál és oláhoknál a' magokén.

Almakereken, négyóránγira Segesvártól, Erzsébetvárostól balra, Apafi György fekszik, és Mihály, a' fejedelem. Ennek nincs koporsóköve, Györgynek van, elhintve czifrával. Annyi dicséreteit hallám ennek a' sok czifrának, hogy nem lehete kedvem megtekinteni.

Meggyes igen kiesen fekszik, körülfogva távolról emelkedő dombokkal és hegyekkel. Nem nagy, nem pompás; de magas kerítése 's régi alaku kapuja, 's azoknak emléke a' mik valaha itt történtek; két három kilovaglott tiszt, két három jól öltözött asszonyság, kik szekereink mellett kocsizának ki; szabadon lézengő katonák; egy két szerelmeske, a' boldog ifju' karjain; itt meg ott játszó gyermekcsoportok, kedves élet' képeivel tölték el lelkemet, midőn az igen forró nap' esti gőzében, crócusz-színű ég alatt, a' városhoz közelíténk. De szép csalódásom eltűnt, midőn bémenve a' kapun, a' minden eddig látott szabad királyi városoknak ezt a' miniatűrjét végig pillantám. Egy lakosa mutatá a' tornyot, hova a' Bátori Gábor' Prútusa és Cassziusa, Szilassy János és Nadányi Gergely, futottak volt, 's innen, ámbár őket Bethlen Gábor és a' rendek védék, 's tetteket nem kárhoztaták, leröpítetének. Itt vesze Gritti Lajos, nem védve, nem szánva senkitől. Reggel

két keze, délben két lába, estve feje csapatának el. Méltán lakolt; de így kannibálok büntetnek.

A' falusi szász kőházakban lakik, 's cseréppel fedettekben, 's azok hosszában fordíttatnak udvaraikra, nem ki az utcza felé, hogy egyik érje a' másikat. Gébelyfalaik német versekkel vagynak megjegyezve, 's bibliából szedett helyekkel, a' hogyan a' német nyelvűek máshol is régebben; mert a' szokás hanyatlik. Illy házakat Bécs és Pozsony körül a' falukban nem látni.

A' szász nem ismer földesúri hatalmat, mint a' mi jász, kún, és hajdú helyeink. Abból áll terhe, hogy adót fizet, hogy katonának viszik, hogy dézmáznak predikátoraiknak, kik között temérdek gazdagságúak találtatnak. Ők a' szászok' dézmájának többnyire három negyed részét veszik. Van egy, negyvenezer forint jövedelemmel; melly, ha talán fizetéséhez valamelly kamat járúl, kivált 1811 előtt, nem volt volna hihetetlen.

Itten tehát a' lelki pásztorság az az élet' neme, mellyben legbizonyosabb, legkönnyebb a' haladás. Ha a' meggazdagodott predikátor gondosan nevelé gyermekét, ezek mindenné lehetnek, domi satis nobiles. 'S ebben ugyan kár soha nincs, haszon van, 's igen nagy; mert a' hol minden előmehet, ott minden előre fog törekedni; 's a' sok közzül szerencsésebben eshetik a' választás, csak tisztán essék, ne a' személy', hanem a' köz jó'

tekintetéből. Csak hogy ez így van nálunk is, bár tetemes különbséggel; a' mit tagada ugyan Gergely barátunk; mert ő, mikor rá jött a' rossz kedv, szerette is, tudta is tagadni vagy állítani, sőt hinni, a' mit tagadni 's állítani, minden lármás igazság-szeretete mellett, akart, és kívánt, és ohajtott: de a' mindennapi tapasztalás és a' tiszti kalendáriom tele olly nevekkel, miktől a' magyar fül iszonyodik, kiáltva kiáltanak.

Mi szép volna illy kőházakat láthatni mindenfelé a' Magyarföldön! Mert, dicséret és dicsőség az igazságnak, ezek még is csak szebbek mint a' bogárteknőű viskók Árokszállás körül. De ha óhajtanám-e mindenhol illyennek látni Erdélyt, hogy mindenhol illy házakat láthassak? Azt a' tisztes falusi szászok kívánni tőlem talán nem fogják, ha fajokat úgy szeretnék is, mint én a' magamét. Nem rosszúl tette természet és történet, hogy különbözünk, és az az úgynevezett philosophus, ki mindent egyformává szeretne tenni, úgy nem tudja a' mit tudnia kellene, a' hogy erejével nem vete jól számot. Mindenkor elég, ha ott hasonlítunk, a' hol az szükséges, és ha egyikünk a' másika' kára nélkül áll. Debreczen' táján, a' zsíros-szájú magyaroknál, sok csínos, földből vert vagy vályogból rakott, náddal-fedett házat látunk a' vígan felszökellett ákácz' vagy boglyas eper' árnyékában, 's felelek értte, ebben több csínosságot találunk, mint

a' kőfalú 's cserép- vagy zsindelyfedelű gazdaszszonyoknál, itt vagy a' külföldön; sorsot sorshoz hasonlítva. 'S az el nem folglalt útazó amazokban lelket lát: azt itt látni, nekem legalább, szerencsé nem adatott. Ott egy magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik, 's egy jó szívű, nyájas, beszédes, felmelegűlhető: itt egy magába sugorodott, könnyen élést és jó élést szerető, 's csak azt óhajtó. Mi volna a' mi népünk, ha a' régi idők neki a' kimívelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz erőt adának vala! Ez a' könnyen élő nép a' ponthoz közelébb állhat, 's mind az, a' mit nekik irigyleni tudok, a' kőház és cserépfedél!

Bokros paripán ülni, melly mindenre meghortyan a' mit eddig nem látott, felette alkalmatlan portéka, azt mondja Yorick, 's idvezségesb intést idegen földre menőnek adni nem igen lehet, mint a' mit a' franczia öreg tiszt ada neki a' maga pro et contrajával. Annyi mindazáltal való marad örökkön és örökké, hogy tulajdon arcza úgy van minden népnek, bár elmés és tompa, 's jó és rossz, nyájas és durva, a' magyar nép között is van, mint minden személynek. — Belgrád körül II. József, egy kisebb, de tüzes verekedés után lóra űle, 's bejárá a' küzdés' helyét. Bizonyos távolra egy csoport gyalogot láta meg tüzök mellett, összeverve bokáikat. Hozzájok nyargala. Mit csináltok, legények? kérdé, látván, hogy szalonájokat sütik, 's

vigan vannak. Eszünk, iszunk, jó kedvünk van; felele egyik 's nyujtá báldog kulacsát a' bort nem ivó császárnak, e' szókkal: „Tessék, József uram!" — De hát szátokat mi lelé? hiszen feketék vagytok, mint az ördögök. — Nem vala sójok, 's puskaporral hinték be szalonájokat 's kenyereket. — Vegyük a' legényt, ki csikorgó télben, maga elébe fordítja fürtös gubáját, 's egy ingben, gatyában, hajtja lovait, 's mikor a' jószivű útas résztvéve kérdi tőle, ha hidege van-e? Hideg biz', uram, odaki! ugymond; mintha ő oda benn volna a' guba alatt; 's egyet fohászkodva, vagy víg kedvvel egyet mordulva — neki az is fohászkodás — tovább hajt. Az illy nép csak még is más mint a' melly minden baja mellett óbégat. — És osztán az a' szíves beszédesség, az a' meleg ömledezés, az a' jámbor pajzánság, az a' szeretetre méltó vadság legényeinknél, mint öregeinknek tiszteletes komolysága. 'S hol az a' tiszteletes magistrátus, melly örömmel ne tekintse társának némelly Bihar vármegyei magyar helység' biráját? — Nem, ez nem vak önszeretet Nem ott állunk a' hol lehetne és kellene, de teremtőnk ellen ugyan zúgolódni nincs okunk; 's ámbár uralkodók' dolgaihoz nem értek, úgy képzelem, nekik nem sok okaik vagynak azoknak örvendeni, a' kik nemzetök felől hidegen és alantan gondolkoznak, a' kik egyébbé vágynak válni, mint a' mivé őket a' születés tette.

'S ezen érzéseim mellett mit mondhatok a' falusi szász felől? mert a' városi felől itt nincsen szó. Azt, hogy valamint fajom felé vonszódom, viskóikhoz közelítvén, úgy érzem magamat visszatolva a' falusi szászoktól, midőn emlékezem, milylyeknek tapasztalám őket a' cserépfedelű kőházakban. Szelindeken a' nápész fogadós, a' maga Hans-Michel képével, könnyedkén bánék velünk; kimondá hogy semmije nincs, 's ment. Szekereink' táskái nem voltanak üresen, 's az ő ebédje nélkül ellehetének; de a' nap' olvasztó hevében epedénk a' tejért. Kiküldénk tehát cselédinket, 's minthogy az elég ürügy vala beszédbe eredni a' kőház' lakóival, 's meglátni architecturájokat, bútorjaikat, telkeik' felosztását, 's velek összeismerkedni, magam is elindulék a' questára. Ahhoz egy tehetős gazdánál fogtam; legalább a' czifra ablakrostély ollyannak gyanítatá. A' jászberényi, a' böszörményi lakos, maga kék puszliában, kék nadrágában, báránybőr süvegével, örült volna hogy idegen embert lát, és, ha talán kérésemet nem teljesíthette volna is, bizonyosan megtevé vala e' kérdést: Hol lakása nagy jó uramnak? Mi jóban fárad e' földön? Nincs-e otthon dolga, hogy ennyi földre csak azért jő, hogy lássa, mi itt mint vagyunk? 's egyik kérdés, egyik felelet bíztos beszédet szöve vala közttem és őköztte. A' durczás szász laconicus feleletére méltóztatott; 's ámbár szólásom, öltözetem, beretvált ajakom nem gya-

nítaták vele hogy egy vérből nem származánk, elfordítá tőlem képét. Úgy hittem, összekoczódott kedves oldalbordájával, ki tőle távolka űle, 's tovább menék. Épen így bánt velem a' második, harmadik, negyedik. Egy más helytt megállíték egy szászt a' mezőn, 's tudni akarám, mint hívják a' falut, mellyre mutattam. Nem felelt. Ismét megszólítottam egyet. Nem felelt. Szekereink a' predikátor' háza mellett menének el. Félre voná magát, mihelyt megpillanta. — A' kiknek ezeket beszélém, Erdélyben és itthol, épen nem álmélkodának; úgy járának ők is. — Olvasóm, ha oda jut, emlékezzék állításomra, 's szóllaltassa meg őket, ha tudja.

Az angol Townson Debreczenre, a' franczia fordítás szerint, lugubris epithétet ragasztott, 's nem ok nélkül; nem szeretnek nevetni: még bennek az orientális kedvetlenség és komolyság. De nagyon hihető, Townson őket akkor látá, midőn templomból omlának ki. Vigatlanabb teremtést, mint ők illyenkor, nem könnyen képzelek. Fellegességek azonban csak addig tart, míg a' férfiak a' keskeny gallérú kék köpönyeget vagy fürtös fekete gubát, az asszonyok a' rókaprémes mentét, a' lyányok zsoltárjokat 's bokrétájokat leteszik. Átesvén a' nagy dolgon, ifja, örege, kész múlatni az idegent, 's megkínálja azzal, a' mie van. És ha a' német akként kezdi velek a' szólást, mint én a' szelindeki

szászokkal, az a' komor ember, 's az a' bársony-főkötős asszonyka, 's az a' piros pozsgás pártás és pántlikás leány, még meg is édes-német-uram-ozzák azon felűl.

X. LEVÉL.

Nagy-Csűr mellett meglátánk a' szép fekvésű Szebent. Éjszakról délre hosszú lapály terűl el itt, 's annak alig érezhető emelkedésén álla előttünk a' város. Túl rajta a' Karpát' magas csúcsai meredeztek kisded távolban. Még messzéről látni hogy Szeben századok olta hízik. Igazítva vala az út; jobbra balra gazdag gabonaholdak vonúltak el.

A' külvároson, balra az út mellett, egy temérdek hosszaságú alházban, árvák és katonagyermekek neveltetnek. A' ház' talpköve 1770. mart. 25dik. tétetett le. Túl ezen fut a' szűk vizü Szeben, melly a' városnak nevet ada, vagy talán attól vett nevet.

Az estet járkálással tölténk, 's megjelenénk a' sétálóban, melly a' keleti kerítésen kivül vonúl el, keskenyen, de hosszan. Honi fák veszik árnyaik alá, és némelly külföldiek, 's két szökő kút ékesíti, mellynek egyedül azt vehetni hibáúl, hogy vize nincs. Az utolsó fák köztt elmés rajzolat után épült vácsoráló várja a' vendégeket, 's túl rajta magas

falaival emelkedik a' kaszárnya, 's neveli a' hely' szépségét.

Vacsoránk mellett, a' koronánál, tiszteket 's itt lakó, itt szolgáló uraságokat találánk, 's nagy számban. Barna arczú muzsikások gyönyörködteték a' mi Lavotánk' darabjaival, mellyek szivet ragadnak, és a' hajdani idők' keservesével, melly szivet nem kevésbbé ragad, a' hol talál, bár nem olly tanult. Nem lelénk helyt egymás mellett, 's így, én legalább, ki itt senkit nem ismerék, némán ültem. A' minapra jövendőlt világ' vége forga beszédben. A' fogadó' legényei hetekig sem veszik be a' mit július' 18dikán. Egyik társunk báná hogy a' proféta magát hazugságon kapatá meg. A' halálon egyszer úgy is által kell esni, ugymond; 's ma-e, holnap-e, tiz húsz év múlva-e, az neki mindegynek látszott. Térdet és főt hajték magamban a' bölcs előtt, mert én e' szédítő tetőig felemelkedni még soha nem tudtam, midőn társa kaczajt támaszta egy szavával, végig az asztalon. A' bölcsnek valóban bölcsnek kelle lenni, mert a' kaczajon meg nem indult. Egy ifjabb azt jegyzé meg, hogy jobb kedvvel soha meg nem halhatunk; egyikünk nem siratta volna a' másikát. Ennek szivet hajték. Egy társunk kész vala vacsorájával, magára vette a' mit kelle, 's elgégézvén egy olasz dáltöredéket, nevén szólítá gyapjas pudliát, 's ment, gyapjas pudliával.

Mellettem egy jó arczú idegen űle, kivel azon figyelemnél fogva, mellyet idegennek, nem ismertek eránt is kell mutatni, beszédbe juték. Óhajtám, valemelly történet engedné tudnom nevét, midőn Döbrentei felkele székéről, 's úgy álla balja mellé, hogy az idegen köztt és közöttem, üresen maradott a' hely. Ez most hirtelen fordúla felém, megnevezé magát, 's prof. Kézy úr felől teve kérdéseket, kivel együtt vala Göttingában: Székely Miklós úr, hasonlóúl physicát tanító professor az unitáriusoknál, Kolozsvártt. Társaságában kedvesen és haszonnal múla el estvém, 's más nap örömem vala ismét meglátni, még pedig ekkor már szebeni reform. predik. Keresztes István úrral, ki most nevezteték theologiát tanító professornak Enyeden.

Prof. Kézy Mózes úrnak izraelitai neve egy jegyzést tétet velem, melly kicsinység; de az útazó' és az utazásokat olvasó' figyelmét kicsinységek is érdemlik; a' ki kicsinységeken nem kap, bízvást veszteg maradhat; a' nagyokat honn is meghallja: Erdély erősen szereti a' bibliai neveket, főkép az ó-testamentomiakat. Itt az Ádámok, Mózesek, Abrahámok, Sámuelek, Dávidok, Dánielek, Simonok, Rebekák és Rákhelek, Juditok és Eszterek, folyó nevek. Sőt a' mi nálunk épen hallatlan, vannak itt Ábelek is, és Timotheusok, 's a' Manassé a' székelyek köztt közönségessé vála. Szereti e' föld a' Farkast is, és a' Drusiánát, Po-

lyxépt, 's ezeknek deminutivumok: Ábi, Druzsi, Póli, a' Borbaráé Biri, az Annáé Ánikó, a' Máriáé Máriskó, a' Kristináé Titi.

Báró Naláczi István úr meghallá ittlétünket, 's midőn más nap a' bruckenthali galeriába készűlénk, megelőzé látogatásunkat, 's velünk jöve; mingyárt azután elhagyá Szebent. Kedves vala tőle értenem, még szállásunkon, hogy a' képgyüjteményt Choiseul-Gouffier' társaságában nézé végig, midőn a' követ Konstantinápolyból tére vissza, 's elmondá itéletét: On pourroit former un joli petit cabinet de tout cela. — A' követnek igaza van; sok becses darab a' temérdek középszerü és nem jó köztt. — Naláczi lelkes és sok olvasású ember, 's módjaiban egészen franczia. Nem csoda hogy őt generális Le-Brune megszereté, 's elválásokkor, Temesvártt, nem reménylé a' Rajna' túlsó széléig hasonlóra találhatni. Ita vir bonus est, convivaque comis. Sok oktatásokat köszönhetek neki a' bibliothecában, mert míg két társam mutogattata holmit magának, én Naláczira valék hagyva, 's tőle nem olly dolgokat tanultam, a' miket csak mutogatás után tudunk.

Báró Bruckenthal Sámuel, ki Therésia alatt gubernátorságig emelkedék, Józseftől pedig a' Szent-István' nagy keresztje által tiszteltetett meg, Erdélytől, sőt az egész magyar nemzettől, örök hálát érdemel e' kincsekért, 's annál szívesebbet, mert csak honjának, nem a' mesterségnek szeretetéből

's értéséből gyüjte. Látta, hogy ezen ismereteket szükség elterjeszteni közöttünk is, noha ezekben maga értelmes gyönyörködésit nem találta. De az ő ifjúságában köztünk, mint akkor még a' bécsiek köztt, a' gráphisz' múzájának kevés tisztelője volt. Itéletemet izlése felől Tenniersnek egy Keresztelő-Jánoskája igazolja, mellyet minden képei köztt leginkább csodálgatott.

Vezetőm Seivert János úr vala, unokája a' Bruckenthal' testvérének. Ha lakásomat a' történet Szebenben mutatta volna ki, gyakran látogatnám meg e' palotát, 's gyakrabban szeretetre méltó lakója, mint kincsei miatt. Seivert úr letette titoknoki hivatalát a' guberniumnál, 's nőtelen él itt, magának és a' tudományoknak, kedvelve, becsülve minden jóktól. A' palota két udvarra osztatott, 's ablakai az útczára három sorban állanak. Azt a' nagy megholt, harminczhat ezer for. tőkepénzzel az intézet' fenntartására, József öcscsének hagyá.

A' képgyüjtemény' fő díszének itt a' magyar szent tartatik — Hieronymus. Pannoniában születvén, Csáktornya körül, prolepsissal úgy nevezhetjük magyarnak, a' hogy a' festők cardinálissá csinálták, 's bíborba öltöztették. Az anachoréta, a' maga barlangjában, ascétai elmélkedésekbe merült. Megette kürtöt látni a' felhőben; érti a' mennyei parancsoló szózatot, 's felé fordúl. A' történet a' legérdeklőbb perczben vagyon felkapva, 's arcz,

musculatúra, leplezés, el vagynak telve erővel, 's a' mesterség' mély értésére mutatnak. Válla, teste, lábai meztelenek, ágyékát skarlát fedi. A' műv Guidoénak tartatik, 's nem méltatlan a' névre. De ezen egy ölnyi magasságú tábla mellett egy kisebb függ, kezek nélkül, lepel nélkül, 's az engem úgy megragada meleg ecsetjével, hogy ha a' kettő közzül választanom kellene, nem becseket tekintvén, hanem örömeimet — én Sebestyén mellett maradnék.

A' képgyüjtemény tizenöt szobát tölt el, 's ezer kilenczvenkét darabból áll. Nagy részben az alföldi iskola' művei és másolatok: de a' ki gyűjteni kezd, veszi a' mit kap, 's olasz iskolai darabokat már akkor is nehézb vala venni. 'S vagyon becse a' jó másolatoknak is, mint a' jó fordításoknak, jó rezeknek. Rend kellene más, és gazdagabb rámák. A' képek' megvételében Meytens volt a' tanácsló, 's a' mit ő ajánla, nem lehet rossz.

Én Jeronym és Sebestyén után legnagyobb örömeimet régi ismeretségeim, régi szerelmeim körül találám; inkább ezeket, mint a' Van Huysum' virágait, a' Potter' teheneit, a' Salvator Rosa' kecskéit, Hamilton' lovait, a' Hondekoeter' kakasát, tyúkját; 's boldog pillantatokat éltem Io és Jupiter körül, mint már serdűlő ifjuságomban a' bécsi Belvederben, hol a' Correggio' műve még akkor a' Heinz' csillogó másolatja mellett függe. A' darab a'

mesterség' első rendű mivei közzé tartozik, 's minden bájaitól a' nem legszerencsésebb kéz sem fosztható meg. Gondolat, rajzolás, festéklés, melly csodát tevének itt! 's mint ragadtatik meg itt szem és sziv! — Correggio Virgilje a' festőknek.

'S a' szigoru morál ezt itt egy magas falu keskeny szoba' sötét szögébe dugatá fel, hogy a' néző helyt se foghasson szemlélésére. A' gond szolgál-e a' morálnak, nem tudom: a' mesterségnek árt; 's a' mesterség' templomában ez az első, nem amaz. A' castrált classicusok jutának eszembe, és a' ki magát nadrágfestőnek csúfoltatá, minthogy lepletlen képeire leplet mázoltatott.

Rossz helytt áll, és a' hátúlsó szobákban, az idősb Rákóczy Ferencz' portréje is, Kupeczkitől. A' darab már az által is érdemlé a' díszesb és jobb fényü helyt, mert magyar' dolgozása. A' hősnek épen nem született quasi-fejedelem pánczélba öltözék; vállán kaczagán van elvetve, nem a' kevésebbet mondó herczegi bíbor; jobbja megmarkolá a' török nyelü kardot, 's azt félig kirántotta. Haja a' két homlokszög köztt beretvált; akkor úgy hordák; lehúzott szemöldje elfedi vad tekintetét; ajkai keble' dühét harapdálják. A' bölcs festő így mondá a' török nyéllel, a' mit a' történetiró beszélene. — A' kép megjelent rézben is, Westermayer által, 's Artariánál Bécsben három forinton árúltatatik. Hogy

a' fej a' Rákóczyé, bizonyítja Kupeczkinek egy más darabja, hánytott munkában.

Egy szobát új portrék töltenek el, erdélyi festőktől. Ezektől irtózva szöknék vissza a' tanult és nem tanult szem, bár a' néző nem ama' szobákból jönne. De valamint a' könyvgyüjtők előtt nincs rossz könyv, azaz, szükségtelen: úgy ezeknek idővel nagy becsek lehet; bizonyítani fogják, a' mesterség nálunk mint hága egyik lépcsőről a' másikra.

A' könyvgyüjtemény tizenhat ezer darabból áll. Az ásványok nyolcz almáriomban tartatnak, 's ezek erdélyi aranyban igen gazdagok. A' pénzek' száma tizennyolcz ezer.

A' ki ennyit teve a' Magyar nemzet' 's annak szász népe' dicsőségéért,

Dem folgt ein Ruhm, der ewig bleibt.

KLOPSTOCK.

Szül. 1721.; meghÖlt 1803.

Szebennek oláh-temploma is van, 's itt lakik püspökjök. A' reformátusokét, a' házak' sorában, csak igen szép felirása ismértetheti templomnak:

Deo
Creatori Redemtori Sanctificatori
S.
Coetus fidelium Helv. Confess.
MDCCLXXVI.

XI. LEVÉL.

Kifáradtam örömeimben, kedves barátom, és ha volna tündér, ki meghallgassa könyörgésemet, repűlnék azon kis domb felé, hol nékem az élet' minden örömei viritanak; 's kiéldelvén magamat hitvesem' és gyermekeim' ölelésekben, Szent-Mihályra repűlnék által, hogy a' legtiszteletesb nő' és anya' és asszony' és barátné' lábainál, ültetései' árnyékában mondhassam el néked, mennyi tisztelőd és barátod van e' földön is, 's mint óhajtják, hogy kedved jőjön Erdélyt megtekinteni, hogy szemlélhessék a' kit szeretnek. De ezek benned csak a' lelkes és tanúlt embert, 's a' bájos, csodált beszélőt ismerik; 's mi mind ez ahhoz képest, a' mit Tebenned mi szeretünk, mi csodálunk, kiknek az a' szerencse juta, hogy közelebbről ismérhessenek? Az a' te tisztaságod, melly a' mocsoknak csak árnyékát sem tűri magán; azok a' nemes érzések, mellyek által mindeneknek szerelmévé lettél; az a' nagyságod az indúlatokban, melly azt teszi, hogy legkedveltebb barátid is félénk tisztelettel közelitenek feléd, 's javalásodtól függesztik fel ön becse-

ket; azt a' tántoríthatatlan férfit, és azt a' Grátziák' és Ámor' papját, kiben ez a' két ellenkező olly szerencsésen egyesűle belsőjében és külsőjében, mint a' művész önti, a' Bacchus' szobrában, a' férfiúi 's asszonyi szépségeket, együvé. Ezt nekik én beszélem, 's tetteid' emlegetésével.

Minden léptem távolabbra viszen honomtól, 's melly nagy már is az út, mellyet tevék! De még hátra Vajda-Hunyad, hátra Fejérvár, és a' helyek, hol a' nemzet' szentjei éltek, jártak, 's halhatatlan tetteket tettek. Azokat látnom kell, illetnem kell sírköveiket, 's azon érzést adni magamnak, hogy nagyobb lettem ereklyéjek' illetése által. Még egyszer annyi időt kíván útam mint a' mennyit már töltöttem, 's akkor mégyek, 's repűlni fogok karjaidba.

Útunk Szeben olta Dédácsig, Hunyadban, hol ismét gróf Gyulainénál élem napjaimat, völgyön méne, mellynél Erdélyben sem szebbet nem láték, sem áldottabbat. A' portékák Pestről Dévára, Szászvárosra, 's onnan vagy balra Fejérvárnak, vagy Szebennek jobbra, 's Brassónak, és osztán Bukarestbe ezen úton jőnek, mint Váradról Kolozsvárra, 's így itt az útra gond vagyon. Fejérvárnak csak magas, alacson süvegű tornyát látám még. A' Marusius alatt csap alá, 's a' bábolnai, rápolti, itt Hegyaljának nevezett, 's híres fejér borokat termő hegyek alatt fut ki Magyarországra, elborítva sót vivő szálakkal, mellyeket vissza emberek, nem lo-

vak, vonnak. Szeredahely, 's két szabad királyi városkák, Szászsebes és Szászváros, utamban valának; kisdedek, és kivált az csalta meg várásomat, a' mit nagynak és pompásnak képzeltem vala; a' közepső. Ki gondolhatná, látván e' pusztaságot, hogy itt valaha uralkodók múlattanak?

Közel a' Kenyér nevet viselő nem folyamhoz, hanem csak patakhoz, egy postaház áll, 's mellette még látszanak a' kápolna' kövei — úgy beszéli a' monda — mellyet Bátori István vajda ex voto építete. Tudnillik midőn sergét itt vezetné Ali ellen, lova megbotlék vele, 's ő azt rossz jósolatnak vevé, magának, vagy sergének. Meg nem történvén a' mitől tarta, ott hol a' ló alatta megbotlott felépíteté a' kápolnát, 's rendelést teve, hogy a' nap' visszafordulóin az elhullottakért halotti áldozatok mondassanak.

A' csata, az a' dicső, az a' nagy 1479. octób. 13d. mene véghez. Ali-Bég a' hegyek és a' Maros köztt fekvő tért ülte vala el, és Bátori Fejérvár felől jőve, Kinizsi Pál temesi bán Branyicska felől, Ali, Bonfin szerint, harmincz ezret veszte: Bátori nyolcz ezret, azon felül hogy a' Maros kétezer szászt és oláhot elnyele. Mint mene véghez a' hősáldomás, tudva vagyon; még emlegetjük hogy Kinizsi fogai közzé fogá a' leszelt kövér törököt, 's tánczolt vele. Vad tett, de négyszáz esztendős, 's a' szent öröm a' szenteket is elragadja.

Alsófejérnek főnotáriusa Baczka-Madarasi Kis József úr megígérteté magának püspök Batthyáni Ignácz által, hogy a' kápolnát ismét felépíteti, 's a' két hősnek emléket állít; de Batthyáni kiholt, minekelőtte a' szándék teljesedésbe mehetett. A' ki követőjét, Mártonffyt, ismeré, még inkább csodálhatja hogy az a' nélkül maradott, és hogy ez a' püspök, ki szerencsésen költe, legalább egy epigrammal nem ékesíté a' követ. Döbrentei egy oszziáni íslésű éneket ada a' tett' dicsőítésére. De ha a' tettnek ének kell, a' helynek emlék kell, és nem kicsiny.

Az én lelkemben egy ének támada, a' mint elmenék. Nem illik a' tettre, de ide teszem még is mert itt támada, 's a' ki leveleimet itt olvassa, osztozni fog érzésimben. Azon időbe tevém által magamat, midőn Erdély a' török' járma alól kiszabadúlt.

Szabadon lihegsz, szeretett haza,
Szabadon lihegsz megint! karunk
Béklóidat összetöré!
Itt vesztenek ők, itt húlltanak el;
Lobogó tüzeit seregökre
Az isteni bosszu lövellé.

Nem ejte le minket erő;
Bízakodás teve rabjaivá
Minket a' pogánynak.

Esküdt, 's mi jók hivénk szavát;
'S ő a' hivőket, bízakodókat,
Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink' aranyát, ugarinknak
Gazdag termésit irígylé,
És a' mit táplál a' mező.
Paripáink néki nyihogtak,
Gyapját neki nyirta meg a' nyáj,
'S a' mit nem vett el, ellopá.

Magyarra vivé ki a' magyart,
'S vicsorga dühében, hogy a' két
Testvérhad egymást érte ölé.
Éh gyermekeinket maszlagon
Hizlalta pribégjeivé, hogy ők
Verdessék, a' mi még nem ing.

'S mi nyögénk a' vad dölyf' kéjeit,
'S viselénk, de mérges fajdalomban,
Az aláző súlyos igát.
Hunyadink' nagy lelke nem hagyott el;
Hunyadink' nagy lelkét nem hagyánk el,
'S lepattogának lánczaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el,
Lobogó tüzeit seregökre
Az isteni bosszu lövellé.
Szabadon lihegsz, szeretett hazánk!
Szabadon, szeretett, szabadon megint!
'S mi törénk le, mi! lánczaidat.

XII. LEVÉL.

Dédács, két órányira Dévától, gyönyorü napokra vára bennünket. A' hideg Sztrigy (Sargetia) a' dél felé fekvő havasokból siet a' völgybe, 's a' kert alatt omlik együvé a' sebes Marossal, az Erdély' vizeinek fejedelmével. Deltájokat, hova a' Sztrigyen könnyü hídacska viszen, a' legszebb gyepszőnyeg, keleti szélesebb végét egy boglyas szil erdő foglalta el, végig szeldelve játékos útakkal. Túl a' tinta feketeségű Szilason egy rendesen költ kopasz hegy, az úgynevezett Aranyi, ád új díszt a' vidéknek; mint egy rosszúl domborodott kenyér; 's messzéről magára vonja azoknak szemeiket, kik Szeben felől jővén, a' keskeny kies völgyet a' két sor rengetegek köztt, 's magok előtt a' dévai tetőt, eltelhetetlen örömmel nézellik. E' két sor igen szép alakú rengetegeknek a' Retyezát adja meg fő díszét, melly délre, Vajda-Hunyad megett kél ki alantabb társai közzül, 's kékellő oldalain mutogatja a' téli hó' maradványait; mint a' völgynek a' dévai vár, egy kerekded hegy' tetején, hol Dávid Ferencz, a' Krisztus-tagadó, 1565. tömlöczre veretett, 's hol-

táig, sok esztendőket töltött; Barcsai Ákos pedig Bánffy Erzsébetének karjai köztt felejté nyomoruságait, míg a' szép nőért Bethlen Miklós titkon epedeze (Hist. des Révolutions de Hongrie T. VI.)

A' postaút néhány száz lépésnyire mégyen el a' falu felett, 's így alig van nap, hogy vendégeink nem volnának, 's gyakran igen számosak. Ezekre ugyan szükségem nincs: örvendek azonban, hogy a' nem ismert föld' nevezetesb fiaival és leányival ismerkedhetem. Számokban nevezhetem a' thesaurarius gróf Haller Gábort, kit Szebenben láték, 's Zeyk Miklós és Bája István urakat! kik közzül amaz két ízben látta Göttingát, 's életét a' legszebb homályban tölti, a' tudományokéban: ez ügyesen rajzol és fest, 's miniatűrben portrékat úgy dolgozik, hogy az által kenyerét kereshetné, ha születés és birtok e' kénytelenségtől meg nem mentették volna.

A' grófné' zarándi embereivel, kik kétszázan gyűltenek ide, 's a' csimpoly' (bőrduda) dongása mellett űzik az aratást, sok múlatságom van. Az reggel olta késő estig soha el nem némúl, mint midőn a' sereg leteszi sarlóját, 's ha egyikét elhagyja lehellete, másik veszi által.

Cantantis pariter, pariter data fila trahentis
Fallitur ancillae decipiturque labor.

Sőt zeng muzsikájok a' munka' elmúltával is; mert az udvarban, hol őket a' grófné táplálja, tánczolva

töltik az éj' egyik felét. Nekik az aratás' idejében van farsangok. Honokban, a' zordon hegyek köztt, szegényűl tengenek: itt dolgoznak, de jól tartva.

A' föld buján termi a' vetést, 's sétálásaink alatt megmértem a' rozsnak némelly szálait, 's hét lábnyinál is nagyobbnak találtam. De az oláh még itt is szegény, mert keveshez szokván, restté vált, 's a' gyakor innep elvonja dolgától. Házaik' kapuja mellett hosszú rúdra szalmacsóvát szúrnak, babonából. A' mi hajdan a' zemplényi, ungvári, máramarosi oroszok köztt is szokásban vala, itt is gyakoroltatik Topánfalván, — tudnillik a' szerint, a' hogy azt némellyek állítják, 's erősen, mások tagadják, 's még erősebben, és több hihetőséggel; mert ha gyakoroltatnék, senki nem tagadhatná, minden tudná. A' leánynyal atyja 's anyja 's testvérei megjelenének a' vásárban, 's a' leány sátort üte, kiraká mutatóban minden portékáit, 's menyasszonyi drágaságaiban álla meg sátora előtt, 's várá szerencséjét. A' nősző végig jára a' sorokat, 's a' mint neki sátor vagy lyány, vagy együtt mind ketteje, leginkább megtetszének, a' hajadon' tenyerébe csapott, nem kérdve, ha viszont ő tetszik-e; a' szakállas víg pópa összeesketé azon perczben, 's férj és menyecske más nap' haza ballagának. — Borzadsz? Nem ok nélkül, itt meg van alacsonítva az emberiség; 's minek rútúl tenni, a' mit szépen lehet? De nézzük körül magunkat, nem épen ezt te-

szik-e gyakran a' főbb kasztok is? A' leány ezeknél, mint az oláhoknál Topánfalván, csak dolog, és nem személy; 's kérdd, ha Topánfalván több rossz házasság köttetik-e vaktában, mint máshol calculus szerint? Boldogságunkat, így vagy amúgy, mindig az teszi, ha tiszteinkhez hívek maradunk, és ha a' mit sors vagy választás miénkké teve, kedveljük. Laetus sorte tua vives et sapienter et beate.

XIII. LEVÉL.

Ne kívánd hogy mondjam el, mint válék meg azoktól a' kiket lelkem szeret; mert íme nem vagyok többé nálok, 's levelem hozzád nem Erdélyből indúl. Minél nagyobb az öröm mellyel élénk, annál nagyobb a' keserű, melly azt követni bizonyosan fogja; úgy akará Nemesis, a' hajthatatlan, engesztelhetlen. De légyen a' szenvedés, millyennek a' komoly visszafizető azt akarja, tűröm békével, sőt sorsomnak, gyötrelmimnek örvendve, mert a' múltak' emléke ezeket megédesítheti; csak poharam csordultig teljék meg 's ezt mondhassam, mint itt: „ÉLTEM!"

A' grófné Maros-Németiig kisére által egész háza' népével, hol a' mi Lajosunknak szép lakja van, a' Maros' szélén. A' hely praedicátumot ád a' Gyulai háznak, 's a' generális gróf Gyulai Samuel' két generális fiai, Ignácz, horvátországi bán, és Albert, által is bíratik. A' Lajos' részét ennek atyjától Ferencztől, kit a' ház, mint ifjabb testvért, illetett volna, bátyja István az osztálykor testvéri szeretettel vette által, de ez nem szerencsés házassá-

gából nem hagya maradékot, 's a' történet jóvá tevé, a' mit a' két testvér szép atyafisággal vétkesen teve. Józsefnek, a' Lajos' nagyatyjának képe, Weickardtól, egész testben, 1790. itten függ, 's azon képek köztt, mellyeket Erdélyben leltem, a' cancellárius Telekié után kétségen kivül ez a' legjobb; örök kedves kincse a' Gyulai háznak. Wagner, a' pastelfestő itt is eltölté portréival a' szobákat, mint Erdélyben sok más helyeken, 's elébb nálunk azután Oroszországban; nem szebbítve, a' hogy a' magát és mesterségét becsűlő mívésznek mindig kellene, hanem a' mint szeme látott, 's a' viselt costűmben, még pedig az innepiben. —

Erdélyt Magyarországtól sivatag hegyek választják el, hova, még a' csinált és jó karban tartott úton is, fáradással lehet feljutni. De a' ki Kosovánál széllel tekint, délnyugot felé, mértföldekre elnyúlt síkot lát elterűlni szemei előtt, 's emlékeztetés nélkül érti, hogy a' hova lép, az Erdély többé nem lehet.

Karacsnak abrosza 's vármegyéinknek megbecsűlhetetlen atlásza, valahol megszállok, elterűl előttem, 's ezektől kérdem, merre végyem útamat Szpata felé, Lippa mellett. De a' szóval vett tudósítások hitelesebbek; mert hogy a' legegyenesebb út legrövidebb út, igaz leczke lehet az iskolák' geometriájában: a' kocsisokéban a' leghamisb a' mit képzelhetni. Beérvén tehát Facset mezővároská-

ba, megállék a' vármegye' kvártélyháza előtt, mellyben Krassónak főszolgabírája lakik, 's az út eránt értekezém. Bulcsnak igazíta. Elébe terjesztém, hogy úgy abroszaim szerint nagyot kerülnék; hogy úgy egy alkalmatlannak látszó hegyet kétszer kellene megmásznom. Szolgabíró úr kipillanta ablakán, 's meglátá nehéz szekeremet, 's most még inkább tanácslá a' bulcsi útat; arra, ugymond, kivagdalt erdőket találok; erre szekerem' fedele minden nyomon elakadna a' cserek' ágaiban. Vakon alávetém magamat akaratjának.

Bulcson ma kótyavetyélék a' csapszékeket, 's a' kisded hely tömve vala idegenekkel. A' fogadócska' egy vendégszobáját elfoglalva találám, de lovaimnak maradt vala helyek. Így embereimre bíztam szekeremet, 's lyányommal kisétálék a' mezőre, végig az innepló helyen.

Visszatérvén onnan, egy azalatt érkezett idegen, ki úgy nem talála szobát mint én, 's úgy szomjúzá a' társaságot, szónak erede velem, engedném társaságomban tölteni estvéjét. A' nap még fenn vala, 's hévvel sütött. Átellent a' fogadóval megpillantánk egy lóczát a' sövény mellett a' boglyas eper' árnyában, 's jónak látánk ülést fogni.

Alig valánk így egy negyedig, midőn egy úrforma valami, frakkban, pantalonban, végig füstölve hosszuszárú pipájából az útczát, felénk jöve, 's elmerültnek látszott. De csak hamar magához tére

andalgásából, nekünk vevé útját, megbillenté a' módi kerekkalapot, 's irigylést érdemlő természetességével mellénk üle, a' nélkül, hogy szükségesnek itélte volna, e' szabadságra engedelmünket kikérni.

Ki légyen ő, nem mondotta, 's mi nem igen vágyánk tudni; de ő bennünket feleletre szoritá, mintha Bulcson neki volt volna jusa kivánni azt. Társamnak engedém az elsőséget; az pedig érzetlenné tette az impertetinentziát, 's a' dohány' és bor és pálinka' kedves illatjaitól derekasan párázó uraságnak elmondá, kinek hivják. „Ördögöt! 's az úr igazán a' megholt Gy...?" kérdé a' német ember. Lyányom ijedten simúla hozzám, 's a' pipázó uraságra mereszté szemeit. „Uram, felele az idegen, én nem csak meg nem holtam, de fogadom uraságodnak, 's ha szükség, becsűletemre, hitemre, meghalni nem is felette nagyon óhajtok." A' pipázó uraság nem érté a' feleletet. „Hogyan? hiszen most mondá az úr, hogy Gy...nak hivják?" „Igen is, uram, én Gy... vagyok, testestűl és lelkestűl: de az élő Gy..., 's nem az a' másik, ki, a' mint szerencsém vagyon érteni, földi pályáját megfutotta." Mind ez fejébe nem fért az embernek; inkább tetszék azt hinnie, hogy a' kivel szól, a' megholt Gy..., mint hogy a' nevet egynél többen viselhetik.

Megtudván, társam honnan jő, hova megyen, melly dologban, mivel, és miért, engem vona kérdőre. Megnevezém magamat jó kedvvel. Nem elég; azt is akará tudni, mi vagyok. Feleletem abból álla, hogy semmi sem vagyok. Titkot kerese tagadásomban; hogyan lehetne valaki semmi? de én makacsúl megmaradék első szavam mellett. Fejemen a' Zrínyi' kucsmáját látá veres posztóból, asztrákáni báránynyal, lábaimon fűzött csizmát, lábikrám' felső széléig, 's gyanu környékezé meg az ő lelkét, hogy míg esztendeim engedék, királyomat kardommal és karommal szolgálám, mint ő. Bizonyossá tőm, hogy gyanújánál semmi nem lehet képtelenebb, széles e' világon. „De ez a' kucsma, 's generálisi színből? de ez a' stieblette, a' mit ő csak külföldön látott, nem itt senkin?" — Uram, mondám dévaj kedvvel, uraságod bizonyosan olvasá Musáriont — feje' billentése igent monda, zavarodása, hogy nem — 's egy értelemben lesz a' szép leánynyal: Mich dünkt, ein weiser Mann trägt sich wie andre Leute. Látja uraságod, Musárionnal és Wielanddal én is egy hiten és egy valláson vagyok, 's ok nélkül nem örömest térek el a' járt útról; tudniillik a' hol az eltérést hatalmas okok nem mentik és igazolják. De rheumám e' kucsmát kivánja a' nem szeletlen nyári napokon is, 's a' veres szint hordom 's azt a' szabást, mert 1790 körül mindnyájan ezt hordánk; a' mi pedig ezt a' csizmát

illeti, jobbat mint ez nem képzelhet uraságod; én ugyan ezt viselem mind halálomig. — Hiába igyekszém magamat kisiklatni kezei közzül a' res vestiariai magyarázatok által; tudni akará, 's igen indúlatosan, de mi vagyok hát? csak mondjam ki, úgy-e kamarai tiszt vagyok, azért küldve, hogy lessem ki ezeket az impostorokat? vagy hát vármegyei tiszt?

Dermedeze mérgében. Soha őtet ember így el nem akasztotta! „Az eleven ördögre! úgy hát csak kell lenni valamidnek. Talán ugyan nemesember vagy? od'r gár a Grundherr?“ — Tudnod kell, édes barátom, hogy bánságunkban a' nemesember, kivált ha nem maga lett kasznárból azzá, valami; a' Grundherr pedig sok is.

Megszálla a' gonosz lélek, venném nehézkén, hogy rajtam egyiket és másikat ki nem ismerte, 's hogy kinjainak véget vessek, elmondám ő uraságának, hogy mind egyike, mind másika vagyok, a' millyen vagyok. Rettenetesen megszeppene, 's hirtelen kapa félre vágott módi kalapocskájához. „Bitte um Vergebung, Tóminé Spectáábilis! fertelmesen megtévedtem, Tóminé Spectáábilis! még egyszer bocsánatot, Tóminé Spectáábilis!“

Mostan tehát békét hagya a' vallatásnak, 's csak azt akará tudni, merre jövék, merre megyek, hol leszen nyugtom, 's megkínála csekély szállásocskájával. Szegyerem neki nagynak is, terhesnek

is látszott; bizonyossá teve, hogy görbe, hogy járatlan útakon fogok menni. Forspontot akara parancsolni erőnek erejével. Jóvoltát köszönettel fogadám, de nem vala kedvem élni vele; inkább kifárasztom lovaimat, mint hogy magamat a' nem ismert kocsissal kiteritessem. Hogy kalauzt parancsoljon, arra magam kértem.

Szivességeit azzal tetézé be, hogy rheumám ellen csodatevő szert tanácsola, mert ő egyike vala az idvességes mesterség' férfiainak; 's ment, 's ez az ő szava, hogy a' fogadóban egy messzelykét hörpenthessen. — A' szegény hörpentgető többé nem hörpentget, 's kára nélkül beszélhetem bohó történetét.

Questionneuröm után elméne társam is. Azon gondolkozám, hogy az oláh gazdát, kinek epre alatt ülénk, melly pantomimmel kérleljem meg, hogy fogadna fedele alá, midőn egy sánta, felgyürközött, süvegetlen, rongyos, mezitlábas csizmadiácska, égő képpel és izzadtan közelite a' csapszék felé, 's magyar szót hallván, letelepedék a' dohány', bor' és pálinka' szagaitól illatozó chirurgus' helyére, 's tudni akará, hol lakom. Tokajt emlitém neki, a' szerint kevélykedvén a' névvel, mint a' franczia szokott, midőn a' föld' asszonyát, a' Dea Lutetiát, idegenek köztt emliti. Volt benne, 's jó kenyérrel élt, jó borral, jó hússal, és kecsegével. Jóvoltomért, hogy elmondám

neki a' mit tudni vágyott és nem vágyott, felugrék, futa, 's szállást kére a' sokácztól. 'S a' sokácz kész vala befogadni; 's a' sánta, felgyürközött, rongyos, süvegetlen, mezitlábas, égő képű, égő torkú csizmadiácska ment, szekeremet tolta is vonta is; leoldotta, behordotta ládáimat, párnazsákomat; parancsaimtól függe egészen; akkor estve 's más nap reggel.

A' sokácz — igy nevezik magok magokat, a' kik csak nyelvökben oláhok, nem vallásokban is — boldogabb életet él, mint mi, jobb tájak' lakói, hihetnénk. Háza ki vala deszkázva; ablakkarikái ólomban, felszeldelve hatszögekre, fala kivülről rótt fából és gyalulva, mint a' gályák' oldalai. Ajtajáról zsinegen egy papiros galamb függe asztala felett, hogy a' mint az megnyilt vagy bezáródott, a' galamb is, megpettyegetve aranyfüsttel 's veres és kék szinnel, feljebb szálljon, és alá. Gazdag szegénységet mutata minden a' háznál. Edényei köztt még findzsa is állott, és tintatartó, vendégiért. Feleségének zöld tafota bundája, fejér nyúllal prémezve 's fejér báránynyal bélelve, 's szorosan ez mellett anyja' elnyűtt rókás mentéje, mellyben mint menyasszony félszázad előtt lépe az eskető pap elibe. Mint midőn a' Wakefield' Horácza mellett egy nürnbergi kiadásút látunk a' szép kiadásokon kapó, de Minelliusra szorult ifju' könyvei köztt.

'S ez idén ez a' gazdag szegény ember is rettegi az éhenhalást. A' két utolsó nehéz esztendőben eladogatá minden marháját, 's nem marada egyebe két ökrénél, 's ugyan annyi tehenénél.

Szpatára csinálatlan, járatlan úton, nehéz kapaszkodókon jövék. Ezt, és a' szomszéd Lapusnyikot, sógorom' atyja, consiliarius a' budai kamaránál, vevé meg, és a' kinek atyja mint katona szolgált, itt egy báró Hunyadi leányt elveve, 's francziából magyarrá lett. Vad táj, vadak lakosai; útja még nyárban is rettenetes.

Az oláh alatt, a' hol én lakom, rabláshoz, gyilkolásokhoz szokott népet képzelünk; 's ámbár magamat az igen ijedősök közzé számlálni nem merném, kénytelen vagyok vallást tenni, indulásomkor megkörnyékezett a' félelem, hogy útamban érhet szerencsétlenség. Most itt bátran járok, mint a' szkárosi hegyekben, Újhely és Kassa köztt. Jók és nem jók minden népnél vagynak, 's nagy szerencse, hogy német, szász, oláh végre is ember; és ha gondolatom' szökését nem vennéd igen is nagynak, kimondanám, hogy Epaminondast és Pindart Théba szűlte, 's hány gonosztevőt, hány undokot Athén! — A' kikkel Dédácson az 1784diki történetek felől szólék, annyi példáját hozák fel a' hűségnek, mellyet ura eránt ez irtózatos időben némelly oláh bizonyíta, hogy többet magyartól sem várhatnánk. Bája barátunk' szüléit egyik oláh

embere tudósítá, mi fogna történni más nap', 's ál útakon vezeté ki a' bizonyos veszélyből; 's midőn a' zaj elmúlt, elásva tartott pénzöket, ezüstjöket, kezökbe juttatá, fogyatkozás nélkül.

Az oláh vad, mert teljes elhagyattatásban nevekedik, 's nem lát követésre vezető példát. Vallásos ismeretei abban határozódnak, hogy a' kihirdetett napokat munkátlanságban kell eltölteni, és hogy böjtöt szegni igen nagy bűn; pedig ő kétszáz és harmincznyolcz napot böjtöl esztendőt által. Ez maga is segéli romlottságát, mert éhen szomjan csapszéket keres, 's koplalása' kínjait páliakával enyhítgeti. Szegény, szegény nép!

Fél nap útazván Erdélynek egyik táján, három négy akasztófát láték — az Erdély' juristái azt törvényfának hívják — de még is üresen, és sehol nem egyébként, mint üresen. Azoknak állítását nyomos okoknak kelle tanácslani; annyi azonban való, hogy annak látása szomoru látás. Az oktatás nélkül maradt, munkához nem szoktatott, és ezért gonosz ember nem lehet fenyíték nélkül, mint a' gyermekek, kik körül a' vesszőt az apostol is hasznos paedagogiai szernek tekinti. De a' melly háznál vesszőt látunk minden szögben, és még is rossz gyermekeket, ott bizonyosan nem úgy áll a' dolog a' mint állhatna, 's az a' szem előtt álló vessző nem jobbá teszi a' rossz gyermeket, hanem rosszabbá.

Látni akarám a' hely' papját. Sógorom ebédre hívá, de annak érzése hogy ő kicsiny — melly nem emberhez illő érzés! — el nem fogadtatá a' hívást. Így mi menénk látogatására. Általövedzett hosszu ingében, posztó ruha nélkül, bocskorban, egyedül az által tetszheték egyébnek, mint a' minek nézhetének, hogy szakállacskája kezdett nőni, 's kalap fedé fejét, melly két füle mellett parallele volt felkötve. Szilvásában járt fel és alá, minden foglalatosság nélkül. Bibliothecája két Ritualéból állott, 's oláh nyelven kivül mást nem ért. Sógorom őtet igen becsületes embernek ismeri, 's hívnek házához.

Midőn Sipos tordosi predikátorrá iktataiott, megjelene nála a' helybeli oláh pap is. Félénken közelíte földes- ura felé, mert Sipos, azaz, a' tordosi predikátor, itt az, 's meg akará csókolni kezét. Ez úgy hitte, hogy jobbja csak baráti illetés végett kivántatik, 's önkényt nyujtá oda a' papnak; alig maradt ideje, elrántani csókja elől. Az helyett most őtet, előljárói 's predikátor társai előtt, megölelte. A' szegény pap majd lerogyott ijedtében. — Szegény, szegény nép!

XIV. LEVÉL.

Szpatáról Lugosig fél nap menénk, elébb iszonyu domboknak, tovább a' Lunka nevü ligetes lapályon, hol kerekünk majd a' sárban, majd a' magasan levagdalt fiatalok' törzsökei köztt néhányszor akadának el. A' föld termékeny, 's még a' dombokon is, mellyek egymást érik; de minden nyomon látni, hogy a' lakosok nem régen ébredeznek szorgalomra. Ennek egyik czikkelye a' pálinkafőzés. Szilvásaik tehát nagyok, mint a' Hegyalján a' szőlőkertek, 's minthogy ezt minden ház főzi, messzére büdöslenek az útczák az olajszagú mosléktól.

Az oláhné épen úgy igen munkás, a' hogy' férje igen dologtalan, 's ő ezt itt nevezheti nagy méltán urának. Az anyák teknőcskében vagy kosárban viszik fejeiken csecsemőiket. Két kezökben ugyan annyi szerszám vagy edény; mikor pedig azt nem viszñek, öveikhez van szúrva guzsalyok, 's járva is fonják a' gyapjút. Ingeik szertelenűl bővek 's tászlisok, 's kebleiken karjaikon szélesen ki vagynak czifrázva vagy veres, vagy kék

pamuttal. Testeikre elűlről és hátúlról egy egy szőnyeget kötnek; egyikét szoknya, másikat kötény gyanánt. Az csikkal, virággal tarka, 's térdig ér; onnan fogva bokájokig rojtok függenek róla, 's rendes látni, a' tömött hosszu rojtok minden lépéseikre mint rázódnak. Lyányok, asszonyok, ezen o p r é g eket • magok fonják, magok szövik. A' hajadonok' keble rakva üveg klárizsokkal. Míg még tartott az arany idő, arany és ezüst pénzt hordottak, 's három négy sorra fűzve.

Egy vén asszony végig jöve az utczán, 's egy fiatalb összetalálkozék vele. Ez amannak melyén félre rántá ingét, 's kimarkolván onnan a' félig ért szilvát, enni kezdé. Elfordulék az undok látástól. Az a' vén tele tömte vala ingét gyümölcscsel, 's szabad kézzel méne haza felé szilvásából, eltömve, mint a' dob.

Minthogy az oláh nyelvben sok deák szó fordúl elő, 's Erdélyben hajdan római nép forgott: mi vala természetesebb mint azon gondolatra tévedni, hogy az oláh, rómaiak' maradéka, kivált hogy ez magát Rumunynak nevezi? Consiliarius Tököli Szabba egy értekezésben az ellenkezőt mutatá meg: Erweis, dass die Valachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt. Halle, 1823. 8. 31 lapra. Az oláh úgy nem római maradék, noha beszéde összekorcsosúlt a' rómaival, mint a' franczia, spa-

nyol, portugéz nem az, noha az is összekorcsosult vele. De, mint ezek, az oláh is összekorcsosult vele! A' nagy gonddal 's tudománynyal írt értekezés úgy állítja, hogy a' Kara-Vlach (fekete oláh — így neveztetnek ők Törökországban, Sclavoniában, Croatiában) nem egyéb mint dáciai 's moesiai szláv, mint a' czinczár (más nevével Koczo-Vlach) görög, noha nyelvét a' római járom alatt ez is az is összekeverte az olaszszal.

Alaxi János épen most ereszt ki egy oláh grammaticát, mellynek végében egy kisded lexicon is találtatik. Utazóink azt magokkal hozzák e' földre. Én, lexiconocskám helyett, egy Zsombori László által csinált verset tészek ide, hogy olvasóim a' nyelv' hangzásához vethessenek; egyedül azt jegyezvén meg, hogy az el van halmozva diphthongusokkal és nehéz accentusokkal.

Zike csinye cseo zicse,
Szorà misze kágye mie.
Krèpe dráku gyenekász,
Jógye szorà nu malász.

Akárki bár mit mondjon,
Engem illet a' húgom.
Pukkanj, ördög, mérgedben,
Húgom' én nem eresztem.

Az ördög' neve d r á c o, 's sok bajok van vele. Mindig hallani nevét beszédökben. —

Kostély falunál kiszállánk szekereinkből, megtekinteni a' zsilipet, melly a' Bégát Becskerek felé ereszti. Regis opus! — Azt gróf Mercy voná 1763., 's tizennyolcz mértföldnyi messzeségre.

A' nap olvasztó hőségű vala, 's le készűle szállani, midőn Kostélytól két sor fűz között Lugosra beérénk. Azután csak hamar teljes fényében kele fel a' hold. Félre vonám magamat a' számos társaság közzül szolgabiró D'Elleyaux László úrnál, hogy Lugosnak fekvését, körüljárván a' nevezetesebb utczákat, ismerjem. Második Várad, mellyhez az által is hasonlít, hogy a' Temes úgy szeli ketté, mint a' Körös amazt. De Lugosnak nincs két gazdag püspökje, igen gazdag káptalanja, academiája, vára, annyi uraságai, 's azt látni épűletein.

Feredő férfiakat 's asszonyokat láték a' Temesben. Visszatérék tehát vendéglőmhöz, kilopám leányomat, 's menénk, követni a' jó példát. Cselédink a' viz' szélén őrzék ruháinkat, mert ott sok nép jára fel és alá. A' hold' bájfényében, melly világos vala mint a' nap őszszel, elnyúlánk a' folyamban, közel a' hidhoz, melly felett a' hold tündöklött; 's hol a' viz' szikrázását, hol a' nyár' esti meleg gőzét, 's az abból kikelő tornyokat 's magasb épűleteket, hol a' sötét' és világ' massáját, e' tündérfényben, eltelni nem tudó gyönyörrel nézellém. Nem pirúlok ezt említeni a' mesterségbe

fel nem avattak előtt, mert a' ki Wutky körül tölte valaha egy két órát, 's látta, hogy az ő szinei mint égnek vásznán, vagy a' ki a' Vernet' Éjeire emlékezik, érteni fog. Egy kereskedő, mintegy ötven lépésnyire tőlünk, karszéket tétete le a' kövecses folyamban, 's lábait áztatá, orientális némaságban, 's tömjénezvén magát hosszu szárú pipájából. Ganymédje, 's cgynél több izben, kulacsot nyujtogatott a' füstölgő Jupiternek.

Más nap héti vásár tartaték, nagy, mint némelly kisebb helyeken az országosak lenni szoktak. A' piaczot hajdan arcádos házak vevék körül, mint a' lőcseit, hogy a' gyaloglók eső és nap ellen védessenek, 's néhány háznak még most is vagyon illyen folyosója. A' sáfrányosok' sátorai előtt kontyot láték egy tizenhárom esztendős lyányka' fején. Felső ruhája világoskék tafota, az alsó két opré g, de véknyabb szövésű mint a' mellyet eddig láték, 's annak rejtjai keskeny ezüst paszomántocskából függtenek. Ez lévén az első és utolsó dámácska, melly egész útam alatt elömbe ötlött, a' tót nyelvű, de oláhúl is szólló sáfrányost kértem meg tolmácsomnak. Tudni akarám, hol lakik, ki' gyermeke, kontyot miólta hord, férje fiatal-e, szép-e; 's édes semmiket mondék neki, hogy lássam, dámácska-e lelkében. A' nép összecsődült; tudni akarák, mit akar az ősz ember a' gyermek menyecskével. Különösnek vevék szavaimat, sőt a' gondolatot is,

hogy azzal szónak állék. 'S minthogy a' dámácska' lelke úgy oláh vala mint a' sokaságé, valami csekélységet vettem neki emlékűl, 's ott hagyám. — A' kis konty egy gazdag molnár' leánya volt, 's oláhok közt illykorú menyecskét látni, nem újság.

Ablakaink előtt két hámos courteaud repűle el; a' kapitány Sejben úréi, az itt fekvő császár-huszárok közzül. Más nap első kimenésem a' kaszárnyába vive. — Kapitány úr, mondám a' hoszszas hideg által nagyon elgyengített szép arczú ifjúnak, a' Csehy által szeretett idegen az ő leginkább szeretett barátját a' magáénak is nézi. Nevem' hallására felszökelle fektéből, 's jobbjaink összeszorúltak.

Csehy megholt, minekelőtte nagy tettei a' hazával megismértetheték. Így tisztem elmondani, benne mit vesztének, 's nagy részben tulajdon jegyzései 's hozzám írt levelei után.

Csehy József szül. Olgyán, Pozsony várm. 1778. martzius' 2d. Atyja András táblabiró, curialis ügyész, 's a' Pálffy és Berényi házak' pöreinek directora volt, anyja Udvarnoky Rozália. Szorgalma neki 1789. stipendiumot nyere, 's 1794. martz. 26d. a' másod évű philosophusok közt Dugonics alatt a' negyedik, Dominy alatt harmadik, Schedius alatt második, Schönwiesner és Kopp alatt első eminensnek itéltetett.

Atyja prókátornak akará nevelni, de ez kimondá, hogy a' törvénykezés' tudományában még a' mit tud is, felejteni akarja. 'S mit felelsz majd felpörösednek, ha jószágodat kívánja? kérdé ez. „Ha tied, vedd!" felele a' nemes lelkű ifju. — Hajlandósága a' katonáskodás volt. Atyja úgy hitte, fiát is arany kardrojt 's a' tisztelkedő fegyver csalogatja más pályára, mint a' mellyet ő szerencsével járt, 's ellenzé a' szándékot. Ez, nem győzvén atyját ostromlani, 1799. novemb. 17d. egy igen tiszteletes huszár tisztnek beadá kezét. Nyugtatást lele azon gondolatban, hogy így a' szolgálatnak minden részét fogja ismerni, 's önmagának köszönheti emelkedéseit.

Következő nyáron tisztté leve, 's esztendővel később generális Walther, tovább báró Mohr mellett, segédtisztté; 's az marada, ha tanulási előmentét tekintjük, igen nagy szerencséjére, valamig kapitánynyá nem neveztetett.

„Katonaságom olta írogatott naplóimat szedem rendbe (ezt írja egyik levelében, 1803.), 's egyszersmind La-Caille' csúcsos vágásai 's Le-Blond' Fortificatiója foglalnak el. A' tactica mathesist kíván. Robertson új tekinteteket nyit szemeim előtt, 's érezteti velem, melly különbség van a' természet' törvényein és a' találmányok' képtelenségein épűlt intézetek között. Mi, kiknek Schwartner esztendeig szaggatá süvöltő diplomaticájával fü-

leinket, csak a' városi architectúrát sem tanultuk; mintha több szükség volna holmi obscurus ember' pecsétjét ismerni, mint arra, hogy épiteni tudjunk. Nálam nulla dies sine linea, hogy a' tizenkét lenyühölt iskolák' tompáját kifenjem. Kinézésim kedvezők legyenek, vagy nem kedvezők, csak előmenésem alkalmas létemen ne múljék soha, azon ugyan épen nem törődöm. Negéd és fenhéjázás nekem mindeddig legkevésb gondot és bút szerzének."

Mind azon népek' nyelvét, mellyek közt forga, megtanulá tökéletesen, 's útjaiban felkeresé a' kik tudományaik 's dolgozásaik által ragyognak. Superint. Kis és prof. Kreszńerics elhűlének, midőn hozzájok lépe egy lengyel ködmönkébe öltözött tiszt: de még inkább azon, a' mit a' lengyel ködmönkébe öltözött tisztben találtanak, midőn elment.

Leveleinek mindenike festi a' nemes gondolkozású embert, a' derék katonát, a' hű magyart. — „Éltemet a' szerencse megtartotta: én soha nem kiméltem; ezt írja 1812. septemb. 11d. Hadi jelentésünk ugyan nevemet említeni nem fogja: de ha a' strichowi attakot fogod olvasni, Kobryn mellett, august. 13d., gondolj reám. Generálisunk a' csata' mezején szoritá meg kezemet, 's köszönte a' mit tevék."

E' csatázás felől hadnagy Ladányi úr ezt írá major Csereinek, Krasznára: „Századunk paran-

csot veve Kobrynnál, hogy a' nálunknál háromszorta több oroszokkal csapjunk össze. Eleinte visszanyomatánk; én leghátúl látám magamat Csehyvel, kit figyelmessé tevék az eránt a' mi történik. Semmit ne féljen, mondá Csehy az akkor még új katonának; csak nézzen bátran szemök közzé! Ekkor nekik rugtatván, szemem előtt szaba le két orosz dragonyost, 's több mint negyven legényen keresztűl csapott. Engem kiszabadíta azoknak kezéből, kik vittek. Kardján sok mély vágást láttam; magán nem volt semmi seb."

Elesett a' derék Csehy Lithvániában Luboml mellett 1812. septemb. 29d. egy orosz álgyú által, melly szivét és bal vállát, lovának fejével szakasztotta el. Teste a' templom mellé temettetett. — Spargite humum foliis.

Testamentomának egyik czikkelye egész fényben láttatja a' szép lelkű férfit. Költ az 1812. június' 18d. Lublin körül, marsa alatt. „A' többit a' nemes regement ne sajnálja Emánuel Gyika Constantin kedves barátomnak, Szala várm., a' belatinczi urodalom' mostani birtokosának, kezéhez szolgáltatni, olly kötelezéssel, hogy ezen érték' egy harmadát Kazinczy Ferencz barátomnak küldje által Széphalomra, Újhely mellett, Zemplény várm.; más harmadát pedig Virág Benedek barátomnak, Budára; egy harmadát maga Emánuel barátom fordítsa a' magyar literatura' elősegélésére." — A'

rendelésnek nem vala semmi sikere; de ki kérdheti azt? nekem elég volt a' köz ügy' barátival tudatnom, Csehy mit akart. Érdemli ő, hogy az illy érzésű, illy kimiveltetésű, illy tettű ifju férfinak szeretetével dicsekedjem; hogy azzal, a' szó' legtulajdonabb értelmében, kevélykedjem és kérkedjem. Légyen az nekem egyetlen ragyogásom, hogy én Csehyt, a' soha nem látottat, és több ollyakat mint Csehy, barátimmá tettem.

Még Sejbennél múlaték, midőn Cadet Cserey József úr, fija a' Thesaurariatus' tanácsosának, Mihálynak, belépe, 's nekem azt az engem emelő hirt hozá, hogy lelkes atyja még mindig emlékezik rólam, 's a' szerint szeret, a' hogy nekem irigylést érdemlő sorsom leve, Csereyektől szerettetni.

'S midőn e' levelemet bevégezem, elfog az a' gondolat, hogy ezt a' te Auréled, Marcelled, Emiled, 's az én Emilem, Antoninom, Bálintom, Lajosom olvasni fogják, 's a' mint reménylem és óhajtom, meleg szivvel. Lökjön szikrát az ő lelkeikbe Csehynek és Csohánynak emléke, kiket a' haza' Géniusza sirat. Melly reményeink levének oda a' két hős ifjúban!

XV. LEVÉL.

Utam Dédácsig másfél nap tartott. Csererdőket értem innen a' lugosi szőlődombon. Szélesen ki voltanák vagdalva az út mellett, hogy a' menők bátorsággal haladhassanak. A' hol az háromfelé nyílt, igen csinos útmutató jelenté, magyar és oláh betűkkel, melly ága hova viszen.

A' feszűletek' keresztjei, Kosova' táján, majd fából vagynak állítva, majd kőből, 's ezek egy darabban. A' kőkeresztek nem magasak és nem vékonyak, hogy meg ne pattanjanak, midőn emelik. A' fa kereszteken egyik czifra a' másikat éri; kisded karikák, fél diametereik által csillagokra osztva. Más szent jelek, 's festett, vagy papirosra nyomtatott, 's durván bekent képek paraplű-fedel alatt állanak. Ha kertjeinkben a' chinai házikókat 's a' török kioszkokat gyönyörködve látjuk: miért ne az oláh czifrát is!

A' csererdők közt egy éltes asszonyember könyörögve közelitett szekeremhez. Szine mutatá, melly inség alatt nyög. Nem adék neki fösvény

kezekkel; láttam, sokra van szüksége; elvevé a' marok pénzt, és még is kére. Most papiros pénzt adtam neki, 's még sem szűnt meg kérni. Úgy hittem, elfogyott ereje, 's szekeremre kivánkozik; megnyittatám tehát ajtaját, de felülni nem akara. Lyányom' kisérője megérté beszédében a' pite szót, 's nyujtotta neki a' kenyeret. Az öreg mohón harapott belé. — Melly borzasztó kinézés várja e' tájt! gomba és éretlen szilva most minden eledelök.

Mellettünk néhány portékákkal megrakott dihócz-szekerek menének el, némellyike tizennégy, egyike huszonegy lóval. Cselédim elálmélkodának a' kerekes bárkán és a' befogott ménesen. Találánk néhány folt lovakat is. Azok Oláh- és Moldvaországokból hajtatnak Temesvárra, Debreczenbe, Pestre, míg egyenként elkelnek.

Illye, Bethlen Gábornak birtoka 's születési helye, balra maradott, egy szép lapályon. Épületjeit nem lehete tisztán kivenni, a' távoly miatt. De ha azok kevélyek is, a' helyt inkább nemesíti annak neve ki itt született, mint minden pompája.

Csak hamar azután egy magas és meredek szikla alatt menék el, mellynek oldalába egy deszkatábla szögöztetett, annak emlékére, hogy az útat itt Hunyadnak rendei 's főispánja gróf Bethlen László vonaták. A' ragyogni szomju Bethlen, míg a' munka tartott, kenyérrel tartá ki a' munkásokat,

's a' magáéból. Nem csoda tett, és nem hallatlan tett: de dicső tett, 's érdemli hogy ismértessék; hogy a' nem-tudni tudók tudják, 's midőn Gergely barátunkkal azt szeretik csodálgatni a' mit máshol látnak, de nem teszik a' mit itthol látnak, mondják ezt kinokban: Et heic dii sunt!

Midőn Komárom 1808. új árkokat és sok egyéb épitményeket kapa, kitértem pozsonyi 's bécsi útamból, hogy azt én is láthassam. Egy öreg úr komoly léptekkel lépdele felköltjeink' öltözetében, kardosan, tarsolylyal, csákóban. Utána három fia, igy öltözve azok is; 's a' mi a' látást érdeklőbbé tette, sántitva az egyik, sőt ha emlékem meg nem csal, mankón. Ezeket proconsularis csoportban követék néhány ifjak, kik az öreg úr' költségén menének fel Erdélyből, látni a' magyar dietát Pozsonyban, és aztán Bécset. — A' ki igy öltözve vezeti igy öltözött fiait, a' ki ennyi nem gazdag, de derék, 's tanulni szerető ifjat viszen oda, a' hol látni és hallani lehet; tiszteletes, ha talán azon emlék' lidérczi kisértete, hogy ő rokon maradéka az Erdély' leglelkesb fejedelmének, és Gergelynek, 's Ferencznek és Jánosnak, 's Farkasnak, Miklósnak, a' korláton messzére kicsalta volna is. Mi, kik nem merünk hiúk lenni, mosolygani szeretnénk a' kik magokat hiúknak mutatni merik! Nem látjuk, hogy a' hiuságnak némelly neme igen derék portéka, midőn azt vagy ész intézi, vagy eszcsek.

Bethlen egyike vala az Erdély' leghatalmasb beszédtartóinak. Kevély lelke pirult rossznak ismértetni.

Végső éveit betegen töltötte, 's lelkének gyakor eltávozásában. Vesztegette nem csak jövedelmeit, hanem örökét is. Voltak a' kik tüzelék gyermekeit, hogy a' jószágot vettessék zár alá, nehogy kopaszon maradjanak. A' szeretetre méltó philopatorok készebbek valának romlani, mint szerencsétlen atyjokat ezen egy örömében megháborítani. — Melly ragyogó tett, 's azon korban, mellynek bálványa a' pénz.

Most Branyicska mellett méne el útam, mint a' minap is már, egy meredek hegy alatt, melly a' Marosból látszik kikelni. Lába el van seperve, 's a' régi Tiriscum' négyszögű nagy kövei ide hordatának, hogy a' keskeny útat a' Maros' áskálásai ellen ótalmazzák. Ennek jobb szélén áll a' falu, túl a' vizen, a' Branyicskai Jósika ház' három kastélyaival. A' helyt egykor cardinális Martinúzi birá; még áll a' ház, mellyben lakott, midőn bele únván az uralkodás' gondjaiba, odahagyá Gyula-Fejérvárt, és a' hiú, makacs asszonyt, ki maga sem tudta mit akar; még áll a' kápolna, mellyben miséit mondogatá. A' ház új izlést veve magára, minden egyéb épületivel: de a' kápolna fekete falakkal áll, 's csodás zsindelyezetével.

A' tiszteletes épület' ura Báró Jósika János excell., most gubernium' praesese, midőn pedig Brańyicskán ebédelék, Hunyadnak kormányszéki tanácsosságra léptetett főispánja volt. Asszonyára rá ismertem volna első megpillantásával, ha nem tudtam volna is, hogy benne egykori kolozsi főispán gróf Csáky János' gyermekét fogom találni; annyira hasonlít hozzá arczában, növésében.

A' praeses' atyja, Antal, kolozsi főispán, ifjabb esztendeiben jezsuita volt, arra rendelve, hogy Mártonffy József társával, a' későbbi püspökkel, mint missionárius, Chínába küldessék. Eltöröltetvén a' szerzet, visszatére a' világba, 's elvevé Gróf Teleki Ferencznek testvérét, Josephát. Élte' örömeit olvasásban találta. Nevezetes számú könyveit a' Hora' és Gloska' társai elégették, elhordották. Maga a' praeses 1796. károly-fejérvári kanonok és bibliothecárius Cseresznyés András úr' társaságában készűle megjárni Olasz- és Francziaországot; de az előre tolakodó ifju generalis Buonaparte Napoleon, útjokat elakasztotta. Kénytelenek valának Turínból visszafordúlni.

A' főispán előparancsolá aratói közzül a' legszebb oláh legényeket és leányokat, 's ezek ropták tánczaikat a' kertben, terrae graves. A' barbarusoknak e' részben nem mosolygának a' kegy' szűzei. A' férjfiak kezdik, 's egyedül. Karimákban járdogálnak, vonogatván elébb tovább lábaikat,

egyike a' másika után; nem mint a' magyar legény, ki ezt hol pajkosan meggörbedve, hol neki egyenesedve elkeseredésében, 's bús örömei közt egyet sóhajtva, tenné. Lyányok, asszonykák, csoportba verekedve állanak, 's várják szerencséjöket. 'S most egyik tánczos, majd a' másik, úgy aztán sorban a' többi, előránt egyet a' csoportból, tombol vele, 's olly valamit mond mint a' vers, ölbe fogja a' lyányt vagy menyecskét, 's megforgatja. Némelly tánczos nem elégli meg egygyel; két leánynyal indúl tánczra, 's a' kettő' balját jobbjában tartja, 's duetto helyett triót jár. — A' tánez mint a' bőrduda' dongása, 's a' dongás mint tánczosa 's tánczosnéja.

A' főispán előkiáltá vicenotárius Mákra Antal urat, hogy a' kisdedkoru Pepivel tánczolná el a' hátszegit. Tánczos és tánczosné két kezeiken fogják egymást, szembe a' kettő, 's azon időben jobb lábok' hegyével ez is az is hármat tippantanak, majd bal lábok' hegyével ugyan annyit, és még egyszer hármat a' jobbal, mint elébb. Kezeiket a' táncz' kezdete óta a' táncz' végéig soha el nem eresztvén, hármat szöknek a' lyány' jobbja, most balja, 's ismét jobbja felé; 's ekkor újra kezdődik a' tippantás, 's azt ismét az ide oda szökés váltja fel. Végre a' legény ölbe kapja tánczosnéját, 's megforgatja, mint a' magyarban, 's ismét kezdik a' hármas tippantást, a' hármas szökellést. Ebből áll a' hátszegi, a' maga szent számaival.

Míg gyenge korú nénje Mákra úrral tánczola, 's nagy ügyességgel, teljes grátziával, a' kis Toni megálla, 's magában próbálgatá tippantásait. 'S a' kedves gyermek' félénk tippantásai többet értenek, mint a' legügyesebb, legtanultabb tánczos' mozgásai

Gyulai fogata, mert még Dédácsig dolgaink valának. A' hajdani Tiriscum' (Veczeli-vár') árkainak puszta helyénél kikelénk szekerinkből, hogy lábaink szent helyre lépjenek. Valóban szent! mert egyike a' legjobb fejedelmeknek, legjobb embereknek, a' nemes hódoltató, valaha itten járt; — Trajánt értem. Mióta a' kövek Branyicskára, az apróbbak a' postaút' töltésére hordattak el, itt egy egyenes gödörnél egyebet nem látni; 's ez is annyira be van már hányva, hogy kevés eszt. alatt, senki sem mondja meg, hol állott valaha a' vár.

Solymoson obester Barcsai Ábrahámné, szül. gróf Bethlen Susána, örömmel fogada bennünket, mint mind azokat szokta, kiket férje szeretett. Előttem lebege a' szép arczu, deli termetű férfi' képe, kék szelid szemeivel, szög hajával, párizsi módjaival; ő, ki valaha királyi palotákban forgott; 's most, belé csömörölvén a' világnak minden czifráiba, e' csendes szögben találá fel öreg napjai nyugalmát. Még látám mint lövellé hegyes, néha keserű nyilait, mellyek neki annyi ellenséget csinálának; és épen azért, mert nyilai a' rosszakra voltak lőve, annyi barátokat a' jók közt. Barcsai véthete, 's véte: de ő vétkeiben is nemes volt.

XVI. LEVÉL.

Azon gyönyörű völgyen, melly Szebentől, Hunyadon végig, Magyarország felé nyúl, egy más kisded völgy nyilik, közel Dédácshoz, dél felé; 's az visz azon helyre, melly nemzetünk előtt örökre szent marad, mert a' legtiszteletesb magyarnak birtoka, még pedig ősi birtoka, sőt szülője is volt — Vajda-Hunyadra. Szántva vagynak e' völgy körül a' lapos tetők; maga a' szűk völgy fűvet terem, és sok kukoriczát. Sebes patak fut el rajta, 's a' patak' szélén két falu áll, Barcsa és Al-Pestes. Hunyad megett alantabb és szálas hegyek emelkednek mindenfelé, 's ezek közt messzére kél fel a' 7800 lábnyi Retyezát, gyalúlt tetejével *).

Már tízkor délelőtt Hunyadon valánk. Fellegvárat reménylettem találni itten is, melly a' szerint uralkodjék az alantabb táj felett mint a' dévai; 's

*) A' Tátra' Kriványja, Késmárk felett, csak tizennyolcz lábbal nagyobb, a' lomniczi tető csak háromszázzal. Retyezát oláh szó, 's elcsapott tetőt jelent. Ollyan ez, mintha horizoni vonásban szelték volna el tetejét.

íme ez itt nem elébb tűnt szemembe, csodás szögü, csodás fedelü magas falaival, mint midőn már előttem vala a' mezővároska, minden dísz nélkül, hasonló egy nagyocskább faluhoz, mellynek a' vár nyugoti szögét foglalta el. Hatalmasabban kele most lelkemben az a' gondolat, hogy a' hol vagyok, hogy a' mit látok, ott Hunyadi is volt, azt Hunyadi is látta, magáénak látta; 's az nagygyá teve előttem minden tárgyat. A' hogyan gyermekes képzeletünk közönségesen nagyobbnak festi a' mit csodálgatunk, hogy meglátván végre, 's a' gigászi nagyság közönséges növéssé lohadván, itéletünk a' való' mértékénél is alábbra sülyed, 's a' nagy halandó, kit érdemeinek csodáltokban Atlásznak gondolánk, kisdeddé sorvad, mint mi vagyunk, földnek egyéb szüleményei: úgy vagynak viszont esetek, hol a' jelenés túlhaladja a' nagyitó képzeletek' festéseit, 's többet lelünk mint váránk; 's engem itt ez ére. Elevenebben tűnt fel lelkem előtt ama' szerencsétlenek' emléke, az az ő hajdani erejök, nagyságok, midőn most Vajda-Hunyadra beérénk, 's a' nyeregben ülő asszonyok' és leányok' sokaságán, mert épen héti vásár vala, keresztül vergődénk.

A' vár' udvara egyenetlen négyszög, a' szerint épűlve, a' hogy azt kelni engedé a' márványfélsziget. Éjszaki oldalát, honnan a' híd van általvetve a' széles és mély várgödrön, Hunyadi építeté, a' vajda és magyarországi gubernátor; keleti

oldalát fia Mátyás, a' király, szinte a' kápolnáig; a' mi azon túl van, az innen kinyúlt bástyával, Bethlen Gábor, a' fejedelem.

Udvara legpartosabb a' Bethlen' soránál, a' Mátyásénál legalantabb, 's amaz jóval szélesebb mint ez. Ellenben a' Bethlen' sora csak szükségre vala épitve; a' királyé 's a' gubernátoré pompára is. Legszebb kinézés a' király' sora' erkélyéről van, melly az épület' testéből kihasasodik.

Midőn a' vajda épiteni kezde, itt kétségen kivül állának épületek, mert a' hely alkalmas vala, a' puskapor' feltalálása előtt, erősséggé forditatni; 's az épület nem egyszerre, nem kész rajz után tétetett, hanem a' mint idő, szükség, érték, engedék; ezt bizonyitja a' sok szög és szug, ezt a' csodás födél. Neki elégnek tetszhetett bevégezni a' maga sorát, a' hid' oldalában, 's általellenben a' kápolnát; melly nem vala kevésbbé szükséges, mint egy bástya.

A' Hunyadi János' alkotmánya egyenes sorban emelkedik a' vár' árkából. Onnan emelkedik az a' négy oszlop is, melly a' négy erkélyt tartja, 's egyszerre épült a' fallal. A' négy erkély kilencz ajtón által nyit egy sétáló corridórt. Szédűle főnk, midőn ennek ablakaiból a' vár' mélyébe lepillantánk, 's a' négy erkély' rettenetes vastagságú pilasztereit, 's a' hidat tartó magas és izmos oszlopot, elnézénk. Ezen oszlopok' magassága nyolczvan hét láb; ugyan-

annyi a' vár' faláé, a' hol az legtetősb; 's igy a' vár' foka, ha a' mérés nem hibás, huszonkilencz öllel volna feljebb mint a' Zalasd' patakja, melly kétfelé válván a' Bethlen' sora felett, a' híd' oszlopai között fut-el, 's itt malmot forgat.

A' palota földszintt áll, alatta a' vajda' lakószobáinak. Boltozatját négy lábnyi diameterü, három ölnyi magasságú, nyolczszögü veres-márvány oszlopok tartják, a' palotát hosszában osztván két egyenlő részre. A' hol a' boltozatok' éles szeletei bezárják magokat, rózsákat látni a' haza', a' Hunyadiak', a' Szilágyiak', 's mások' czimereikkel. Az ajtóhoz legközelebb oszlopra ez van faragva, hosszas szögletes betűkkel: Hoc opus fecit fieri Magnif. Dn. Joannes de Hunyad, Regni Hungar. Gubernator. anno dni 1452.

Csaknem általellenben a' híddal áll a' templomocska. A' Hunyadiak' hollója a' gyűrűvel, 's a' Szilágyiak' vadkecskéje, itt is láttatja magát, és sok izben. Az udvaron, a' grádics mellett, veresmárványban látni a' Hunyadiház' megújitott, megbővitett czimerét: a' paizs' első és utolsó mezejében a' hollót, a' másodikban és harmadikban a' koronát nyujtó oroszlánt, a' sisak felett két emelkedő szárnyat.

A' Mátyás' sora mellett egy bástya kél, mellyet Buzogány-bástyának mond a' magyar, az oláh

Pisztriczének, azaz tarkának; mert külső szine négyszögekre van felszeldelve, 's be van mázolva fejér, kék, veres szinekkel. Ennek tölcsér-tetejéről az égi tűz 1815. június' 11d. lehasítá vitorláját a' kétfejű sast; azóta lehullott a' tölcsérfedél is, 's nem sokára boltja fog beomlani. Az urodalom' akkori kamarai administratora, Osdolai Bögözi Antal úr, sokat költe saját erszényéből, hogy a' mi romlani elkezdett, épségben maradhasson; uralkodónk pedig, esztendővel azután hogy én ott valék, harmad napot múlatván a' hunyadi várban, harmincz ezer forintot fizettete ki a' szükséges igazításokra.

Egy másik bástyája Nye-bojsza (ne félj!) nevet visel. Ez, a' maga kémény alakú tetejével egy folyosó által van a' Bethlen Gábor' sorához csatolva.

A' várat Borbátvizi Bája István úr két különböző szempontokból festette, nagy hűséggel; elébb nekem, azután Döbrenteinek, 's ez kőbemetszve adá-ki az utolsóbbat. Emez többet mutat, mint az elsőbb; nevezetesen a' két bástyát, a' várbeli kápolna' oltárvégét, 's a' városbeli templomot.

Mi volt valaha Hunyad, és mi az most! A' palota, hol Hunyadinak nagyjai gyűltek vala öszsze, mostan só- és vas-pahó. Nagy és tiszta lelkű férfi, melly kevés örömet érzél vala te, munkás

és örök tusakodások közt elélt napjaidban, ha láthattad volna, betekintvén a' végzések' könyvébe, mi várja hunytod után hazádat és házadat!

Nem hagyhatám el a' szent helyt azon emlékezés nélkül, hogy itt egy ember szolgála a' konyhán, hogy itt egy ember füjtögeté a' kemenczéket, ki később váradi püspökké, egy király' kincstartójává, ministerévé, egy özvegy királyné' corregensévé, egy királyi gyermek' gyámjává leve, 's tovább magyarországi primássá 's esztergomi érsekké, cardinálissá, a' kit ellensége mindenek felett irigylett királyának, a' kit egész Europa tisztelt, csodált — a' magyar Ximenes.

Szirt, rendíthetetlen, mint karja és keble rakódnak,
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fia nagy!
Hol van urad? hol van Mátyása? hová leve László?
Hol van az egykori zaj? hol van az egykori fény?
„Nincsenek?" úgy dörmög falaidnak kriptai csöndje.
Nincsenek? ah! De mi ez? látom-e nyilni kapud'?
Látom; zászlóját már szélnek ereszti Capistrán;
Íme indúl, 's vezeti győzödelemre hadát
Szól a' tárogató, a' sip, a' trombita, 's a' hős
Néma haragjában most maga lóptet elő.
Jobbja és balja felől László szökdelteti ménét;
Atyjának vészi és osztja parancsolatit . . .
Szirt, mi vagy, és mi valál egykor! Megborzadok. A' hív
Érti a' szent jelenést, 's felriad álmaiból.

XVII. LEVÉL.

Zágoni Aranka György, assessora a' kir. táblának, engem egy értekezésével ereszte el magától Maros-Vásárhelytt, mellyben meg akará mutatni, hogy a' miket Heltai Hunyadi Jánosnak származása felől terjeszte el, 's Benkő elébb hamisnak ismert, tovább, szerencsétlen megtévedéssel, valónak vétetni erőlködött, nem egyéb mint mese. Aranka a' jó ügy mellett kele fel, 's való, a' mit állít; de gondolatjait sem szépen nem adá elő, sem világosan és jó renddel, itt pedig a' bizonyítás csonka is azonfelűl. Felkapám okait, 's a' kérdést a' szerint igyekeztem felfejteni, hogy olvasóm az előadásban legalább csonkaságot ne találjon *). Bár a' szennyet, melly a' tiszteletes hős' születésén századok óta ül, teljesen láthassuk valaha eltörölve.

Értekezésem mellé teszem azon jegyzéseket is, mellyek egy újabb útazónak a' demsusi templom' megtekintésében és az Ulpia Trajana' nyo-

*) Meg fogja az olvasó ezt a' historiai iratok köztt találni. Szerk.

mozásában felvilágosításokat adhatnak. Én magam azt meglátni most nem fogom. De nem halok meg úgy, ha különben az a' három rokkás leány, ki életem' fonalát rózsaszin és fekete szálakból olly igen tarkásan fonja, a' hogyan igen kevesekét, annak végét hamar nem hozza elő, hogy a' nekem olly kedves tájt ismét meg ne lássam. Akkor ki lesz pótolva, a' mit most elmúlaték.

I. A' DEMSUSI TEMPLOM.

Közel Vajda-Hunyadhoz Hátszeg mellett, Demsus nevezetü oláh faluban egy templom áll, melly némellyek által romai alkotmánynak tekintetik, mások által ollyannak, mellyet az újabb idők alkottak, de romai építés' maradványiból.

A' templom' képeit Hohenhausen major Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen. Wien. 1775. 4. czimű felette ritka munkájában adta.

Külső szélessége 14 lépés, hossza 30. Ugyanannyi a' torony' magassága is, úgy mond Hohenhausen, ki a' 30 lépést 12 ölnek mondja. Bár egy

újabb útazó a' távolságokat zseböllel mérje, lábak és hüvelykek, nem lépések szerint *).

A' szögletek faragott kövekből vagynak rakva. Téglái erősek mint a' vas, veresek mint a' czinóber, porok apró mint a' hamu. Ajtó, oltár, és az isten' szobra, a' kis templom' végében, egyike a' másika megett állanak.

Másfél lépésnyi szélességű, három lépésnyi hosszaságú, egymástól két lépésnyire álló polczozatokon, négy négy ölnyi magasságú oszlop tartja a' kéményt az oltár felett; 's a' kémény, minthogy magas, 's minthogy templomban áll, toronynak tekintetik. De a' régieknél ismeretlen volt a' torony, 's ki láta illy szűk tornyot?

A' négy oszlop' lábköveinek oldalaikra lovat faraga a' tanúlatlan művész, 's ezek támaszták azon nem méltatlan gyanút, hogy itt a' harczok' istenie tisztelteték. Van ezen lábköveken néhány temetési felírás is, de azokból semmit nem tanulhatni.

A' nagyobb és kisebb templom' keleti fala mellett folyosó, nyugoti felén két szokatlan hasasságú oszlop. Vagy Hohenhausen téveszté el a' rajzolást, vagy az oszlop később kor' míve.

---

*) Teljesítette ezt Tessedik Ferencz. L. rajzát és leírását a' m. tud. társaság' Évkönyvei II-d. kötetében.
Szerk.

II. VÁRHELY.

Seivert (Inscriptiones Monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea. Viennae, 1773. 4.) úgy hiszi, hogy Szármicz, más nevével Sarmisegethusa, 's Ulpia Trajana azonegy helynek nevei, de különböző korokban; mert kanonok Mesericius Ulpia Trajanában, azaz, a' mai Várhelyen, Hátszeg mellett, egy régi város' maradványira talált. — Az, hogy a' mai Várhely' helyén régi város állott, és hogy a' régi város Ulpia Trajana volt, mutatja-e, hogy Ulpia Trajana és Szármicz azon egy helytt állottanak?

Az erdélyi Fejérvár romaiak' birtoka alatt Apulum nevet visele, 's a' dákok' idejében, úgy mondja Benkő, Transilv. I. 13., Tarnicz-nak mondatott. És még is nevetséges állításnak nevezi, lap 23. hogy Szármicz és Tarnicz azonegy hely voltak légyen; de felejté elmondani, miért nevetséges. A' Szármicz és Tarnicz' nagy hasonlósága ugyan épen ellenkezőt hágy gyanitanunk, mert a' T és S, 's az N és M, 's az S, CZ, CS rokon hangok, 's gyakran cserélgetik egymást:

jövéS, jöveT, azoNban és azoMban, leoparduS és párduCZ, graduS és grádiCS, LucaS és LukáCS. Így az atticai dialectusban a' Görögöknél; igy az angoloknál és hollandusoknál az SZ és T, igy az iNprobus és iMprobus.

Moesiai táborából Trajannak a' karansebesi völgy látszhaték legtanácsosabbnak a' bejövésre, mert az egyenes és tágas völgyen kéje szerint foszlathatá ki seregét, 's a' Duna mellől utána hozhaták az eleséget; és ha meg talála veretni, visszavonúlhatott.

Erdélybe Karansebes mellől két nyílás vezet: egyike, melly most várhelyinek mondatik, más nevével vaskapui: másika a' dobrai, más nevével branyicskai. Traján az elsőbbet választá.

Előjővén a' Marga patakig, elfoglaltatá a' hegyoldalokat könyed-lovagival (Velites), mert ott a' hegyek szűkülének, 's ezeknek védlése alatt előbbre nyomúla.

Itt egy négyszögü körülárkolt táborban szálla meg, mellynek mindenik oldalát 750 lépésnyire vonatá. Az árok' nyomait még 1765., midőn Hohenhausen itt jára, világosan ki lehete ismerni.

Innen méne elébe a' Szármiczból közelitő Decebálnak. — Ha ez való, úgy Szármicz, és az ez helytt épített Ulpia Trajana, nem lehete egy.

Gyalogjait a' dombok' oldalain állította ki, lovagjai a' sikot foglalák el.

A' legiók' könyed fégyveresei a' Klopotivapatak' szélén fogának helyt, a' segéd seregeké a' dombokon, 's a' brazovai és bresztyáni oldalakon.

A' had jó renddel visszavonúlhatott négyszögű táborába, 's a' tábor mellett emelkedő dombokra; és még tovább a' marmorai hegyre.

Nem lévén alkalmasb hely a' hadi munkálásokra az egész Hátszeg' táján, bizonyosan állíthatni, úgy mondja Hohenhausen, hogy Trajan itt foga helyt. És hogy valóban itt foga, mutatják az itt talált omladványok' sokaságai.

A' csata történt Kr. szül. ut. 102. Trajan győze a' dákokon, de őket el nem nyomhatá, 's győzelme sokba került. Visszatére tehát szállására. Itt öt ölnyi szélességü, négy ölnyi mélységü, két ölnyi magasságú töltést hányata, azt hegyes karókkal bekerittette, 's a' Hobicza patakot keresztül vezettette a' táboron. Országútat vonata a' táborhely alatt, körülárkoltatta azt is, 's bástyát állíta annak védelmére. Katona házakat épittete, 's a' hozzá pártolt dákoknak szállást ada.

Megszaporodván ezeknek száma, lakóúl nekik kimutattatá a' síkot, az új hely' ótalmára két bástyát állíta, 's midőn maga előbb ment, a' kiszolgált katonákra bizá őrzését. A' tanács ide gyarmatokat külde, 's az egygyé vála a' katonasággal 's a' megtelepedett dákokkal. Igy kele itt később egy város, mond Hohenhausen, mellyet amphitheatrum is diszesite.

Az Ulpia Trajna' építése azon helytt, hol a' mai Várhely áll, ezen előadás által az szerint motiváltatik, hogy minekutána Hohenhausen mind a' négyszögü tábornak, mind az országútnak 's az országút' bástyáinak nyomaira rá akadott, állítását nem valónak nem vehetjük.

XVIII. LEVÉL.

A' grófné meg akará látogatni] elholt férje' testvérét, özvegy gróf Bethlen Ádámnét, a' gyógyi hévvizekben, 's elvégzénk, hogy leányomat oda viszi, én pedig Sipos és báró Naláczi István barátinkhoz kerülök, 's úgy mégyek utánok. Siposnál Tordoson fél napot élék együtt Nalácziyal, Naláczinál egy napot és egy álmatlanúl töltött éjt Sipossal, 's az elsőbbnél együtt ebédlék az általa nagyon kedvelt Ponori Thewrewk Józseffel, kit azóta széplitera-turánk' barátjai lelkes dolgozásaiból ismernek.

Tordos, Szászváros és Bábolna között, a' Maros' bal szélén, szász földhöz tartozik. Lakosai oláh nyelvüek, 's a' szász helyek' szokása szerint predikátorjoknak dézmáznak, ki itt a' reform. felekezet' tagja, de luther. capitulum alatt áll. E' felekezetnek Erdélyben nincs gazdagabb predikátorsága, sem kevésb terhű, mert az ecclésiát hét háznép teszi, kik a' magyar nyelvű templomi szolgálat által tartóztatnak a' nyelv' felejtésétől. 'S minthogy ezeknek nincs sokra szükségök, 's a' mire van, azt a' szászvárosi togátusoktól vehetik; Sipos ezekkel tartat tanításokat, 's ezeket oktatgatja, hogy hallgatóit oktassák.

Sipos Pál nincs többé. Egy veszedelmes inhideg kikapá barátjai közzül. Született Enyeden 1759. octob. 16-d.; meghólt 1816. septemb. 15-d. Még iskoláiban elméje, szorgalmas lányi jámborsága, csinos deák tolla által megnyeré elöljáróinak figyelmöket, 's elébb báró Naláczi Józsefnek József fiát Bábolnán, továbbá a' koronaőr Telekinek ismét Józsefét, végre a' cancellarius Telekinek Ferenczét nevelé, 's ezen utolsót Bécsben. 1783. octob. rectora leve a' szászvárosi collegiumnak; ugyanannak 1798. septemb. 23-d. rector-professora, 's ezen hivatalt ott ő kezdette. 1805. septemb. Patakra jött által, physicát tanitani, de Tordos 1810. juliusban visszanyerte. Kéziratban egy deák nyelven dolgozott munkája van letéve a' kolozsvári reform. collegium' bibliothecájában, 's más példányban, saját kezével irva, nálam: kanti tanitások. Nálam vagynak Bode berlini astronomusnak két levelei is hozzá, és egy, göttingi prof. Kaestnertől, algebrai calculusokkal. Deák verseit 1810. a' bécsi nagy menyekzőre, az újságlevelekben vette tapsolással a' haza, 's mind Erdély, mind mi, benne nagy predikálót ismertünk, barátjai a' legnemesb gondolkozású, szelíd, ártatlan embert. Nőtelen hala meg, mint a' kiket olly igen tisztele: Newton és Kant.

A' gyógyi ferdőbēn olly nagy volt a' vendégek' száma, hogy ha a' grófné előre nem gondoskodott volna szállásom felől, az ég alatt kellett volna hálnom. De a' baj és elakadás által a' jó istenek a' föld' szegény lakóinak sokszor csak reménytelen örömet akarnak nyújtani, 's szivem ezt az ő megkedvelt hitét ismét igazlottnak találá: egy férfiú' vendégévé tevének, kinél felejtém, hogy a' múlt éjjel, Bábolnán, szemeimet be nem hunytam; míg két szomszédomnak egy szava virradtakor mutatá, hogy a' vékony fal lassúbb hangunkat is általeresztette. Gazdám Erdélynek egyik legnevezetesb tisztviselője vala: a' már egyszer említett Alsó-Fejér vármegyei főnotarius Kis József úr.

Midőn Vay József, a' hivatalt akkor még nem viselő, először szóla II. Józseffel, a' császár elereszté Vayt, 's igy szóla azokhoz, a' kik körűle állának: Bejárám minden országimat; 's illy főre még nem találtam. Próbát akarék tenni, 's ide 's oda szökdöstem a' tárgyakon; de ennek mind egy vala akár azt kérdjem, mennyi aranyat adnak évenként a' magyar bányák, akár hogy egy véka lisztből hány font kenyér sülhet. 'S mi, kik a' nagy férfiat ismerénk, valljuk, hogy a' fejedelem' szava igaz volt. Nem szerény a' hasonlítás; de az nem köztem és a' császár, hanem Kis és Vay között esik, 's Vay igazlaná szavaimat: én sem kérdheték Kistől Erdélynek statisticájára 's történeteire kérdést, hogy

a' választ készen ne találjam, 's azok egyezének olvasásból 's hallásból tett jegyzésimmel. De ezt várnom lehete attól, kinek dicsérete eltölté Erdélyt, és a' ki az öröm', pihenés' és gyógyulás' helyeire is Prayt hozá magával, és Smithet, a' nemzeti-gazdaságról.

A' ferdő' egyik ura, a' gazdag Kászonyi báró Bornemisza Leopold, vendéglé az összegyülteket. Az nekem újabb alkalmat ada, Erdélynek némelly tisztelt fiaival 's leányival megismerkedni, 's még inkább megkedvelni a' lelket, melly az Erdély' lakóit éleszti.

Barátim bennem 's már Kolozsvártt, nagy várást támasztának egy helvécziaihoz hasonlító vizomlás felől, mellyet Gyógyon fogok látni, 's a' szó nekem hihetetlennek látszék, midőn Gyógyot még nem láttam; midőn megláttam, még hihetetlenebbnek; mert hogyan lehetne e' dombon, nem hegyen, hogy lehetne e' magas dombon, nem vad hegyen, zuhanó? Most önkényt vallom, hogy várakozásomat kevés esetekben látám inkább felülmúlva, mint e' hihetetlenkedésemben, 's a' természetnek e' csodáját legbuzgóbban én hirdetem.

A' ferdő a' dombnak épen tetején van, 's ott a' falu is. Ott bugyog elő a' föld' kebeléből a' víz számtalan forrásokban, 's patakká válván, két ágra szakad.

Útunk ide, le a' ferdő' sok épűletjei közzül, azon ága mellett méne el, melly egy két rossz malmot hajt, és, minthogy árkában sok apróbb nagyobb kődarabok állanak, nagy zajgással és tajtékokat hányva fut tovább. Melly kedves volna itt egy claude-lorraini éjt tölteni a' hold' szelid fényében! Vagy midőn a' fellegek pusztitást készitve torlódnának, egy ossziánit.

Másik ága ettől mintegy kétszáz lépésnyire ömöl alá. A' kettő közt kukuriczás, gyümölcsös kertek feküsznek. Látám meredekké válni a' domboldalt, de hihetetlenkedésem el nem hagya. 'S ime most a' cascád előtt állánk. A' falmeredekségű hegyoldal nem várt, nem képzelhetett magasságban, be van nőve felűlről bokrokkal; alul a' mélységben vad surjány boritá el a' viz' futását. Első szabad esése, le a' mogyorók' árnyékiból, egy pár ölnyi; de itt egy csúcs kél elébe, 's felkapja a' patak' esését, 's úgy szalad ezer apró mozdulásokban, millio meg millio csillám köztt alá a' mélységbe, mint egy ezüst eleven lepel. Az Armida' kertjeinek nem lehete szebb forrása, és a' ki oda járúlt volna, úgy hihetné, hogy benne a' bájos leány' életét látja elfolyni. Magát a' legfelsőbb szökést könnyű képzelni egy kifúrt hordónál is: az eleven leplet, e' csillámló számtalan rezgésekkel, látni kell.

És aztán az a' szédítő tető, onnan a' hol a' viz esik, addig, hol az lábaink alatt lerohant, ki vethet ahhoz, ki képzelheti illy nagynak!

A' viz mészrészeket rak le, 's ezek sokára követ termesztenek, a' hol nem volt; de viszont az idő azt is teszi, hogy ne légyen a' hol volt. A' melly torok megnyilott lábaink alatt, hogy barátnéink kénytelenek valának a' gyümölcscsel gazdag szilvafák' ágaiba fogózni, ott illy szirt fekszik, befutva szederinakkal 's egyéb gazzal. A' kő' terhe 's a' szakadó viz lerepesztették toronynyi magasságáról.

Virradtakor akarék itt lenni, hogy a' szép forrást a' nap' szikráztatásiban láthassam, mert dél után árnyékban álla. De a' ki Kis József úrral csak éjjel lehet, annak nappallá válik éjszakája, és minthogy a' természet el nem engedi adóját, éjjelé viszont nappala; 's elszunnyadásunk azután, hogy szómszédink miatt elcsendesedénk, e' remélt örömemtől megfosztott.

Sorba járám a' kikkel itt összeismerkedni szerencsém vala, és a' kiknek e' szives látást köszönhetém. Szekereink a' kisded falu' végén várának. A' grófné, minden gyermekei, 's főnotárius Kis úr elkisértek. Némán, elfogott, összeszorult szivvel csókolám meg a' legjobb anya', a' legjobb leány' kezét, 's most még egyszer a' grófnéét, 's lelkemnek örök kedvesei elmaradának. —

Gróf Lázár Benedek úr, úgy hivé, hogy irántam tartozik valamivel azon részvételért, mellyet, midőn katonai sebeit a' váradi ferdőben gyógyitgatá, az anyám, egy szerencsétlen 's tartós betegségben elholt katona' anyja *), eránta bizonyitott, 's megigérteté velem, hogy Benczenczen nála fogok ebédelni. Nem akarám elvonni örömeitől, de végre is meg kelle magamat adnom, 's fél órával azután hogy mi Gyógyot elhagyánk, fogatott a' gróf is. Azonban barátim Alsó-Gyógyon bevittenek gróf Kún Zsigmond úrhoz, 's én annyira megszeretém az ottlétet, hogy midőn nyájas vendéglőm utólére és sürgeté menésünket, én kérém engedne veszteglenünk. Merészke volt egy tettem, mellyet itt elkövetém, de ollykor a' merész tettek sem rosszak, 's nem lesz rossz elmondanom: egy ifju Barcsai úrtól azon kéréssel váltam el, hogy fejedelem ősére ne emlékezzék, de annál többet Ábrahámra, a' költőre.

---

*) Ez László testvér öcsém volt, óbester a' Dávidovics' gyalog magyar seregében. Született Alsó-Regmeczen, Abaujban, 1763. junius' 19-d.; megholt Bécsben 1807. julius' 16-d.

XIX. L E V É L.

A' reggeli mellett ülénk Benczenczen, elfojtott szívvel mindnyájan; érzénk az elválás' közelitő pillantását, midőn báró Bornemisza Pál úr betére hozzánk, 's beszélé, hogy elhagyott barátnéink kisirt szemekkel jövének elő hálójokból, 's bennünket emlegetnek. Vártam azt, tudtam hogy úgy lesz, és még is örűltem a' hirnek, mintha váratlan ért volna. Az én szemeim rég óta elszokták sirni fájdalmokban; könyeket nekem csak édesebb ellágyúlásokban enged az elkeményedés; de nedvesedni kezdének, 's el kelle fojtanom keblem' sóhajtását. Előttem vala a' grófné, azzal az angyal és gyermek lélekkel, előttem az én örök barátném, 's testvérei Fánny és Constance. 'S Fánny felől, kit leveleim mindeddig nem is neveztek, egy történetet, hogy e' lelkeket ismérd. — — De nem! leveleim sajtó alá jutnak; lehetne olvasó, ki azt hidegen vehetné, Életünk' boldog pillantatai profanálva vagynak, ha ollyanok lesznek tanúji, kik ismerni nem méltók. —

Bornemisza ment. Fogának neküuk is. Lázárnak megköszöném megbecsűlhetetlen jóságát: de

hogy két barátimnak köszönjem meg a' mit érettem tevének, arra nem lelék szót. Midőn Gyulait szorítottam melyemre, őtet, ki csupa szív — hányszor mondottam 's mondom ezt felőle magának és másoknak! — még inkább érzém a' mit mindig mondok: midőn Döbrentei szoríta karjaiba, érzettem, hogy barátságunk a' sírig fog tartani.

Végre elhagyva, egyedül látám magamat. Harmincz három napot tölték velök, 's annyira egymáshoz szokánk, hogy az elszakadás nem lehete mindnyájunknak nem fájdalmas. Kitekinték szekeremből a' Kenyérmezőre, feltekinték a' csórai bércz felé, hol Barcsai kedvelt almafája alatt fekszik, mint gárdai és írói társa Bessenyei György, Berettyó-Kovácsiban, Debreczen és Várad közt; 's azonnal ismét magamba vonúlék; szívemben most nem lele helyt több érzés egynél. Zseni fecsegni kezde, 's siket valék a' szeretett gyermek' csevegéseire. Most énekelt: „Itt hagynám én e' kis falut, ha lehetne, Ha engemet kicziny anyám nem szeretne . . . Ezt kezdé énekelni, még selyp ajakkal, 's sírva 's nevetve pillanta fel rám. Felcsókoltam könyét, 's sóhajtottam. — —

A' hely, hol menénk, emlékezetes történeteinkben. Lesém Alvinczot, hogy kiszálljak a' szekérből, 's lássam a' ház' romjait, mellyben Martinúzi vesze. Lelkem elborúlásában későn sejté meg, hogy a' hely elmaradt.

Maros-Rév — mert mi szükség azt Maros-Portusnak mondani? — el van töltve kamarai épületekkel és sópáhókkal. Az itt szolgálók' száma, ide nem értvén a' sok cselédséget, igen a' papot, mestert, orvost és seborvost, tiszti kalendáriomom szerint harminczkét fejre megyen. A' só ide Maros-Ujvárról és Tordáról hordatik, 's víz szállítja Szegedre. Erdély évenként egy millio mázsát ad, úgy mondja gróf Bethlen Elek, Ansichten von Siebenbürgen czímü írásában, 's Maros-Ujvár olly gazdagon, hogy azon apróbb daraboktól, mellyeket a' török kénytelenek elvetni 's a' Marosba hánynak, egy két mértföldnyire minden hal kivész.

Alba-Carolina olly közel fekszik Maros-Révhez, hogy az idegen ezt csak külvárosnak vehetné. A' vár' dombja előttem balra emelkedék, a' város téren fekszik, keletre a' vártól, 's azzal bizonyos távolságban. Itt laktanak az Erdély' vajdái 's fejedelmei; itt a' római proconsul; itt, a' mint ugyan én hiszem, maga Decebál. 's a' hely akkor Szármicz, és Szármiszegethúsza, tovább Apulum, még később Gyula-Fejérvár nevét visele. Erősségnek a' mai időkben többé nem alkalmatos, mert közel hozzá egy még magosbb hegy emelkedik: igen arra, hogy fegyver, élelem, katonai ruházatok, bútorok itt tartassanak; minekutána Erdélynek minden egyéb erősségei, Fogaras, Déva, Szamos-Ujvár,

Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Brassó, II. Józsefnek hagyására elrontatának, 's Erdély ez egynél többet most nem bir. Itt a' pénzverő is, 's az erdélyi verés' jegye az *E.*, mint a' körmöczié a' *B.*, 's a' Nagy-Bányaié a' *G.*

A' vár' dombját, VI. Károly alatt, generális Steinville kerítteté körül árkokkal és sánczokkal, 's olly pompásan állítá a' kaput, hogy az a' bécsiekkel bátran összemérkezhetik. Ez felett a' császár' lovagszobra, merész emelkedésben. Alapköve' 1715. novemb. 4d. tétették le, 's a' Gyula-Fejér Károly-Fejérvárrá vala változtatva. — De mint tűnik el az idegen' várakozása, midőn a' vesztegetéssel épített kapun belép, 's rongyollott, pusztúlásnak indúlt házakat, páhókká fordított templomokat lát, 's nem semmit, a' mi ama' pompához illenék! A' püspöki lak, a' bibliotheca, az erdélyi fejedelmek' hamvait őrző templom, szegénységet mutatnak, és teljes elhagyatást, 's a' tágas piaczon szállongó katonáknál 's rongyos gyermekeknél egyebet nem látni.

Mentem a' sz. Mihály' templomába, hogy láthassám kincseit, minekelőtte az, a' már közel ebéd előtt, bezáratik. Termés kőből épült; oldalairól darabonként pattogzik a' vakolás, 's magas tornyát alacson zsindelyezet fedi. Szegény, de nagy, de méltóságos. Ez fája szememnek, szívemnek még kedves is vala; oda a' hajdani fény! ezt érezteté

velem. Közép ajtaján léptem be, melly mellett az egyik kaputól a' másikhoz megyen a' nem hosszú út; 's ámbár gondom a' sírkövek voltak, az aranynyal egészen elborított oszlopokból álló oltár, minden festés és festék nélkül, a' legszebb sztilben, magára ragadák szemeimet, hogy helyemből sokáig meg nem mozdúlhaték. Körülvivén végre szemeimet a' nagy templomon, három sarcophagust láték meg a' déli felen, falnak értetve fejjel, minden polczozat nélkül. Koporsó és koporsó közt csak annyi hézag hagyatott, hogy egy néző közzéjök férhessen. A' vajda-gubernátor közben fekszik; jobbja mellett fia László; balra a' Miles-Militum, János az is, testvér öcsese a' vajda-gubernátornak. De a' három sírkő üres. Vad kezek szórák el a' nemzet' szentjeinek hamvaikat.

Felírást egyedül az utolsón hagya a' faragó. Ennek lapos felső táblája' karimáján ez áll, szögletes betűkkel: miles vocatus frater gubernatoris sit innotus coelicis ehoris anno dni mccccxxxiiii — de hunyad hic est tumulatus iohs miles minor de hunyad vocatus frater eius. A' hős panczélosan fekszik a' köven, 's lábai oroszlánt taposnak. Az oldalkövek' közepében boglár, a' bogláron czimer; jobbról egy madár, talán sas, repülő szárnyakkal; balról a' hazai négy folyam; a' lábkő' boglárában a' holló, gyűrűjével.

A' maga tábláján van kiterülve a' gubernátor is. Szakálla rövid. Fején félarasz magasságú süveg, nem kalpag, 's abból egy toll, 's lobogva, mint a' spanyol sipakokon; melly nyilván a' faragó' játéka, mert magyar, hajlongó lapos strucztollat soha nem hordott. Jobbjában a' kormánypálcza, baljáról szablya függ. Testén sarkig érő dolmány, mellynek egyik vége övéhez van felakasztva, hogy térde kitessék, 's papi tálárisnak ne lehessen venni. Az egyik oldalkövön lovas ütközet, a' másikon török foglyok, hátra fűzött kezekkel, a' lábkő' felén paizs, 's azon a' Gorgon' feje. Valamelly később kéz, 's igen tanulatlan, a' fő' vánkosába ezt véskélé: JOHANNES HUNYADI CoRVIN. — Ha ez a' gubernátor' köve-e igazán? az; ezt kiáltja a' pallást, ezt a' kormánypálcza, 's a' két oldalkő' bas-reliefje. 'S ez, és a' miles militum' köve egy korra mutatnak. Később fejedelemnek czifrábbat faragtak volna. 'S a' ki a' három követ előbbi helyéből ide tétété által, hihetőleg együtt lelte a' hármat.

László is oroszlánt tapos a' felső táblán. A' kő' jobb oldalán génius tartja a' Hunyadi-ház' czimerét; a' másik oldalon ismét egy génius egy oroszlánfőt, kinosan kinyújtott nyelvvel; a' lábköven valamelly állat' lába, átlőve kópiával. A' szűk képzeletű mívész nem tuda jobbat gondolni mint a' vitézség' spoliumát az egyik oldalra, 's a' lábhelyhez

lábakat — hanemha talán az oroszlánfő oda czélzana, hogy a' hóhérpallos egy oroszlán erejű hőst olta el, és hogy az előre hágdosó lábakat a' halál elakasztá futásokban. — Az a' későbbi faragcsáló ide is bevésé a' nevet: LADISL. HUNYA. CoRV. A' lábkő' boglárán F. C. A. K.; ismét valamelly kéretlen kéz' munkája.

Porondkőből van mind a' három sarcophág, de a' boglárokhoz fejér márvány vétetett.

Az orgona alatt, a' templom előtt álló tágas piacz felé, áll az Isabella' sírköve, épen a' szögletben, lábbal az oltárnak, 's szorosan ez mellett a' János Zsigmondé, hogy az anyáénak csak jobbik oldalkövét lehet látni, a' fiúénak lábkövét is. Túl e' két fejér márványból igen czifrán faragott sarcophágokon sok nagy darab fekete márvány hever, valamint a' tornáczban is, a' torony alatt. Azok a' Bethlen Gábor' és a' Rákóczy elsőbb György' sirboltjaikat ékesiték. Midőn 1716. a' templom a' reformátusoktól elvétetett, báró Mártonffy György püspök a' két fejedelem' emlékéből négy nagy oltárt szelete, 's a' márványt még sem tudá mind feldolgoztatni. Kevés évek előtt ráakadának a' Bethlen István' kőkoporsójára is, ott a' hol most, a' Hunyadiak' során, a' márvány oltár áll. Így nem szenved kérdést, hogy ennek és bátyjának Gábornak, tetemei oda voltak temetve, hol a' márvány oltárt látjuk. A' Rákóczyé, csak a' symmetria miatt is, ezzel általellent állhata.

Martinúzinak nincs emléke, és nem volt. Azok a' rettegők eltemetni sem merék testét, 's igen sok ideig. Nékem a' helyt kanonok Cseresznyés úr mutatá ki: — azon oszlop előtt fekszik, melly az orgonát tartók között jobbra első a' torony alatt bejövőnek. Neki nincs jele, míg Isabella 's lelketlen gyermeke kevélykednek márványaikban.

Az ország' levéltárja a' templom' délnyugoti szögletében a' kanonokok által őriztetik.

A' püspöki lak, egykor talán a' fejedelmekének egyik része, szűk, alkalmatlan, rongyos.

Vezető nélkül a' csillagnézőre rá nem akadhaték. Batthyáni, ki a' pompás oltárt építteté, itt fukar pazarló volt.

VI. Károly, elhagyván a' spanyol koronát, trinitáriusokat hoza ki 1711. Cataloniából 's ezeknek itt templomot és klastromot ada. Unokája II. József eltörlé a' szerzetet, 's a' templomot és klastromot katonai páhóknak 's ispotálynak használtatá. Ennek testvér öccse II. Leopold azt és ezt a' kispapságnak adá. Batthyáni a' klastromot meghagyá nekik, a' templomot bibliothecává változtatá.

A' templom' magas hajója felső és alsó sorra osztaték boltozatja által, 's végéhez egy szoba toldatott. A' felső sort a' könyvek foglalák el, az alsót a' természeti dolgok' és a' régiségek' museuma. Templom' és ragaszték' hossza, mert a' templom' vége kitoldatott, tizenhat öl, szélessége hat. A' két

torony' csutorás fedelét elhordák, 's a' kettő' közét az őr' lakásává változtaták. Az egyik torony' csigagrádicsnak van használva, a' másik a' bibliothecárius' hálója, a' csillagnéző pedig ennek nappalia felett áll. Ennek homlokfalán ezen egyszerű, de csonka, felírás olvastatik: VRANIAE POS. C. IGNAT. BATTHYÁNI EPISC. TRANSILV. MDCCXCIIII. Elmarada a' MVSISQUE SORORIBVS. A' csillagnéző itt legkisdedebb tekintetü kincs.

Batthyáni, egri nagyprépost, 's legifjabb esztendeiben jezsuita, ide nem hoza könyveket, 's itt semmi könyvet nem talált. Elébb Lőcséről veve meg egy bibliothécát, azután Bártfáról egy másodikat, 's tovább cardinális bécsi érsek 's váczi püspöki administrator Migázzi Kristóftól egy harmadikat, 's mind ezek scholastica theologiára 's jus canonicumra tartozó munkákban igen is gazdagok. Később cardinális Garampi által vásároltata sok jót az olasz és német földön. A' mit Rómában, Nápolyban, Velenczében, az oda e' végre kiküldött Daniel Imre Pap és ezen gyüjtemény' őrje szerzett, leghasználhatóbb. Nagy kincseket véve Konstantinápolyból is.

A' könyvtár Erdélynek van hagyva azon idvességes tilalom mellett, hogy sem egészen, sem darabonként el ne idegenitethessék. Azonban Liviusnak princeps editiója nincs többé benne; azzal a' tudományokat kedvelő Mártonffy 1809. egy ven-

dégének kedveskedék, eskéhez hű bibliothecáriusának ellenkezésére nem ügyelvén. Hogy az intézet szaporodhassék, Batthyáni harmincznyolcz ezer kétszáz forinton veve meg egy fekvő jószágot, 's azt mellé hagyta. A' könyvek' száma, midőn ott járék, még nem érte vala fel a' húsz ezeret, azonban a' két szoba tömve van. A' lőcsieiek, bártfaiak, Migázzitól vettek, általvándorolhatnak a' kispapok' szobáiba.

Az igazi kincset a' kisebb szoba birja. Itt állanak az incunabulák *), itt a' magyar dolgok.

Az Eperjesen lakott tudós kapitány Dobai Székely Sámuel' eredeti gyüjteménye Pécsett van, Klimó György püspök' és helytartói tanácsos' gyüjteményébe; de figyelmet érdemel az is, a' mit tőle Fejérvár bir. Mi itt minden egyéb azon XVI folio kötethez, melly az Erdély' fejedelmeinek és sok más uralkodóknak, ministereknek, hadi vezéreknek, tudósoknak tulajdon kezekkel irt vagy jegyzett leveleiket foglalja magában! Itt láttam többeket cardinális Pázmántól is, tulájdon sebes kezével irva, 's magyar nyelven. Birja a' bibliotheca tintatartóját is, tálczájával.

Az elsőbb Rákóczy György feljegyzé vizsolyi kiadású bibliája' utolsó lapjára, hogy az egész bi-

---

*) Így neveztetnek az 1499-ig megjelent nyomtatványok, 's ezek egybecsüek a' kéziratokkal.

bliа' olvasását Patakon végzé el 1619. aug. 4d., 6 és 7 óra között. Az erdélyi fejedelmek nagy bibliaolvasók voltak; Bethlen Gábor huszonhat izben ment végig rajta; de Rákóczynak ide vetett sorai mutatják, hogy az csak szakmány volt, nem egyéb, 's mérget szivtak a' szent és tiszteletes könyvekből, nem mézet; — a' szeretet' vallása' szent könyveiből fegyvert a' gyűlölködésre; 's így idvezségesen cselekedték volna, ha békét hagyának vala olvasásának. Apafi fejedelem, pirító lelki isměrete' furdalásai köztt, leróvá a' reggeli pensumot, 's egy két fejezetet azonfelül a' Vendelinus' theologiájából 's más hasonló becsű grapsából, 's végig vonogatván zsebbeli és asztali sok óráit, az egekre bízá az ország' dolgát, hogy védjék és ótalmazzák, ha akarják hogy fenn álljon; 's forgatá kupáit, mig ő nagyságát a' csatlósnak kelle alvójába bevezetni, többére beemelni. Érzé Erdély, mi haszna volt a' híres fejedelem' áhitatoskodásainak.

A' Heltai Gáspár' bibliája Kolozsvártt 1551. 4. nagyon elrongyollott állapotra jutott, talán valamelly fejedelem' kezeiben. Bibliothecarius úr figyelmessé teve a' betűszedőnek egy váratlan megbotlására: a' X parancsolat' részei közzül kifelejte egyet, 's a' könyv' egykori birtokosa azt tollal irta a' sorok közzé. Én viszont bibliothecarius úrnak beszélém, hogy egy hálai nyomtatású német bibliában, a' mit a' Heltai' felekezete a' VI. parancsolatban tilt, nem

tiltatik, hanem parancsoltatik. Az igeszó előtt a' vagy gondatlan, vagy idétlenűl-dévaj betűszedő kihagyá a' nicht szócskát.

Bethlen Gábornénak egyik levele férjéhez, idegen kézzel irva, de saját kezével signálva, e' szókon végződik:

a' kegyelmed' szolgáló leánya:
az Felséghes Betthlen Gábrielné
Károli Susánna m.pr.

Cseresznyés úr késziti a' catalogust, 's nyomtatás alá. A' princeps editiók' és az incunabulák' száma nagyobb mint várni mertem. Ezek köztt legrégibb itt Apulejus és Gellius, 's Pliniusnak Természeti-historiája. A' két elsőbb Rómában jelent meg, az utolsó Velenczében, de mindenike 1469. Homernek minden munkái, Florentziában 1488. két köt. fol., csonkaság 's tintázások és minden szenny nélkül állanak; soha sem nyúlt hozzá birtokosa, 's a' mit meg sem álmodott, jóltevője leve az emberiségnek.

A' kik itt csak únalmokban jelennek meg, nem tehetnek jobbat, mintha magoknak a' két elsőbb evangelista' munkáját mutattatják elő. Pergamenre van irva, unciális betűkkel, in folio, hasitott oszlopokban, anno Christi DCCC., és igy 1816. épen ezer és tizenhat esztendős. Festése a' lapok' kor-

látjain, 's az aranyozás, fris, mint ha tegnap készült volna.

Vagyon itt egy magyar nyelven készült psaltérium is mellyet nekem vala szerencsém nyelvünk' barátjaival legelébb ismértetni (Tudom. Gyüjtem. 1817. IV. k. 35. l.). Fordítója ekként jegyzé fel nevét: „Bertalan pap, bereg varmegyei, halabori falubol „nemzett, ez zoltart irta ziletes utan ezer ǫtzaz nolc „eztendǫben." A' zsoltárok megett az ugynevezett passio, a' négy evangelisták szerint. Gyönyörű magyarság, 's látni rajta, mit nyert volna nyelvünk, ha elhánytuk volna articulusainkat, 's ha az idegen szépítő szólásoktól nem idegenkedénk vala.

„Zent dauid zidosagnak kiraľa zerzette Zoltar."

„Bodog ember, ki nem iart keg'etleneknek ta„nacaba, es ki dǫgnek zekiben nem v'lt. De v' „akaratt'a vrnak tǫruen'iben ijel es nappal, v'neki „tǫruen'ebe gondolkodik, Es ól'an lezen mikint fol'o „vizek mellet v'ltetet fa, ki v' idein v' g'omolciit „ag'a. Es v' levęle le nem hull, es valamit tevend, „szereneeztetik."

Ugyan ezt harmincz egy eszt. később, 1539., fordítá Frater Paulus de Pápa:

„Bodog ember, kÿ keg'etleneknec tanachÿaba „nem ÿarth, ees kÿ bÿneseknec wtaba nem alloth,

„es ký veszedelemnec zekýbe nem wlth. De w „akaratýa wrnac terwenýebe gondolkodýk; wnekí „terwenýebe eýel es nappal. Es lezén mýkeppen „folyo viznec mellette ýltetett fa, ký w ideýebe „adýa w gýemwlchet. Es w lewele el nem hwl, „ees mindeneket tezen bewltethnec (bővölködőnek).“

Bár egy valaki a' kettőt betűről betűre adná ki, és ezekkel együtt a' Heltaiét, Káldiét, Károli Gáspárét, és a' mit ügyes kézzel maga dolgoznék aztán a' halabori Bertalan pap' és pápai Pál barát' szellemében. A' dolgot meg nem változtatni többé nem lehet, 's a' mi puristáink a' magok articulusaiktól, a' magok hogyjaiktól a' nyelvet megfosztatni nem engedik: de poesisunk' nyelve nyerne a' szerencsés példa által, 's jobb prosaicusaink addig követnék, míg az orthologia' emberei elúnnák a' panaszt. — Én itt próbáját adom:

„Szent Dávid zsidóság' királya' zsoltárai.“

„Boldog, ki kegyetlenek' tanácsában nem járt, „és ki bűnösök' székiben nem űle. De akaratja úr„nak törvényiben éjjel nappal; úrnak törvényiben „gondolkodik. És leszen, miként fa, vizek mellett, „ki idejében adja gyümölcsit. És le nem hull leve„le, 's valamit teend, szerencsézve lészen.“ Kevésnek fogna tetszeni a' fordítás, de a' kevésnek nagyon; 's az ollyan igen nem rossz.

Még egyszer betérék a' templomba, megállék az általam forrón tisztelt Martinúzi' hamvain, 's áldást mondottam rájok; 's órámat 's szerencsés gyűrűmet feltevén a' Hunyadi' sirkövére, hogy megszentelve mehessenek által maradékimra; 's búcsút vevék a' püspöktől, hazánknak mostani primásától, kit érdemei 's a' választásokban oly szerencsés fejedelmünk' kegyelme az esztergami érseki székre ültetének, és a' ki Esztergamot méltósága' érzésében ékesíti. Segéd kanonokjának fő tiszt. Döme Károly úrnak az udvaron válék el öleléséből.

Isten hozzád, szent hely! mondám magamban, midőn vég pillantatot veték a' templomra; isten hozzád, Born Ignácznak is hazája! magától tudom, hogy ő itt leve. Kevélykedve nézé magát hazám' fiának.

XX. LEVÉL.

Sztrigy' 's Maros' istenei, kiket a' gyep' szőnyege szólít
Tánczra, és ti, kiket az ágg szilas' éje födöz;
És te, kies völgy itt, sziklás vadonidnak ölében,
Mellyre a' dévai vár' orma busongva nevet.
Vendégtek megyen; ő titeket most lát meg utolszor:
Oh, de ti hagyjátok zengeni néha nevét!
És mikor ő ide lép, 's a' viz' szélére hanyatlik,
És mikor a' szeretett Lotti kiáltja Zsenit *),
Zúgjátok neki: távozik az, 's messzére! de lelke
Hozzád, élte' kegyes angyala, vissza sohajt. —

Déláesnak gyönyörű fél szigetébe tevém által magamat, hol kevés napok előtt még olly boldog valék, 's akarám, boldogságomnak maradjon fel emléke, hogy ha ügyünk' barátjai közzül valaki e' szent helyre lép, mondja el itt epigrammomat, 's nevemet nevezze; hogy a' hely légyen enyém, mikor én már nem leszek is; 's lángjaim e' sorekban ömlének elő keblemből, 's olly melegen és igazán, ha érzésem meg nem csal, hogy merém reménylení a' mit óhajtok. Igen is, lészen egy idő, hogy ez a' szép gyep

*) Déminutivuma az Eugéniának.

enyémnek fog neveztetni; hogy ügyem' barátjai ide jövén, keresni fogják nyomaimat, hol mi mindnyájan, 's a' ház' vendégei, összegyűlénk a' grófné körül; mutatják hol járánk a' Maros' szélén 's a' fekete szilas' lombjai alatt, 's ezt fogják mondani: nem lehet-e minden érdem nélkül, kit e' jók szerettenek. —

Örvendék Fejérváron gyüjtött ismeretimnek. De ha azon tudós lomot tekintem, mellyel a' bibliotheca gazdagított, érdemlé-e az, hogy érezésim, a' mikkel Gyógyról eljövék, helyt adjanak ennek? azok most új erővel esének rám, 's hálátlansággal vádlám magamat, elhűléssel; mig a' szent-imrei téren, Fejérvár és Gâldtő között hatalmasan foglala el egy dicső tett' emléke, 's kiragada egymással ellenkező érzésim közzül. Kemény Simon, annyira hasonlító a' nagy Hunyadihoz arczban és termetben, hogy a' ki őket egyszeri látás után ismeré, egyikét másika helyett vehette, látván, hogy itt a' törökök egyenesen a' vajda' személyét tevék czélúl, 's ennek igyekeznek elfogásán, kéré ezt, engedné által neki öltözetét, paripáját, czímjeit, 's hagyná hogy érte ő veszhessen. 'S Kemény elesék Hunyadiért és a' hazáért, 's akkor szerze nekünk diadalmat, midőn mi vesztünk volna. Történt a' csata 1440 és 43. kőzött, 's a' vezér Mezet maga is elesék fiastúl, és midőn lehetetlennek vélé hogy ne győzzön, húsz ezeret veszte, mi hármat. Hunyadi az itten nyert zsák-

mányból templomokat épitete; azt, mellyben hamvai fekszenek, a' szent-imreit, tövisit, nagy-bányait.

Gáldtő, egy órányira Fejérvárhoz, kelet felé, életemnek négy napjait ismét felejthetetlenné tette, mind kies fekvése 's kertjei, mind kivált lelkes urának 's asszonyának minden becset felülhaladó kegyességök 's oktató társaságok által. Ő excell. gróf Bethlen Imre úr, akkor külküllői, tovább alsó-fejérvári főispán 's szent István' lovagja, egykor göttingi lakos, 's curátora az enyedi collegiumnak, kéréseimre felejté hogy magunk és famíliánk felől szólani az úgy nevezett jó társaságok' törvényével ellenkezik, 's nemes bízakodással mondá el valamit tőle őseiről vagy magáról az idegen hallani óhajtott. Az újabb idők úgy szégyellik eleiknek füstös képeiket láttatni, a' hogy atyáink az ollyannal kevélykedtek is. Úgy tetszik, itt is, mint mindenhol, jobb igazaknak lennünk, mint magunkat hamis színben mutatnunk; 's részemről őseinknek örvendezve tett emlegetését vallásos érzésnek tekintem; mert ez az öröm hála eréntok és a' gondviselés eránt.

A' mit itt, kivált cancellarius gróf Bethlen Miklós felől értettem, azt valóban nyereség gyanánt nézem. A' valóban nagy ember annyira el vala keseredve hálátalan földiei eránt, hogy még fogságá után is Bécsben marada inkább mint hogy Erdélybe visszatérjen, sőt meghagyá, hogy tetemei

se vitessenek le oda *). Irtóztató, iszonyu gondolat, 's Bethlentől annál váratlanabb, mert neki mind feje, mind szive ollyan vala, a' millyennek lenni kellett; de a' környülményekkel a' jók és nagyok sem parancsolhatnak mindig, 's a' rossz időkben a' hibás lépés és a' jó véteknek, a' vétkes jónak vétetik.

Míg engemet a' főispán famíliájáról és Erdélyről tett beszéléseivel gyönyörködtete, 's látnom engedé, hogy a' gubernium a' vármegyékkel mint űzi levelezéseit, comtesse Nina a' szomszéd szobában verte fortepianóját, 's igy lelkem kettős örömek közt hullámozék.

Gróf Bethlen Rosália, Nagy-Búnból, egyike az Erdély' legnagyobb kimiveltetésű 's legszebb asszonyságainak, 's a' négy gyermek úgy neveltetik, hogy rajtok a' Wesselényi Anna' unokáit ki lehes-

*) Debreczeni consul Fáji Fáy János rokon barátomnak, a' pécsi püspök Klimó' testvére' fiának, gazdag gyüjteményében van egy emlékkönyv, mellyben ez áll: Per multas afflictiones oportet nos ingredi in regnum Dei. Actor. XIV. 22. In se quotidie experiens scripsit magnis mundi honoribus indutus et exutus vano titulo Comes Nicolaus de Bethlen, anno Salvatoris nati 1711., scribentis anno 70-mo, captivitatis Dei 8-vo, Viennae 21. Sept." — A' hosszas lassú szenvedés elgyengítheti az erős lelket is, kivált öreg testben; de nem áll-e a' valóban nagy emberen nagyobbnak érzeni magát, mint az az eltünt 's sohajtva emlégetett külső nagyság?

sen ismerni. Avenariusz úr itt ád leczkéket festésben, muzsikában, 's franczia és olasz nyelvekben.

Az udvar síkon fekszik, 's a' kastélyt egy vad nyárliget zárja el a' Küküllő' kártékony áradásaitól, melly épen azért szép, mert vad, a' hogyan a' természet hagyá lenni. Nincs elrekesztve a' kerttől, sőt inkább azzal egy egészet tészen. A' négyszögü táblákra felszabdalt régi kert új ízlésre van véve, és minthogy itt nem lehete mind azt csinálni, a' mit óhajta a' hely' asszonya, a' kerthez van véve a' szomszéd rét is, honnan gyönyörü a' kinézés a' rengetegekre, mellyeknek erdős lánczából meszére kitűnnek a' Kecskekő' kopasz sziklái, 's a' tájnak varázsdíszt adnak. — Gróf Gyuláiné meghagyá nekem, hogy a' vízrohanó mellett emlékezném rólok és Therézről. Üresen lelvén a' házat, midőn itt megérkezém, első gondom vala, azt keresni fel, 's a' patakot vevém vezetőmmé. — Erythia! kiáltám; emlékezvén a' Geszner' vignettjére, idylljeinek négyrétű pompás kiadásában. Közlöm olvasóimmal az igen elmés alkotmányt.

A' patak' menésében egy nyolcz láhnyi hoszszaságú, és magasságú fal emeltetett, 's a' fal elébe két oszlop. Ennek párkánygerendájáról a' megette álló falig, és valamivel még tovább, báldog vállú vagyon vetve, hogy a' víz azon menjen az említett gerendáig, 's a' két oszlop köztt essék le. A'

ki így a' fal előtt a' báldog vállú alatt megáll, egy vízkárpitot lát legördűlni a' két oszlop köztt, 's a' vízkárpiton keresztűl minden tárgyat csodaalakban lát megjelenni; ha pedig ezen három részein nyilt cabinetből kilép, 's a' kárpitot kivülről tekinti, ezer brillantokban látja azt szikrázni a' naptól, a' hogy a' kárpitot a' leggyengébb szellő is lebegteti. Süsie és Theréz! kiáltám, belépvén a' cabinetbe, 's az ő neveikkel szenteltem meg örök emlékűl a' szép helyt.

Széphalom, jún. 23d. 1827.

Ma olvasám, a' mit itt írtam, erdélyi leveleimnek Bécsből visszaérkezett manuscriptumában, 's a' Gróf Gyulainé' emlékezete, mint a' tőr járja keresztűl lelkemet. Ma esztendeje hala el Kolozsvártt. Gyermekei, közelíteni látván végét, stafétát küldének ifjú 's öreg napjai' leginkább kedvelt barátnéja után, ki már útban volt felé, midőn a' hír útnak indúlt, 's hogy lelkének mása veszedelemben van, csak akkor tudta meg, midőn hozzá belépett. A' szólani már nem biró ráismere angyalára, 's mindaddig tartá kezei köztt jobbját, míg lenni meg nem szűnt. Hála neked, szent végezés, hogy nekik ifju esztendeim' két vezércsillágainak, ez örömet adád. — „Isten visszaszívá lehellétét, 's Süsie meghólt!" Született 1767. septemb. 27-dikén.

'S ím az a' nap, melly nekem olly sok ízben ada mennyei tisztaságú örömeket, már második íz-

ben leve gyászom' napjává: taval ezt a' szép és jó asszonyt; 1810. ipamat vesztém el, kinél tisztább lelkü halandót soha nem ismertem. — De az illy fájdalmak nem kivánnak idegen szemektől láttatni, 's elhallgatok. A' jók nézzék el panaszomat hűségem' jelenségéért. A' mi nekik az, a' kit ők tisztelnek minden mások felett, az vala nekem ez az igen jó ember, ez az igen jó asszony!

XXI. LEVÉL.

Gróf Bethlen azzal tetézé kegyességeit erántam, hogy nála múlatásomat előre tudatá az enyedi collégium' professoraival, maga is bekísért hozzájok, 's gondja vala, hogy mindent láthassak a' mit látni óhajtok.

Enyednek fekvése sokat hasonlítana a' Zemplény' Újhelyééhez, ha hegyei sokkal tetősebbek, 's tére kelet felé tágasb volna. Collegium és a' professorok' lakásai egy egész hosszú utczát foglalnak-el a' város' éjszaki szélében, a' szőlőkertek' lábaiig. A' deákság' szobái, az auditoriumok, a' bibliotheca irtóztató. De gróf Bethlen Imre eltörlé a' szenynyet, 's már kél az új épület. Annak alapköve 1827. van letéve.

Az iskola ide Fejérvárról jöve által. Ott az unitáriusoké volt, hihetőleg számokra az ő János-Zsigmondjoktól alkotva. A' reformatusoké 1580. leve. Bethlen Gábor újra teremté, 's megajándékozá Décse, Miriszló, Fel-Enyed, Muzsina', Orbó, Henningfalva egész helységekkel, 's elnevezé fejérvári

Bethlenianum collegiumnak, mint a' németországi fejedelmek a' magokét a' magok neveikről. Tanító székeibe nevezetes férfiakat híva be. Illyen vala Opitz, első költője akkor a' németeknek, 's Alstéd, és Biesterfeld. De a' Rákóczy Györgyöt űző tatárok és törökök bibliothecáját és minden épűleteit elégeték, 's az iskola elszélede. Tanítók és tanúlók Kolozsvárra költözének által, 's mindaddig ott nyomorgának, míg cancellarius Bethlen János 1663. őket Apafival vissza híváta. Az iskola' új statora Páriz-Pápai Ferencz vala, a' lexicographus.

Rendes professora Enyednek hét vagyon, 's a' tanúlók' száma nem igen haladja meg az ezeret. Togátus és publicus (így neveztetnek ezen vallásbeli felekezetnél a' felsőbb osztályoknak világi czélra nevekedő, és így ezt a' monachialis öltözetet nem hordó ifjai) vagyon kétszáz; a' többi a' grammaticai tudományokban oktattatik. — Jóval kevesebb tehát mint Debreczenben vagy Patakon.

Bibliothecájok 1816. nyolczezer kötetből állott. Az igen élőregedett philos. prof. Benkő Ferencz ezer kötet könyveit ezer forint tőkepénzzel hagyá az iskolának, hogy a' pénz' kamatján a' legújabb philosophiai munkák szereztessenek meg. Philosophushoz illő gondolat, 's nem ollyan, a' mi álmélkodást támaszthasson; de a' philosophiae professor nem mindig philosophus.

Bod Péternek itt három munkája tartatik nagy becsben: 1. Histor. Litter. Hung. III. köt. 2. Antiqq. Hung. 3. A' Magy. Ecclésiák' Történ.

Engem leginkább az vona magához, a' mit a' bibliotheca Benkő Józseftől bír, az Erdély' Kovachichától. Valahol régi írásokat talála, nem lele nyugtot, míg azoknak megtekintésökhez nem eresztetett, 's mint juta azon szerencséhez, hogy az illyeket nem csak láthassa, hanem magáévá is tegye, ajándékozák-e neki, vagy csak kölcsön kérte 's magánál felejtette, azt a' jó istenek tudják. Illyen az a' fólio-kötet, mellyben a' legelső Teleki Mihály' levelei 's az ehhez irottak együtt állanak; valóságos kincs, és ollyan, mellynek csak együvékőttetéséért is Benkő polgári koronát érdemel. A' régi házak' tagjainak azt kellene örökké predikálanunk, szóval és irva, hogy valami leveleik birtokok' védelmére nem tartoznak, köttessék együvé, nehogy lyánykáik rajtok pogácsákat süttessenek 's a' ház' egyéb szükségére fordítsák. Én illy helyről bírom a' Rabutin' aláírását, de csak aláírását. De midőn az intést a' régi levelek eránt adjuk, a' jobbak értik, hogy a' most irottak is régiek lesznek egykor.

Elkészítette-e Benkő, a' mit Transilvaniája' előbeszédében igért, Historiam Transilvaniae Theresianam, és ha szavát állotta, az hol van letéve, nem

tudhatom. Erdélynek specialis geographiája most forog consil. Kenderesi úrnak kezeiben, hogy megigazítatván botlásai, sajtó alá eresztethessék. Bár megbecsűlhetetlen Transilvaniája is újra jelenhetne meg, mellynek minden nyomtatványai elfogytak.

Kézírása Benkőnek igen csínos volt, 's betűit gonddal vonta. Annál inkább csodálhatni tehát szorgalmát, hogy négy év alatt négyszáz ívet íra nyomtatás alá. Kenderesi engem egy hatvan lapnyi írásával ajándékoza meg, melly előttem nem csak autographoni tekintetből becses. Az elsőbb Rákóczy György' udvari diariuma, valamelly annak vitelére rendelt embere által. Az eredeti írás a' kolozsvári reform. collegium' bibliothecájába van letéve. Elejét, hátulját elrágták (ugymond B.) az egerek; a' mi megmaradt kezdődik april' 16-dikán, 's szakadatlan folyamatban tart jul. 23-dikáig 1632. 's azt beszéli, hogy a' fejedelemhez, kik érkeztek, kik ebédeltek 's vacsoráltak nála, 's vadászatában mit ejtének le; — péld. „szombat. 17. (april.) Ebéd után: „Hozot Cornicz (Kornis) Sighmond Vram szolga„ja --- leueljet --- azután eö Naga ki ment Va„dasznyi, és czak késö estuere jeöt bé és fogatot „eö Naga 1 gímot, 3 öszet, 6 nyulat és 2 rókát--- „valanak eö Naga Asztalanal Cancellarius Vram eö „Naga, Capi András Vram eo Naga. Alstedius Vram „eö Kme Balon Peter Vram eö Kme."

Benkő négy esztendős deák hagyá el Enyedet, 's olly helyre méne ki papnak, hol tudományait nem vala alkalma szaporitani. Innen a' gyanu, hogy ő Hermányi Dienes enyedi predikátor' rokonának tollaival páváskodott. Mint ha a' jó fejeket az iskola csinálná, és mint ha mindent nem a' későbbi igyekezet szerzene.' Az irigység' elmétlen vádját meghazudtolja a' szín, melly neki minden dolgozásiban egy, és az, hogy őtet társalkodása úgy mutatá tudósnak, mint dolgozásai. — Született 1740. decemb. 20-dik.

Életének utolsó napjaiban egy csapás éré, melly fényt vona rá. Összeesketvén a' rendelések ellen egy házas párt, pörrel támadtatott meg. Felelete az volt, hogy ő nem büntetést érdemel, hanem hogy a' prytaneumban holtig tápláltassék. Birái pénzfizetésre kárhoztaták, de magok fizették le azt.

A' mit Báróczi hagya Enyednek, franczia és római classicusokból áll, és theosophiára tartozó irott és nyomtatott haszontalanságokból. A' bibliotheca birja Fuchs által már 1786 előtt olajban festett képét is, melly szobájában függött, 's az enyedi kórház tizezer forinttal gazdagitatott általa.

A' collegium báró Bánffy Farkas erdélyi kincstartó 's szent István' rendebeli commendátor, 's gróf Bethlen Gergely kormányszéki tanácsos fő curátoraitól nagybecsű ajándékokat bir. Az elsőbbtől az 1462. pergamenre irt magyar chronicont, melly-

ből Turóczi szóról szóra vette elsőbb fejezeteit, 's magának Bánffynak autobiographiáját, 's Hollandiában irkált iskolai csomóit: Bethlentől egy gazdag ásvány-gyüjteményt, 's ennek és annak képeiket, életi nagyságban. A' D. Gyarmathi úr' képe még éltében függesztetett fel itt, sok más erdélyi tudósokéval, 's a' fejedelmekével.

Itt mint már elébb Károly-Fejérvártt, örömem vala látni a' Museum Napoléont, tudniillik a' Louvre' szobrainak és festéseinek rézbe metszett másaikat, magyarázó textussal. Autographiai gyüjteményem püspök Mártonffynak egy jegyzését birja, mellyből látom, melly kevélykedve forgaták azt az ott fogva tartott francziák; 's kevélykedésök igazságos vala Mi azon kevélykedhetünk, hogy azt nálunkláták.

XXII. L E V É L.

Vasárnap vala, 's még nem ütötte el a' kilenczet midőn Tordára beértem. Látni akarám az isteni tiszteletet az unitáriusoknál, 's predik. Barabás Sámuel urat megkértem, mondana olly tanitást, mellyből ismérhetném, mik választanak el bennünket egymástól. Rosszkor jövék; a' predikátziót ma egy kolozsvári kiküldött deáknak kelle tartani.

Ha nem tudtam volna, melly felekezet' templomába léptem, az enyéim köztt véltem volna magamat; a' kettőnek temploma, énekei, melodiája, azonegyek. Úgy tetszik invocatióikat a' férfiak is, szemök elibe tartván kalapjaikat, mint mi, és a' hogy azt taval láttam tenni a' prussziai királyt, Bécsben. A' szép nem él azon elsőséggel, hogy ülve görbed székére.

A' deák fekete rövid dolmányban, fekete zsinórból vert övvel, sarkat verő sötétkék 's báránynyal prémzett magyar mentében, mellyet pallást gyanánt lebegtete vállain, álla fel, 's beszédét annak jelentésén kezdé, hogy az aratási időhöz képest a' mun-

kásság felől fog elmélkedni. Ekkor felolvasá a' szent leczkét, predikátziója collegiumosan vala feltarkázva az aegyptusi, görög, zsidó, perzsa, assyrius királyok', bölcsek', hadivezérek' neveikkel. Megbánám hogy életemnek két óráját így vesztém el minden haszon, minden öröm nélkül.

Valaha valahára vége vala iszonyú kínaimnak, 's a' deák most buzdítást teve a' Socin' híveihez, hogy Luthernek valamelly szász, és így gazdag, felekezetét a' templomépítésben segéllenék. Kérdést tevék Barabás úrnál, ki megengedé, hogy a' Zrínyi' veres kucsmájával papi székében foghassak helyt; miként történik ez. Erdélyben a' templomot építeni akaró, de erre magát elégtelennek érző, bejelenti szükségét a' kormányszéknél, 's megnyervén annak engedelmét, az kihirdettetik minden religióbeli templomban, akármelly felekezeten légyen. — Soha életem' két óráját jobban mint itt, el nem vesztegettem!

Kenderesinek számot kelle adnom, mit láték, hallék, tapasztalék. Akarta volna, hogy leveleimben ne mellőztem volna el a' statisticai híreket; de makacsúl megállapodtam feltétemben; az affélék inkábbára gyanúsak. E' végre elömbe tevé Benkőnek már feljebb említett bővebb geographiáját, hogy forgatnám végig.

Midőn ez foglalatoskodtata, egy valaki jelentést teve, hogy nem tudom melly lépése valakit is-

mét megbántott, 's a' dolognak reá nézve következései lehetnének. Ne csinálna annyi ellenségeket, midőn kikerűlheti. A' szó, bár ollykor lassongva, figyelemre vont. A' tanácsot, a' talán jó indúlatból jövőt, mély elcsendesedés követé. Ujaim közt tekinték oda, 's változást Kenderesiben nem lelék. „Mert én bizony vele nem gondolok," mondá egyszerre; „de lelkem' érzései ellen soha semmit nem cselekszem!" — A' vadacska mert, 's a' csattanó, soha semmit' a' bölcseség' férfiát, azt a' tanácsadót, elrémítette. Kapta kalapját, 's ment. Egész éltében nem szóla ő illy vadúl. De homlokát nem is ütötte olly gyakran a' küszöbbe; 's meg kell vallani, az ollyan fáj.

Kenderesi nem tartozék azon egyszínű kis nagyok közzé, kik nevetni nem mernek.

Narratur et prisci Catonis
Saepe jocis caluisse virtus.

A' hol ő vala, a' tüzetlen is tüzet kapott. Felejthetetlen lesz előttem mindig az ebéd, mellyet gróf Toldalaginénál vele, 's secretarius Gyárfás és Sebes urak' társaságában ettem, hol tudomány, komoly kedv, dévajkodás, váltogaták egymást, 's a' hol óráimat mind hárman, de kivált a' beszéleni szerető 's beszéleni tudó consiliarius, olly oktatóvá, olly múlattatóvá tevék.

És aztán azok az elmésségek, mellyeket kedvem volna lélek' perczengésinek nevezni; azok az

apró, ollykor bohó történetek, mellyek papirosra vetve, nyomtatásban, alacsonoknak tetszhetnének, de élő szóval, 's az öröm' helyén elmondva, életünk' legszebb pillantásit teszik, 's bizonyosan többet érnek mint az őrzött órák' minden feszes bölcsesége! Próbát teszek, nem, ha téged egynek kettőnek elmondása által tudnálak-e múlattatni, ki facetiáiddal minden másokat felülmúlsz, 's így az illyeket leginkább bírálgathatod, hanem hogy elbeszélése olvasóimnak úgy adhatna-e örömet, mint nekem az, midőn barátimtól beszéltetni hallottam.

Egy szivére, lelkére, tudományaira tekintetet érdemlő, de különösségeket kedvelő valaki bővebben költe mint szokás; 's rokona jónak vélé, meginteni az abnormis embert, élne okosabban. A' levél nagyocskán fogta éreztetni a' tanácsló' felsőbbségét, 's a' szeretetre méltó bűnös azt, a' melly pillantatban megolvasá, gyertyája felibe tartotta, 's vigan nézé, mint ég hamuvá. Akkor vevé a' tollat, 's ezt írá vissza: „Megismerem hogy a' tanács igen bölcs, 's egyenesen az én vétkem, hogy sikeretlen. Ha ifjabb esztendeimben volt volna szerencsém venni, haszna volna nálam is. Épen jut eszembe, hogy excellentiádnak még közelebbi rokonai vagynak mint én; hogy ifjabbak mint én; 's olly gondolatlanok mint én. Bizonyos vagyok benne, hogy ők a' tanácsnak, ha az nekik dosisonként adatik be, nagy sikerét tapasztalják; 's erre nézve a' le-

velet, hamuvá égetve, itten küldöm vissza; öregebb vagyok mint hogy egyéb lehetnék mint eddig voltam."

A' költés sequestert vont jószágaira. Azonban bizonyos sötét arczú hitelézői panaszt tevének újabb adósságai eránt, 's kielegítetni kivánták a' kéznél maradt birtokból. A' rendelés kiment, kivánságok szerint. A' vádlott megkéré védlőjét, tenne jelentést, hogy sötétarczú hitelezőit ennyi 's ennyi czigányok általeresztésével teljesen kielégítette, 's okát adá, miért épen czigányaival: „1. mert míg az adósnál mobilis portéka találtatik, addig fekvő birtokot executióba venni nem szabad; már pedig mobilisabb portéka, kerek e' világon, mint a' czigány, nincs. 2. mert az executióba vett czigányok' arcza 's az ő hitelezőinek sötét ábrázatjaik atyafiságra mutatnak közöttök; következésképen véle azt hitetik, hogy a' czigányok' új urai, arczok' szine által is bebizonyított atyafiságoknál fogva, ezekkel szelíden és a' humanitás' érzései szerint fognak bánni." Még két más franczia könnyedséggel 's csípős sóval említett okait felejteni vagyok kénytelen.

És még egy történetet; de más nemből. Főispánjaikat, vagy székelyesen szólván főkirálybiráikat, a' székely nép maga választja. Meghalálozván az udvarhelyi székben, hol egy nagylelkű, nagybirtokú, 's kora által is tiszteletes báró Kordáné közönséges tekintetben álla, a' főtiszt e' földnek egyik

lakója erővel ezen asszonyságot akará főkirálybírónak választatni; hiába igyekeztek mások éreztetni vele kívánsága' képtelenségét. „De ha asszony kormányozhat országokat, még pedig dicséretesebben mint sok férfi: egy székely széket is kormányozhat!' felelé a' természet' jámbor gyermeke.

XXIII. LEVÉL.

Kolozsvárról reggel jöttem el, és sötét éjjel értem Esküllőre. Onnan eddig úgy nem találánk falut mint Kolozsvár ér Torda köztt. Az eső egész nap esék, lomhán, szomorúan, nem víg csapatokban, nem rettentő, de szép szikrázásokkal, nem pompás dörgésekben. Hosszú útam alatt ez vala legúnalmasabb menésem.

Inasom Enyeden rosszúl leve, 's annyira elgyengült, hogy le sem szállhata szekeréről. Esküllőn tehát a' legvastagabb sötétben, 's térdig erő híg sárban, kocsisomnak kelle nyergéből lelépni, hogy bekopogjon egy háznál, mellynek kisded ablaklyukán világot láték. Az oláhné, meghallván a' tót ember' köszöntését, hirtelen kiönté a' csupor vizet tüzére, 's a' tót ember káromkodva jött vissza a' szekérhez. Egy más házból az oláh kocsimhoz csalatá ugyan magát, de sem kérelem és pénzcsörtetés, sem harag és fenyegetések nem indíthaták meg, hogy befogadjon, vagy, mivel azt lehetetlennek mondotta, velünk a' Mohai úr' házához elhabuczkoljon.

Meghagyám tehát, hogy menjünk a' merre a' ló viszen, 's a' tót ember nagy örömmel felkiálta, hogy a' föld' gőzétől még vastagabbá vált sötétben olly valamit lát mint egy galambbúczos udvarkapu. A' nélkül hogy tudtam volna, kié az udvar, behajtaték. A' vak szerencse Mohai úrhoz vive, kihez kolozsvári barátim útasitának, ha talán Drágra, obester báró Wesselényi István úrhoz, a' László öcsém' kedves tiszttársához, barátjához nem érhetnék.

Mohai úr betegen fekvék, midőn megszorúlt vendége átalkodva, pirulással, félve panaszlá baját, nyomorúságát, szükségeit. De most felkele ágyából; rakásra ölette tulkait, madarait, 's minden becset felűlhaladó szivességei által, mellyek nem az étetésből, itatásból, hanem a' víg kedvvel látásból állanak, a' bátortalannak leczkét ada, hogy becsületes embernek becsületes emberhez bízva kellene járúlni.

'S ez a' jó Erdély valóban nem csak a' szíveslátás, hanem az étetés és itatás miatt is, olly dicséretet érdemel, a' hogy kevés nemzet a' nap alatt. kenyere ollyan van, hogy ha ki azt megkóstolja, zsemlyét, kalácsot, 's a' debreczeni, miskolczi kenyeret nem dicséri többé. Kávét háromszor isznak napjában, 's rozólist azonfelül. Hideg embereink oda csak azért is elmehetnének, hogy tanuljanak felmelegűlni; gourmándjaink pedig, hogy a' szerint térhessenek vissza, mint Epicúrnak az a' hizni szerető állatocs-

kája,.mellyet Horátz, 's alázatos követés nélkül, nevén nevez.

Más nap egy kies völgyen, mellyet játékos csavargásokban fut végig az Almás'vize, Erdélynek egyik leglelkesebb tisztviselőjéhez, szólójához, emberéhez juték, akkor háromszéki főkirálybírói helytartó, elébb a' marosvásárhelyi királyi táblának assessora, most kormányszéki tanácsos Nagyajtai Cserey Miklós urhoz, Tihóra. Őtet lélek, tudomány, tapasztalás, szív, csodált beszédei, 's nagy tettei teszik most tiszteletessé, egykor felejthetetlenné. Ismét egy gyönyörűen elmult, oktató napom.

Tihó, a' mint neve 's várának romjai gyanítatják, hajdan Tihó vezérnek birtoka, két oránvira fekszik Zsibóhoz, 's a' völgy a' két hely között nevezetes történeteinkben. A' Nagy-Szamos, Dézs felől jőve, megkerűli a' Turbuczahegyet, 's ezt jobbra, Karika nevü helységet balra hagyja. Rákóczy a' dombon sánczolá körül magát, hogy a' közelítő német vézérrel megütközni kénytelen ne légyen, míg Bercsényi, a' várt lengyel segéddel, megérkezendik. Embereivel megtömé a' völgyet, feledve, hogy a' szoros nyiláson meglepethetik, 's egy oláh pap a' németeket a' nyitva maradt résnek igazítá. A' győzők ez nap, 1705. novemb. 11-d., leginkább Rákóczynak személye ellen törekedének. Ez látá ezt, erdőnek vevé magát, ott balra csapott, általúsztatá lovával a' Szamost, 's a' turbuczai hegynek vévén útját, Kő-

vár' vidékén és Maramaroson keresztűl ment Lengyelországba.

A' zsibói istáló azon szerint érdemel bővebb előadást, a' hogy' a' vásárhelyi, szebeni, fejérvári gyüjtemények, mert ez Erdélynek úgy kevélysége mint amazok.

A' ménest Wesselényi Pál, a' most élő Miklós' nagyatyjának nagyatyja állitá 1660'táján, válogatott erdélyi kanczákból, 's az magát már az ő idejében tekintetbe hozta volt.

István, rendek' előlülője, Pálnak fia, látta a' szerencsés kezdetet, 's ménesét török és tatár kanczák által nemesitette.

Fiai, Ferencz és István, megosztozának. István, a' mi Miklósunk' nagyatyja, nápolyi méneket hoza be, hogy a' török faj magasabb termetűvé váljék. Látta hogy a' két faj nem illik együvé, 's valami megkorcsosúlt, kihányta.

Most megveve generális Brentanótól egy huszonnyolcz esztendős Galant nevű mént, kétszáz aranyon és tizennégy darab harmadfű csikón. Ennek atyját akkor hozák által a' Pyreneeken, midőn VI. Károly Barcellonában megkoronáztaték, 's ez leve törzsöke, atyai vagy anyai ágon, minden Zsibón nevelt lovaknak.

Istvánnak özvegye, Vargyasi báró Dániel Polyxena, még nagyobb fénybe hozá a' ménest. Óvta a'

nemtelen lovaktól, a' fajokat megkülönböztette, jegyzőkönyveit nagy gonddal vitette, az ifju lovakat költségesen neveltette, tanitatta. Ügyes lovászmestereket fogada szolgálatjába, nevezetesen Gründelt, ki mestere lőn Miklósnak.

Ez, akkor kapitány a' Bethlen Ádám' huszárjai köztt, 1775. egy Monarch és egy Brillant nevű spanyol eredetű mént hoza a' lengyel király' istállójából, és egy törököt.

Anyja' halála után 1776., a' gróf Haller János' gorbói istállójából egy Cicerót veve meg, melly I. Ferencz római császárnak spanyol ménű spanyol kanczájú lovaiközzül erede; —

Hyam ángol lójátékostól 1773. egy négy esztendős Alexander szürke mént; —

Herczeg Kaunitz Domonkostól pedig 1790. egy Andalúso nevű spanyolt, mellyet a' herczeg' atyja, a' minister, maga hozott ki Spanyolországból; —

Végre 1792 szerencsés vala szert tenni gróf Mikótól egy Müzir nevü originális arabszra.

A' Monarch' és Brillant' maradékait nem tartotta meg Zsibó.

A' mostani ménes nevel spanyol, angol, arabsz fajokat. Ezeknek törzsökeik:

a' spanyol fajtában: 1. Galant, más nevével Brentano; 2. a' Hallertől vett szürke Cicero; 3. a' Kaunitztól vett Andalúso;

az angolfajtában: 1. a' Hyámtól vett Alexander; 2. a' II. Miklós által Angliából 1822 kihozott Cato; az arabsz fajtában: a' gróf Mikótól vett Müzir.

I. SPANYOL FAJ.

1) BRENTANO' NEME.

Ebben ragyogtanak a' II. és III. Galant, a' Superbo, Daru, Amico, Kakas, Kedves, Bucephal, Jupiter, a' Daru' Bucephal' fia, Hannibál, Pajzán, Philosoph.

Bucephal; 1816. huszonnyolcz esztendős volt. Szine sárgás fakó, sörénye és farka fejér, 's sörénye igen tömött, hosszu, perpendicularis. Feje busa, háta horpadt. És még is egyike az istáló' fő díszeinek, urának egyik öröme.

Philosoph; tizenhat markos, szürke, remekje a' tanult lovaknak; 's innen a' név. Az I. Miklós' kedvencze, méltósággal teljes lépdelései miatt.

Jupiter; barnapelly; fő éke a' hattyunyak.

Pajzán; szürke kancza. Teljesen iskolázott. Olly úszó trappos, mozdúlásai olly pattanósok, olly fáradhatatlan, hogy álmélkodás nélkül nem láthatni.

Amico; Wesselényinek már katonaságában is kedvese, Lengyelországban, és Silesiában. Harmincz hat esztendőt élt.

Kedves; Zsibónak legtanultabb nevelése. Miklós a' maga nyolcz esztendős Miklósát 1805 ezen kezdé iskolázni.

2) CICERO' NEME.

Legnevezetesb gyermekei a' lángszínű I. Caesar, Zsibónak, sőt az egész Erdélynek, örök dísze, a' külföldnek irigysége. Kiholt 1804., maga helyett hagyván a' hasonló színű II. Caesart, a' Csínost, a' courbettoló ifju Cicerót, 's Armidort, az ifjabb Caesar' anyai testvérét, a' szép Madár kanczát, és Scipiót, Armidornak és Spagnolának fiát, ki szép, mint atyja, 's nagyobb.

3) ANDALÚSO' NEME.

Az ifjabb Andalúzo, a' Tüzes, Spagnolo, Superbo, Ráró, és Spagnola, híres kancza. Ez nem vala czifra ló, de mindig szép fiakat szűlt. Gróf Károlyi József érette 700 aranyat ígért. „Annyit nem ér, mondá Wesselényi; 's nekem a' ménestartás olly kötelességem, mellyel őseim' emlékezetének tartozom."

II. ANGOL FAJ.

Alexandernek leghíresb gyermekei: Fox, Pitt, Admirál, Eclipsz, ifjabb Alexander, 's Fanny és Jenny. — Eclipsznek egy szép fiát, Bruce, én vettem ajándékban, 1816.

Az ifjabb Miklós 1822 februáriusban indúla ki együtt kapitány gróf Széchenyi István úrral, a' nagy Széchenyi' fiával, Londonba és Párizsba, 's

Angliából hozá Cato nevü, sötétbarna, tizenöt markos három hüvelykű ménét. Született Cato 1809. Lord Stawelnél (General Studbook. II. k. 133 l.). Atyja volt Sancho, anyja Gipsy. Gipsynek atyja Trompator; ennek Conductor; és ez unokája vala Matchimnek, 's Cadének második unokája Cade Godolphin angol atyától származott (I. k. 169. l.). Gipsynek anyja Herodtól és Snap leányától ered, ki Childersnek unokája volt (II. k. 342. l.). Sancho atyja Don Quixot; ennek anyja High- flyer (I. k. 155. l.). Don Quixot Chaunters' fia, Eclipsz' unokája. (I. k. 86 l.)

III. ARABSZ FAJ.

Müzirnek minden mén maradékai közzül egyedül Almanzor éle 1816., de feleségei 's lyányai voltak. Csak tizennégy markos; színe szürke. Neptún nem teremte soha szebbet, 's a' genealogiáját Salamon' idejéig felvivő kochláni ménes kevélykedve nevezhetné fiának. Ha valamelly fejedelem a' legigazságosabb háborúban meggyőzte volna ellenségét, annak triumphusát Almanzoron kellett volna tartani. A' ló, igen öregen és hecticában, nagy áron vétetett meg a' drezdai udvar' számára.

A' felső istálóban, a' fedett iskolával egy fedél alatt, az én utóbbi ottlétemkor balra ezek állának, 's e' renddel: 1. Superbo, 2. Zoroaster, 3. Jupi-

ter, 4. Armidór, 5. Scipio, 6. Büszke, 7. Bucephal, 8. Tibar, 9. Kakas, 10. Andalúso, 11. Eclipsz, 12. Arioso, 13. Almanzor, 14. Daru, 15. Philosoph. Az udvar felé ezek: 1. Generál, 2. Mariandel, 3. Lámpás, 4. Pajzán, 5. Ráró, 6. Batallador, 7. Astereon, 8. Oszkár, 9. Caesareon; 's a' ház' asszonya' négy feketéje, és két hermelinje.

A' húsz mén, három kancza, egy metszett körül, szolgál 1 lovászmester, 8 legény, 2 ficzkó, és a' lovaglók.

Az alsóbb istáló, a' kastély' keleti szárnyában, tele van hasonlóúl már kitanult, vagy most oskolázott lovakkal.

A' lovak a' Wesselényi-czímert viselik bal farukon, a' rózsát tartó Szirent; nem a' név' első betűit.

XXIV. LEVÉL.

Gróf Kornis Mihály és Buczy Emil urak általjövének Zsibóra Szent Benedekről, hogy Erdélyben töltendő utolsó napjaim' örömeit neveljék. E' figyelmet a' gróf' tisztelt anyjának, az egykori, minden joktól szeretett thesaurarius gróf Teleki Károly' méltó leányának, köszönhetem.

A' kertben ülénk a' szép Csorgó mellett, 's az öreg Wesselényi felől beszélénk, kit Miklós tizenharmadik évében veszte el, 's eléggé nem ismerhetett. Én adám elő a' mit részint magától, részint barátjaitól, részint vádlóitól hallék, 's beszédem részvételt talála. Melly character! kiáltá Buczy, 's melly gondatlanság, hogy az illy nagyságú ember' életét valaki papirosra nem önti, 's minden fényével, minden árnyékával. A' jók' árnyéka még neveli fényöket; 's a' kinek keble van, érti, hogy a' természet a' jók' hibáit érdemök' emelésére adá. — 'S mit nyernénk vele, ha az effélét valaki papirosra tenné is? mondám neki. Gondolod-e, hogy az affélét, bár barátink' kezeikbe, bátran tehetnénk le? Az emberek azt sem tűrik, ha az

iró jót mond felőlök; hogyan midőn gyengeségök érintetik meg? Higyj nekem, okosabb osztályrész nincs mint hallgatni, vagy a' szerint változtatnunk színeinket mint a' Chamaeleon. Omnia adsentiri — is quaestus nunc est longe uberrimus!

Neheztelnék, mondá Buczy, ha a' szó szívedből jönne; de ez a' tartalék nem sajátja lelkednek. Te ismeréd Wesselényit, 's kevélykedel szeretetével. Oldd fel a' nem könnyü problemát; tartozol vele árnyékának. — Vallást tevék hogy életét megírtam, hogy Patakitól a' hézagok' kipótlására sok tudósításokat vettem, Wesselényinek már halála után; 's azt itt teszem le. A' ki szebbnek nézi a' chinai izlésben festett főket mint a' Rembrandéit, szűnjön meg ezt olvasni, mert itt a' fejnek több mint három negyed profilja árnyék, sötét árnyék, de szép árnyék.

Báró Wesselényi Miklós, cs. kir. kamarás és Közép-Szolnokban a' főispáni méltóságnak helytartója, született Zsibón 1750. decemb. 11-dikén; meghalt ugyan ott 1809. octób. 25-d. Még nem vala hét esztendős, midőn atyját Istvánt *) elvesztette. Anyja Vargyasi báró Daniel Polyxéna, leánya Istvánnak, a' könyvek' irójának, gróf Pekri Polyxénától.

---

*) Ennek atyja ismét István, köszépszolnoki főispán, tovább a' királyi táblának, végre a' rendeknek elől-ülője, 's titkos belső tanácsos. Anyja Bánffy Kata, leánya Györgynek, az első gubernátornak.

Miklósnak első nevelője Cornides Dániel leve, a' későbbi historicus 's prof. a' pesti universitásban, 's Wesselényinek ez vala minden szerencsétlensége, veszedelme; a' ki tanulni szeret, nem mindig szeret tanítani. A' fényes ház' egyetlen gyermeke, magára hagyva látván magát, parancsolgatott, 's lelke azok körűl, kik vakon nem teljesíték kéjeit, elkeserny ésedék. Ugyan e' szerencsétlenség éré tovább kolozsvári predikátor Deáki Pálnak házánál. Azonban nem tagadhatni, hogy a' szertelen élesség, melly neki egész életében kínzója vala, már vérében volt; örökség gyanánt vette azt anyjától, ki minden nagy, sőt csodálást érdemlő tulajdonai mellett a' szenvedhetetlenségig kemény vala. Nevelé szerencsétlenségét, hogy vele katonai szolgálatot vétetének, hol szoros engedést kívánhatván alattvalóitól, gyengesége még inkább erőt veve.

Tizenhét esztendős vala, midőn szolgálni kezde, az akkor Bethlen Ádám, tovább Barkó és Stipsics neveket viselő huszárok köztt. Öt eszt. alatt Galíciának elfoglalásakor (1772.) már kapitány vala, 's svadronával 's bizonyos számú gyalogsággal Bukovinába küldetett. Embereit fenyítékben tartotta, a' szolgálatban gyakorlotta, ollykor megzaklatta; de poltolta hópénzöket, a' zsibói posztófabrikából nekik új köntöseket adata, maga tanítgatta legszilajbb lovaikat; hópénzét egy gyermekekkel megterhelt is ztitársának hagyta.

II. József látni akará a' zsibói istálót, és azt az asszonyt, ki a' Róma' iróit a' Róma' nyelvén olvasta, 's azon szólott és irt, 's levelet kivánt tőle fiához, Galíciába. A' Wesselényi' svadrona megkülönbözteté magát minden másokéi felett a' gyakorlatban, 's a' császár a' sereg előtt dicsérte meg a' kapitányt; 's hosszabban beszélvén vele, bizonyossá tevé, hogy királyi kegyeire minden esetekben számot tarthat.

A' ház' egyetlen fia nem maradhata nő nélkül. Ő referendarius Cserey Farkasnak Heléna leányát óhajtotta; egy nagy szépségű leányt, kiben a' nagy szépség legkisebb érdem volt. Menyekzőjök 1777. méne véghez, 's a' menyasszony a' sziléziai táborba ment férjével.

Wesselényi mindentől szeretve látá magát regementjénél, csak óbesterétől nem. Szó nélkül tűrte ennek hidegségét. Egy estve hivatik; óbestere már feküdt. Általesvén, 's kedvetlenségek nélkül, egyéb czikkelyen, az óbester emlékezteté a' parancsra, melly a' tiszteket eltiltá magoknál tartani hitveseiket. A' boldogságában kevély szerelmes legérzékenyebb oldalán vala megérintve; a' világért sem vált volna meg kedvesétől; 's a' mint az óbester a' bárónét kapitányné asszonynak titulázta, tűzbe jött. Az óbester érezteté vele felsőbbségét, Wesselényi pedig emlékezteté, hogy katonai parancsok nem fekve adatnak. Indulatjának sem egyik sem másik nem vala

ura, és ha a' csataj össze nem szitott volna másokat, kard végezte volna el a' fellobbanást. Wesselényi beadá jelentését, hogy elereszteтni kíván.

Fő gondja most ménese volt. Szomszéd barátjától, Gorbón, megvevé a' már említett Cicerót, 's nem kevés ezeren. Nyolcz nap múlva a' lován kiüté magát a' kolera, 's nem lehete tagadni, hogy a' ló' hibáját amott ismerték. Wesselényi, ki irtózék minden alacsonságtól, 's illy tettel koronát sem akart volna bírni, megelégedék vele, hogy a' történetet általizente. Csak hamar azután a' külföldről nem kis költséggel hozatott lovászmester eltűnt Zsibóról, 's Gorbó befogadá. Most egy lovász tűnt el, 's az is Gorbón lele menedéket. Wesselényi barátságosan visszakívána embereit. Tagadtatott ottlétök. Ez Wesselényit tűzbe hozá. Octób. 16d. 1781. több mint kétszáz negyven embereivel 's huszonnégy udvari hajdúival ment elégtételt venni.

A' szomszéd, látván a' közelítő hadat, megszalada, a' két szökevénynyel. Wesselényi feltöreté a' kapukat, 's a' Gorbón talált cancellistát (a' többiek mind futottak) üresen hozott czifra szerszámú paripáján, mintegy triumphusban, Zsibóra általhozta, megvendégelte, 's minden bántás nélkül eleresztette.... Következése Kufstein lett.

Fogságát olvasás és jótétek nemesíték. Szabadságát József 1789. decemb. 15d. adá vissza, kamarási kulcsával, 's emlékezvén, millyennek találta a'

regementnél egy, szabad sereg' felállításával kinálta meg.

Hitvese Bécsig siete elibe. Zsibóra érvén, nem szobáiba ment hanem lovaihoz. Amicója nyerítve idvezlé urát. „Rám ismere! kiálta Wesselényi; mint az eb a' hazatért Ulysszra." Kihozatá azt, 's kevélykedék vele, hogy hiba nélkül csinálá minden iskoláját; pedig rajta öt eszt. óta nem volt nyereg. Leszállván a' lóról, megveregette azt, 's „ah, ugy mond, te békéltetsz meg sorsommal!"

Kevés napok múlva átizene gróf Haller Jánoshoz, hogy ha őt neheztelés nélkül fogadhatja, megjelen Gorbón. Megújúla barátságok, 's holtig tarta.

A' féketlen lángokra lobbangó, de legnemesebb lelkű ember kevélység nélkül vallá vétkesnek magát számos vendégei köztt az én jelenlétemben, ugymint a' ki mást polgári nyugalmában megháboritа. De, úgy gondolnám, a' ki tudva ád el, több ezeren, 's barátjának, hibás lovat; a' ki a' más szökevényeit befogadja; a' ki eltagadja a' mit tagadni nem lehet és nem kell; az csaknem annyit szenvede, látván ennek 's hitvesének szenvedéseit, mint ezek. Keservesen lakola azért, hogy neki baja nem volt. —

Az 1794-diki dietán Wesselényi követe vala azon megyének, mellyben Zsibó fekszik, még pedig igen fényesen, 's 1806. júliusban, főispáni székébe űle be, mint annak helytartója, fizetését mindig a' rabok vonták. Kevélyebb volt, 's gazdagabb, mint

hogy szolgálatja által hasznot kereshetett volna, 's hogy ugyan azt tegyék mások, gazdagon segélé nem gazdag tisztviselőit.

Székében soha ki nem pattant, noha azt kereseték némellyek. Kiméléttel vala az erőtlenség eránt, a' botlottakat titokban feddette meg, 's csak a' fejeskedőket hangosan. Bosszút nem forralt, nem tett, nem türt.

Árvák buzgóbb pártfogóra nem találtak. Előttem is áldatott ezért neve. A' gyámokat szorosan számoltatá nem egyedül a' jövedelemről, hanem a' gyermekeknek nevelésökért is, 's ezért sokkal inkább.

Erdély őtet nézé egyik leglelkesebb, legszerencsésebb dietai szólójának. Nem rettegvén, nem keresvén, nem óhajtván semmit, 's minden dicsőségét abban találván hogy tisztának ismértessék, belső sugallatai ellen soha nem szóla; 's útálta a' félszegeskéket, kik a' két ellenfél köztt habozván, nem veszik észre, melly nevetségesek, midőn végre magok sem tudják melly helytt állanak, 's okosságnak látszó nem okosságok, melly mindig a' szerencsét csillogtatja előttök, mint teszi szerencsétlenekké. Beszédit a' gyorsirók utána irák, a' hogy ő azokat előrekészület nelkül mondani szokta volt. Egy felolvasott, igen nagy gonddal készült beszédre ő akara felelni. „Ékesen szólani nem tudok, ugy mond, de azt nem igen sajnálom; az igazságnak nincs szükksége piperékre..." (Egy nem nemes, de

nemességet érdemlő ember mellett szóla.) Ellenkezője vitatá állításait, 's a' czimereket foná beszédébe. Wesselényi időt akara neki engedni, hogy tüzéből magához térhessen, 's szinte Arthurig 's az ő kerek-asztaláig tére fel; de az sem használt, sőt azt nyeré, hogy az ennek indulatosságát hordá elő, 's fogságát érinté meg gyengédeden, nem hogy az Wesselényinek ne fájjon, hanem hogy maga ne láttassék annak, a' minek találtatni pirúlt. Wesselényi azon nyugalmában, mellyel ágaskodó lovain ülni szokott volt, felfogta a' szót; megismeré a' mivel vádoltatott, tüzét, melly igen gyakran igen messzére ragadozza, 's fogadta, hogy az illy pillantatokban emlékezni fog az intésről. De, ugy mond, nem egyedül a' féketlen tűz kap el bennünket a' jótól: vagynak egyéb indúlatok is, a' mik épen azt cselekszik, 's elébe rakta az egész hosszú litániát. Ha viszont ő urasága is úgy találná, hogy ezeknek egyike vagy másika neki is csinál bajt, emlékezzék szavára, 's kövesse példáját. A' mint ez megszűnt szólláni, 's a' másik hallgatva maradt, öbester Barcsay kele fel. „Wesselényi, ugymond, nem állá még szavát," 's elhallgatott. Wesselényi fellobbant, 's várta, mi következhetik. „Igen is, monda Barcsay; mert soha még ember az igazat szebben, lelkesebben nem védelmezte." —

Wesselényit hamar azután, hogy az országgyűlése 1806. júliusb., eloszlék, elővevé fejbeli

rheumája, melly őtet fogságában szállá meg, 's ahhoz inhideg járúlt, és az a' nagy embereket kisérgető csapás, hogy épen azok, a' kik egykor kevélykedének hozzájok ereszkedésével, a' kiket ő mindenképen boldogitá, feltámadának ellene. A' halál megmenté ezéknek látásától. Némellyike még mert jelenni özvegye előtt, de a' kiteritetthez közeliteni nem mert. —

Fő gondja 's öröme egyetlen fia' nevelése volt. Szerette emlegetni előtte azon americanus' mondását, mellyet Franklin ismértete meg, 's éreztette a' gyermekkel, melly rút, midőn a' születéssel nem dicsekedhető haladja meg a' porphyrogenitusokat, és a' kik magokat illyeneknek hiszik. Akarta hogy a' gyermek dicsértessék, de lángokba lobbant, ha valaki hizelkedett neki. Midőn az, a' kit nemzetünk az imádásig szeret, 1809. martziusban, tekintetébe vevé Szathmárnak felköltjeit, Wesselényi Nagy-Károlyba vezeté vármegyéje' vitézeit, kiknek ő vala vezére, fia pedig kapitánya, 's neki segédtisztje; 's a' középszolnoki sereget itt a' tizenhárom esztendős kapitány gyakorlá nádorunk előtt, ennek 's minden jelenvalóknak álmélkodásokra.

Képe a' Neidl' rezén, Wagnernek pastele után, híven el vagyon találva. Erős de nem magas alkotású, zömök testű, barna haju és szemü szép férfi, kinek szava, tekintete, mozdulása el vala telve nemességgel, méltósággal. Ezek voltak minden csele-

kedeteinek bélyegei, még hibáiban is, 's az alacsonyság őhozzá semmi alakjában nem fért. Barátjai úgy hiszik, hogy epigrammom igaz képét adja:

Kétled-e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fene Cato
'S lágy szivű Brútus, itt Wesselényi valék.
Erdély, szüntessed sírásidat: él fiam, él nőm;
'S díszedet egy jobb kortt újra megadja Zsibó.

XXV. LEVÉL.

Wesselényi Miklós és Farkas Sándor, gróf Kornis Mihály és Buczy, elkisérének Hadadig. Itt az örömnek azon neme ére, melly után már rég óta szomjúztam: Caudella, híres hangmester a' Wesselényi Farkas' szolgálatjában, 's Ménard, ügyes énekész, múlattatának bennünket; 's az első reggel óta éjfélig, 's nem csak a' legújabbak' dolgozásaival, hanem azt is adván, a' mit Gluck, a' két Bach, Pergolese, 's mások, ihletve teremtének. — Midőn Erdélyben Miklós nyomta ajakimra a' végső csókot, 's paripájáról, bár túl a' határon, mondám, a' Dessewffy' ölelésének futhatnék ellenébe!

Melly irigylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy Erdélyt láthatám, 's így segélve láthatám! ezt kiáltám fel, visszatekintvén Nagy-Károly mellett az elhagyott halmok felé, 's áldást könyörgék az annyi jó fiak', az annyi jó leányok' szülőjére.

Jó föld, tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak, a' hol emberek vagynak; nálad mint nálunk,

's nálunk mint nálad. De te nem romlál meg úgy mint mi, 's színed jobb. E' vallással tértem onnan haza, 's úgy hiszem, később vendégi igaznak fogják találni szavamat.

TOLDALÉKOK.

I.

I. FERENCZ ÉS CAROLINA AUGUSTA,

KOLOZSVÁRTT, 1817. AUGUST.

Es giebt kein' schönren Anblick in der Welt,
Als einen Fürsten sehn, der klug regiert,
Das Reich zu sehn, wo jeder stolz gehorcht,
Wo jeder nur sich selbst zu dienen glaubt,
Weil ihm das Rechte nur befehlen wird.

GOETHE.

Ő felségek ide lembergi útjokból érkezének meg az iluczai nyiláson. Mint fogadtatának, hosszasan beszélék ujságleveleink. Mi jobbat fogunk, mint a' tisztelkedés' fénye, a' maradéknak általadni.

Más nap a' katonai rend, a' kormányszék, a' királyi tábla tette hódolását, bemutatva az első báró, Kienmayer országbeli fő hadi vezér, a' második

gubernátor gróf Bánffy György, a' harmadik a' királyi tábla elölülője gróf Kemény Sámuel exc. által. Ezeket a' vármegyék' és székely székek' követei válták fel, és az asszonyságok, a' császárhoz özvegy gróf Vas Sámuelné, szül. gróf Bethlen Rosália-; a' császárnéhoz gróf Esterházy Jánosné, szül, gróf Bánffy Ágnes exc. által vezetve. A' császárné megszólítására egy asszonyság késve felelt; 's midőn a' bemutató ennek mentségére gyakorlatlanságát említé a' német nyelvben, egy harmadik, ki németül igen jól tudott, megszólala: Mi gyalázatnak tartanánk fejedelmünk' nyelvét jól nem tudni; az elméje, nagy kimíveltetése, 's szive' kegyessége által ragyogó császárné ennek úgy felelt: „Sőt inkább idegen nyelvet nem tudni, nem szégyen: a' hazáét jól tudni, kötelesség." — Gróf Kemény Sámuelné, szül. gróf Iktan Bethlen Katalina ő exc., azon jelentéssel mutattatott be, hogy németül nem beszél; de számtalan jótétel és nemes tettei ő felségeknek kegyelmeire méltóvá teszik; 's az illyek által királyisan ragyogó felség ezt felelé: „Mi tehát szó nélkül értjük egymást."

Aug. 20d., szent István királyunk' innepén, ő felségek a' nagy templomban jelentenek meg, nemzetünk' öltözetében mind ketten, mint ittlétek alatt mindennap. A' szent szolgálatot a' püspök, most esztergomi érsek és prímás herczeg tartotta. Dél után a' császárné azon intézetet tekinté meg, melly

a' múlt télen állott össze, 's a' példátalan éhség' pusztításai közti nehány ezer ember' életét tartotta meg. A' császárné hat ezer forintot ada ruházásokra.

22d. a' császár a' kormányszékben foglalá el az elölülést. Minden nap új jeleit adá az ő felségek' mindenre kiterjedő gondjaiknak. 27d. Tordának vevék útjokat, onnan Szebennek, Dévának.

II. A' BEVEZETÉSHEZ.

Olly igen különbözvén nálunk és Erdélyben a' köz dolgok' folyamatja, 's a' tisztviselők' száma és fizetése, 's maga az is, hogy míg nálunk a' vármegyei szolgálat nem csak igen díszesnek, hanem a' főbb polczokon ragyogónak is tekintetik, Erdély azt nem nézi igen tiszteletesnek, 's álmélkodással hallá, hogy helytartói tanácsos Puky úr Abaújnak szolgabirája volt egykor, Nógrádnak Mária Therésia alatt hat lovan járó esküdtjei voltak; Szabolcsnak most is van egy, ki fél millióval bír, Zemplénynek egy másik, kire közel fél millió néz: ide teszem le a' hunyad-vármegyei tisztviselő kart:

Főispán; 1200 for. esztendei fizetéssel.

Főbiró, három; mert annyi a' járása; 300 ft.

Viceispán, három; 250 ft.

Regius perceptor három; 300 f. (Regius nevet onnan visel, mert királyi cassába gyüjti az adót. Erdélynek cassa domesticája nincs, 's ez egyből fizettetnek a' vármegyék' és székek' tisztviselői, ebből építetnek 's igazíttatnak a' vármegyeházak, ebből tétetik ezekben minden közönséges költség, ebből építetnek hídak, utak; ebből tartatik a' katonaság. A' Sacra Diploma Leopoldi szerint Erdély négyszáz ezer forintot fizet, háború' idején még egyszer annyit). Mindenik regius perceptor alatt van két rectificator commissarius, 100-, 's ezek midőn rectificálnak, azaz, megteszik a' dicalis conscriptiót minden ezer forint után öt forintot vesznek jutalmúl.

Főnotárius, egy; 250 f. Vicenotarius, kettő, 200 f. Archivarius, egy, 100 f. Protocollista, egy, 60 f. Scriba négy, 50 f.

Szolgabiró, tizenkilencz ö t v e n (!) forinttal.

Ordinarii assessores, in sedibus generali et filiali. Nincs kiszabott számok, fizetések. Ezekre eszt. által ki van rendelve 1200. f. Az eszt. végével felvettetik, ki hány nap munkálkodott, 's a' szerént osztoznak.

Fiscalis procurator, egy 80 f. Pauperum advocatus, egy, 60 f.

Viarum inspector, egy; 300 f. két Viceinspector, 200 f.

Arendae decimarum perceptor, fizetés nélkül, melly helyett a' begyűlt pénznek tized részét veszi. (A' hajdani fejedelmek kiosztván a' fiscusra szállott jószágokat, fenntarták magoknak a' dézmát, 's az arendae decimarum perceptor ennek árát szedi be. Az illy dézma kalangyát a' helybeli földes úr négy garasával beválthatja).

Stationalis commissarius, három; 60 f.

Silvarum director, egy; 300 f.

Geometra, egy; 400 f.

Physicus, egy; 400 f. Chirurgus, három, 80 f.; Bába, három, 50 f. — Carcerarius, egy, 100 ft Obequitator (levélhordó) négy; 80 f.

Az Erdély' vármegyéiben az első tisztviselő főispán a' két districtusban főkapitány, a' székely székeken fő királybiró, deákul Supr. Jud. Reg.; 's ezek egymással egy tekintetű hivatalok. A' szászoknál csak a' Nationis Saxonicae Comes annyi mint amazok.

A' második tisztviselő a' hajdan Magyarországhoz tartozott vármegyékben (Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd) ma is viceispán; az egyéb várm. és székekben főbiró (Supr. Judd. Nobb.); a' két districtusban vicekapitány.

A' harmadik tisztviselő a' megnevezett három várm. főszolgabiró, mint nálunk; egyebütt kötelességeiket az assessorok viszik. A' mi szolgabiró, az a' székelyeknél dúló, magyar és deák nyelvben; a' többes számban dulones.

'S midőn Magyarországon a' dicasteriumok' férfiai tiszteltetnek főispáni méltósággal, 's maga a' nádor is főispán: Erdélyben a' főispán lesz gubernium consiliarius, 's vármegyéje a' gubernatornak sincs.

III. ERDÉLYNEK GUBERNÁTORAI

1692 óta.

1. Gróf Bánffy György, 1692 január' 10d. óta haláláig, 1707. novemb. 15d.

2. Gróf Kornis Zsigmond, 1713 olta, haláláig, 1731, decemb. 15d.

3. Gróf Haller János, 1734 óta, hal. 1756. octob. 18d.

4. Gróf Kemény László, 1758. jul. 6d. óta, 1762. május' 22d, (Ennek hivatalát általvette báró Buccow Adolf Miklós generalis, mint gubernium' praesese, 's felállítá a' határnak katonákat. Meg- holt 1764. máj. 18d. Követé gróf Hadik András, később feldmarschal, azon eszt. aug. 7dikéig; 's ezt gróf Auersperg Mária József, 1770 — Buccownak nagy barátja, a' követk. gubernator; 1774. gubernium praesese léve).

5. Báró Bruckenthal Sámuel 1777 óta gubernátor. Letette hivatalát 1787. május' elsőjén.

6. Gróf Bánffy György, vicecancelláriusból II. József által kinevezve, 1790. a' rendek által megválasztva. Szül. 1747. decemb. 23d. megholt Kolozsvártt, 1822. jul. 5d.

7. Báró Jósika János, Bánffynak segédjére guberniumi vice praesesnek neveztetett ki, halála után pedig azon eszt. novemb. 25d. guberniumi praesesnek.

IV. AZ V. LEVÉLHEZ.

A' TELEKI HÁZ.

E' ház tagjai a' XII. század óta a' XV. végéig Garázda de Mecsenics nevet viselének. A' hely' fekvése nincs tudva; de a' ház dalmatiai, 's csaknem minden kétségen kivül maradéka az ottan uralkodott despotáknak.

Régibb armáliását nem birja, igen azt, mellyet Zsigmondtól 1409. nyert, 's ama' régibbet magában foglalja.

A' Mecsenicsi-Garázda törzsök két ágat eresztett: az elsőbb megtartá Garázda nevét, a' másik

azt Szilágyivá változtatta. Gubernátor Szilágyi Mihály egy adomány levelében, mellyet a' ház ma is bír, a' Szilágyi- Garázdákat rokoninak (consanguineus) mondja. Erre mutat a' Szilágyi, Garázda, Teleki házzal közös czimer is, a' vadkecske.

Horogszegi Szilágyi László, 's Garázda Miklós és Dienes, már a' XV. század' elején tekintetes jószágok urai valának Bosznyában. Nekik köszönheté Zsigmond, hogy a' láz' Hervója spalatrói herczeg megaláztaték, 's a' zvorniki vár a' király' hűségében megmarada.

Szilágyi László nemzé Mihályt, a' vajdát és magyarországi gubernátort, és Erzsébetet, a' vajda és gubernátor Hunyadi' hitvesét; hol egyedül azt jegyezzük meg, hogy a' Szilágyiház az akkori több neveket engedő szokás szerint, Gerébnek is mondatott.

Bosnya a' törökök által 1414 felprédáltatván a' Garázdák Magyarországra költözének által, 's Bihar, Arad, Békés és Zaránd vármegyékben fogtak lakást. Megszerezvén itt Zágorhid, Szék, és Telek helységeket, egyike Zágorhidi, másika Széki, harmadika Teleki Garázdáknak hivaták magokat. A' Széki-Garázda ág most egy leányban álla fenn; 's azt egy Teleki Garázda vette el. Egyesülvén igy a' Széki ág a' Teleki ággal, ezeknek szülötteik anyjoknak nevét praedicatumként vevék atyjoké mellé, 's az ág magát SZÉKI-TELEKI névvel nevezi.

A' gyula-fejérvári nagy templom' falán még a' múlt század' elején fekete márványban lehete olvasni egy Epitaphiumot:

Quem non livor edax, alienaque gloria torquet,
 Perlegat haec Latiis carmina caesa notis.
Tres fuimus clari cognato sanguine vates,
 Pannoniam Dravus qua rigat almus humum.
Unus erat Janus, patrias qui primus ad oras
 Duxit laurigeras ex Helicone Deas *).
Alter erat Petrus, genitus de stirpe Garázda,
 Qui tulit Aoniae plectra sonora lyrae.
Ultimus hos ego sum cognata e gente secutus,
 Tertia doctarum gloria Pieridum.
Strigonia Petrus requiescit in arce: Joannem
 Ipsa suum sedes pontificalis habet.
Hic mea, si dederit sors, ossa recondite: si non
 Nil nostra, jaceant quolibet illa loco.
Virens scripsi A. D. 1507.
Vixi annis XXXVII.

– – MEGENECHEN ARCO – –

---

*) Janus Pannonius pécsi püspök, poetai 's tudós nevével: atyai nevével Cesinge, anyai nevével Vitéz. Ez testvére vala az esztergomi érsek Vitéz Jánosnak.

A' XVI. százban már tündöklék Garázda János. Lengyel cancellárius és testőrkapitány Zamosci elvévén Bátori Griseldát, a' Kristóf fejedelem' leányát, a' menyasszonyt ez kiséré jegyeséhez, 's ott marada sok évekig, 's Bátori István király alatt mint két lovas ezredek' vezére a' lithványok és moszkák ellen vitézűl harczolt. Még meg van a' király' levele, mellyel ez Garázda Jánost, a' Grizelda' halála után, elhalmozva dicséretekkel, honjába viszszaeresztté.

Megérkezvén Erdélyben, elvette Fejér Juditot 's Anna egyetlen gyermekét nemzé. Maga a' csata' mezején hala meg Bátori Zsigmond alatt, 's a' Garázdaház ezen egy leányában álla fenn. Atyja azt Széki Teleki Mihályhoz adá ki, testőrkapitányhoz, a' Bátori Zsigmond', és Bocskay István udvarokban, 's leányát és vejét minden jószágiban örökösének nevézte.

Ezen első Teleki Mihálynak János fija, jenői várnagy, zarándi főispán, hajdúk' vice kapitánya, elvevé Berhidai Bornemisza Lászlónak Anna leányát (Lászlónak testvére vala Pál, kinek hasonlóúl Anna leánya Apafi Mihály fejedelem' hitvese volt), 's nemzé 1. Mihályt, a' másodikat; 2. Katát, Stepán Ferencznét, 3. Annát, elébb Vas Lászlónét, majd Keresztúri Jánosnét.

SZÉKI TELEKI MÁSODIK MIHÁLY,

törzsatyja minden későbbi Telekieknek.

Ez a' Teleki második Mihály, kit Erdély közönségesen a' nagynak szokott nevezni, született Nagy-Váradon, Biharban, 1634d. A' Rákóczyak' udvarában neveltetett, 's kapitánya leve a' II. György' testőreinek. Ennek halála után általméne Apafihoz, kinek hitvese az ő anyjával két atyafi gyermek vala, 's ministere lett a' fejedelemnek, ország' generálisa, Huszt és Kővár' várainak, Csik, Gyergyó, Kászon, Sepsi, Kézdi, Orbai székek' főkapitánya, Fejér és Torda 's Máramaros vármegyék' főispánja, minden kir. dézmák' és harminczadok' főárendása, Apafinék halála után, Erdélynek kinevezett gubernátora, végre pedig annak jutalmául, hogy Erdélyt a' magyar király' kormánya alá vissza hajtá, római szent birodalombeli gróf. Elesett, Thököli Imre ellen harczolván Törcsvárnál 1690. aug. 21. — A' magas helyt állók nincsenek sem magasztalók sem rágalmazók nélkül, 's Telekire gyanút vet ez a' sok hivatal, 's az a' nagy hatalom, mellyel Apafiné által Apafira 's az országra birt; 's az emberek az akaratot a' kimeneteltől mérséklik, nem látván

mit engedtek, tanácslattak, parancsoltak a' környülállások, 's midőn az történik, a' mit nem vártak vagy nem kedvelnek, hűtlenséget, arúlást emlegetnek, nem szükséget, nem kénytelenséget. Így vádoltatnak Martinúzi, így a' szent hazafiságú Nádasdi Tamás, így Rádai Pál, kik nem mindig voltak egy felen, és még is mindig a' hazáén. Egy tudósunk, kinek tiszta lelke ismeretes, olvasta Telekinek levelezését Sobiesky lengyel királylyal, pater Dunoddal, Leopold császárunk ügyviselőjével, 's alkudozásit, 's Leopoldnak biztatásait; bizonyossá tészen bennünket (Tudom. gyűjtem. 1822. január. l. 89.) hogy Teleki egyike vala a' maga kora' legnagyobb férjfiainak, jó hazafi, mély belátású politicus, vitéz hadi ember, hív férj, hív átya, hív barát, tiszta minden haszonkereséstől, 's egyedül hazája' 's vallása' javát óhajtó.

Első jegyese Torma Juliánna, még az összekelés előtt hagyá özvegyen; Petróviczi Pekri Ferencznek Sófia leánya hat hónapokig élt házasságban vele; Kőrös Tarcsai Vér Judith ellenben, özvegy Toldi Miklósné, neki hat fiú és hét leány gyermeket szűle: 1. Anna, előbb Apafi Miklósné, tovább Kemény Jánosné; 2. János, tizenhatodik eszt. hala meg, már ekkor kinevezett kővár-vidéki kapitány; 3. Susánna, Vay Mihályné; 4. Kristina, Kendeffi Pálné, tovább Barcsai Ábrahámné; 5. Kata, báró Bánffi Pálné; 6. Mihály, a' III.; 7. László; 8. Ju-

dit, Pongrácz Jánosné; 9, József; 10. Pál, a' tudós; 11. Borbála, Vay Lászlóné; 12. Sándor; 13 Erzsébet, Macskási Lászlóné. —

Az életben maradt öt fiúnak ugyan annyi táblát adunk:

I. TÁBLA.

M I H Á L Y; a' III.

Kővár-vidéki kapitány. Hitvese Toroczkai Kata. Gyermekei: 1. János; 2. Mihály a' IV.; 3. Sámuél; 4. Borbára; 5. Anna.

I. János, kővári kapitány; által ment a' római katholikus hitre hitvese Vay Borbára. Gyermekei *a)* Pál; *b)* János; *c)* Sándor; *d)* Mária, báró Bánffi Péterné, *e)* Kata, Statuum praeses gróf Lázár Jánosné; *f)* Sára, gróf Bethlen Pálné; *g)* Klára, gróf Bethlen Dávidné.

a) Pál, dobokai főispán. Hitvese gróf Haller Borbára. Gyermekeik: *aa)* Ferencz, obristlieutenant; ismeretes franczia elmésségéről; *bb)* Tamás, majór, mind ketten maradék nelkül; *cc)* Mihály, az V. Paszmoson, Kolozs várm.; hitvese Dózsa Ágnes; *dd)* Anna, báró Toroczkai Gergelyné, tovább báró Ozmann Vilhelmné: *ee)* Mária Josepha,

báró Jósika Antal kolozsvári főispánné, anyja a' gubernium' mostani praesesének.

A' *cc*) alatt megjegyzett paszmosi V. Mihálynak lettek: 1. Pál; ifijan kiholt; 2. Mihály a' VI Harinán, Dobokában; mh. 1823. Toldalagi Ágnestől nemzé Ágnest, Luizát, Máriát, Rózát; 's Trau Amaliától Lászlót; 3. Ferencz, a' mi lelkes költőnk, Paszmoson. Hitvese gróf Teleki Carolina, a' Sámuel és gróf Serényi Francisca leánya. Gyermekeik: Edvárd, Adolf, Carolina.

b) János, a' IV.; Vay Annától nemzé 1. Borbárát, elébb Boldogfalvi Czóbel Lászlónét, tovább Vay Jánosnét Anarcson. Szabolcsban: 2. Ágnest, Berzenczei Jánosnét; 3. Józsefet, a' II. Sármáson, ki gróf Mikes Máriával nemzé Jánost, az V.; ennek hitvese gróf Mikes Susána 5. Annát Hollakinét.

c) Sándor, a' II.; ifijú korában hala ki.

II. Mihály a' IV. kormányszéki tanácsos, és az exactoratus' praesese. Hitvese gróf Bethlen Miklósnak Klára leánya. Gyermekei: Mihály, a' VII., kinek hitvese gróf Kendeffy Rákhel. Gyermekei csecsemő korokban holtak el; magát egy kő, melly a' boltozatról leesett, agyon sujtotta.

III. Sámuel az I. generális. Hitvese Ötvös Mária. Gyermeke Imre az I., assessor a' királyi táblánál. Ennek Kraus Máriától Imre a' II., Hoszszufalván, Nagy Bánya mellett. Hitvese gróf Brunsz-

vik Károlina, Antalnak, a' mostani ország' birája testvérének leánya. Gyermekei: 1. Bianca, 2. Carolina, 3. Maximilián.

II. T Á B L A.

L Á S Z L Ó, az I.

Kormányszéki tanácsos és fejér-várm. főispán. Hitvese Vay Anna. Gyermeke Susána, gróf Kemény Lászlóné.

III. T Á B L A.

J Ó Z S E F, az I.

Fejér várm. főispán, 's curátora a' maros-vásárhelyi collegiumnak. Lakott Kercsesorán, Fogaras' földén. Gróf Kurta Borbálától nemzé Kristinát, gróf Tholdi Ádámnét. Második hitvese volt a' Bod Péter' munkái által megtisztelt gróf Bethlen Kata.

IV. TÁBLA.

PÁL, az I. a' tudós.

Gyermekei Vay Katától 1. Éva, gróf Vas Miklósné; 2, Ádám az I., generalis.

Ennek báró Wesselényi Susánától Susána; báró Korda Györgyné; gróf Toroczkai Klárától *a*) Ádám a' II., a' Czid' forditója, II. József császár uralkodása alatt kir. comissarius és dobokai főispán, azután kormányszéki tanácsos. Szül. 1740. mh. 1792.; lakott Kendi-Lónán. Gyermekei báró Wesselényi Máriától, az I. Miklós' testvérétől, 1. Mária, gróf Teleki Lászlóné; 2. Polyxéna, gróf Kendeffi Jánosné; 3. Anna, gróf Dégenfeld Maximiliánné.

V. TÁBLA.

SÁNDOR, az I.

Kormányszéki és belső titkos tanácsos. Lakott Gernyeszegen, Torda várm. Első hitvese gróf Bethlen Júlia, a' második Petki Nagy Susána. 'S ezen két boldog anya ismét ugyan annyi osztályt kiván.

I. GRÓF BETHLEN JULIÁTÓL.

Cancellárius gróf Bethlen Miklós' leányától: levének 1. Miklós, 2. László, 3. Lajos, 4. Judit, Vargyasi Daniel Istvánné.

I) MIKLÓS, az I.

Obristlieutenant. Hitvese Gerhárd Kata. Gyermekei 1. Károly, catholicussá leve. Erdélyi kincstartó; tiszteletes lelke, szive, hűsége, polgári érdemei által. Ez gróf Haller Juliától nevelé *a)* Pált, a' II., a' tudományok' és hazai nyelv' barátját. Hitvesének Macskási Klárának nincsenek magzatjai. *b)* Annát, özvegy gróf Kornis Ignácznét, Szent-Benedeken, Dézs mellett, méltó leányát nagy nemzőjének. 2. Juliánnát, báró Kemény Zsigmondnét.

II) LÁSZLÓ, a' II.

Kormányszéki és belső titkos tanácsos, Gernyeszegen. Szül. 1710. aug. 14d.; menyegzőjét tartá a' nagyhírű Rádai Pál' leányával; a' tudós

gróf Ráday első Gedeon' testvérével, Eszterrel Péczelen, Pest várm., 1732. junius' 24d.; meghólt marcz. 16d. 1778. Gyermekeik 1. József, 2. Eszter, gróf Toroczkai Zsigmondné, 3. Klára, generális gróf Wartenslében Wilhelmné, Gyömrön, Pest várm.

József, a' II., szül. 1740. august. elsőjén; meghólt 1796. sertemb. elsőjén. Ifjabb éveiben assessor az erdélyi királyi tábla mellett, 's a' Kolozsvári reform. collegium' inspector curátora; 1783. Békésben főispáni administrator; 1784. ugocsai főispán; tovább a' tudom. és iskoláknak kir. főigazgatója a' pécsi kerületben; cs. kir. kamarás, 1792 óta excell., végre a' szent koronának egyik őrje, a' dunamelléki superintend. főcurátora. Elvette királyfalvi Róth Joannát, egy nagy fényű és birtokú házunk' utolsó csemetéjét, 1761. Szirákon, Nográd várm. született a' lelkes asszony 1742., meghólt 1813. octob. 12., 's adta Joannát, báró Prónay Sándornét Tóth Almáson, Pest vármegy. Gyermekek nélkül hala el Pesten 1812. april. 20d.; 2. Lászlót, a' III.; 3. Józsefet, a' III.

a) László, a' III., cs. kir. kamarás, elébb assessor az erdélyi királyi tábla mellett, tovább a' kir. tábla' bárója, majd septemvir, és Somogy várm. főispáni administrátor; a' marczibányi tudom. intézet' elölülője, a' dunamelléki superint. főcurátora; szül. 1764. septemb. 7d.; hmlt. Pesten 1821.

marcz. 24. Életét, 's igen hív és igen szépen metszett képét lásd a' Tudom. Gyüjt. 1823. januar. l. 87—105). Első hitvesétől gróf Teleki Máriától (l. IV. Tábl.) lettek 1. Ádám, cs. kir. kam., kapitány a' nádor' huszárjainál. szül. 1789. jul. 19d. 2. József, a' IV., cs. k. kam., elébb titoknok a' helytartó tanács mellett, majd 1824. a' kir. tábla' bárója, 's ugyan azon eszt. a' tiszamelléki superint. és a' sárospataki collegium' főcurátora. 1828. Csanádi főispán. Szül. 1790. octob. 24d. 3. Sámuel, Pest várm. vicenotárius, szül. 1792. novemb. 9. — Második nagy lelkű nagy szépségű hitvesétől Szoboszlai báró Mészáros Ivánnétol, a' pesti asszonyi egyesület' előlülőjétől, szül. 1. László, a' IV., és 2. Augusta.

b) József, a' III., cs. kir. kam.; 1816 előtt assessor a' maros-vásárhelyi kir. táblánál, azóta kormányszéki tanácsos, a' kolozsvári reform. collegium' inspector curátora. szül. 1777. decemb. 25d.; mh. Kolozsvártt 1817. april. 7d. Életét és képét a' nem jól festettet, nem jól metszettet, lásd az Erd. Muzeum előtt, füzet X. l. 78—105. Hitvese gróf Teleki Lajos rendek' előlűlőjének Sophia leánya. Gyermekei 1. István, 2. Károly, 3. Juliána, 4. Gábor, mh. 5. Domonkos, 6. Borbára gróf Ráday Gedeonné 1829., 7. Sophia, 8. Josepha.

III). LAJOS, az I.

Meghólt 1758. gróf Bethlen Katától nevelte 1. Lajost, a' II., 2. Domonkost, a' II., 3. Sámuelt, a' III., 4. Mihályt, a' VIII. 5. Borbárát Zejkfalvi Zejk Danielnét, 6. Katát, báró Naláczi Károlynét, 7. Esztert, Vay Ábrahámnét, Krasznán.

1) Lajos, a' II., rendek' előlülője, a' sz. Leopold' rende' commendátora, cs. k. kam., excell. gróf Tholdi Sárától lettek 1. József, az V., cs. k. kamarás. Hitvese Szigethi-Szerencsy Francisca' a' József és Radványi Radvánszky Therésia leánya' Egyetlen gyermekök Joanna: 2. Kristina, báró Bruckenthal Mihályné; 3. Kata, Boros-Jenői Tisza Lászlóné, Biharban; 4. Juliána, gróf Toroczkai Pálné; 5. Sophia özvegy gróf Teleki Józsefné.

2) Domonkos, az II. Katonai szolgálatai után Tordának főispánja. Gróf Bethlen Judittól nevelé Annát, báró Kemény Simonnét; gróf Kendeffi Susánától a) Rákhelt, báró Kemény Pálnét; b) Polyxenát, báró Kemény Miklósnét, c.) Eleket; d) Kristinát.

3) Sámuel, a' III., egykor kapitány. Gyermekeit hitvesének gróf Serényi Franciscának vallásában nevelte a) Carolina, gróf Teleki Ferenczné, Paszmoson (1. Tábla.); b) József, az V., elesett Aspern mellett 1809., elsodratván, mind két lábszára. c) Ferencz, elhagyván a' seminariumot, elébb

titoknok, majd tanácsos a' helytartó tanácsnál, Budán, 's 1825. kormányszéki tanácsos Erdélyben. *d)* Kristina.

4. Mihály, a' VI., maros-széki fő királybiró, cs. k. kam. és excell., főcurátora a' maros-vásárhelyi collegiumnak. Megholt 1826. január. 28d. Gróf Földvári Drusianától fija Lajos, 's ennek gróf Kendeffi Annától *a)* Miklós, *b)* Mihály, *c)* Lajos.

II.

PETKI NAGY SUSÁNÁTÓL.

Gyermekei 1, Sándor, a' IV., kinek Ádám a' IV., 's ennek első hitvese gróf Toldalagi Juliána. — 2. Sámuel, IV. a' cancellarius.

Sámuel, a' IV., Erdélyi udv. cancellárius bihari főispán, a' szent István' rendének nagykeresztese, cs. k. kam. excell., a' göttingi, jénai, varsói tudom. társ. tagja; első ifjúságában küküllői főispán, azután kormányszéki tanácsos, 1784—1790. kir. commissarius a' II. József alatt alkotott váradi kerületben. — Gróf Iktári Bethlen Susánától nevelte 1. Domonkost a' III., cs. k. kam., a' máros-vásárhelyi kir. tábla' assessorát, a' magyar- és erdélyországi utazások' iróját. Szül. a' nagy lelkű, nagy készületű ifiú 1773. septemb. 5d,; mh. 1798. sept.

17d. — 2. Ferenczet a' IV., cs. k. kamarást, kinek báró Bánffi Erzsébettől lettek *a)* Sámuel, *b)* Erzsébet, *c)* Agnes, *d)* Rosina. — 3. Máriát, gróf Rhédey Ádám dobokai főispán' hitvesét.

A' cancellárius szül. 1739. novemb. 17d., megholt Bécsben, 1822. aug. 7d., élet. 83d. eszt. Tetemei a' sáromberki kriptában nyugszanak, közel Maros-Vásárhelyhez. Fiának és leányának még életében kiadá részeiket, a' mellett nekik nevezetes summákat hagya még életében is. Bibliothecákra és iskolákra nyolcz száz ezernél többet költe. A' nagy fiakat szűlő háznak lelke, szive, tudományai, polgári érdemei 's belső 's külső fenye által a' cancellárius és a' koronaőr valának két legelső nagyságú csillagai.

József, a' koronaőr, már akkor eltölté hírével a' hazát, Bécset, 's magát az udvart is, midőn academiai útjából megérkezett. A' franczia király arany emlékkel jutalmazá meg szorgalmát a' tanulásban, 's La-Caille, Párizsban, igen kedvező bizonyáglevelével eresztette el tanítványai közzül, és a' mi az ifjat a' császárné előtt igen ajanlá, orthodoxiája' bebizonyitásáúl, Amsterdámban 1761. egy kisded munkában mutattá meg a' keresztyén vallás' igazságát, ezen epigrammai czim alatt: Sur la foiblesse des esprits-forts. Atyja, László, ekkor jelenteté be magát első Ferencz római császárnál, 's az ezen kérdéssel jöve elébe: „Magá a' tudós Te-

leki?" — Nem vagyok, fels. uram, felele a' boldog atya; az a' fiam. — Nem tartozik ugyan tárgyamra, de méltó, hogy ide tegyem a' második kérdést is: „'S miért nem felel nekem németűl a' nem deák kérdésre?" Ah, fels. uram, mondá Teleki, az én gyermekkoromban a' magyar még nem tanúlt idegen nyelvet. — Való a' felelet; de Rákóczy Ferencz és Vay Ádám, úgy beszélének francziáúl és németűl, mint magyarúl, 's hány magyar beszéle olaszúl a' Nádasdy Tamás' korában?

Örülve olvassuk hogy Cicero általmarkolgatá állát, midőn beszédeit tartá; hogy Fridrich pálczája' csakányán rakta egymásra két kezét, 's azt úgy szorítá bal honja alá, hogy a' pálcza' vége felfelé álljon; hogy a' mi időnknek egy példátlan szerencséjű 's szerencsétlenségű hőse keresztbe vetett karokkal szerete állani és járni; 's úgy nem lesz illetlen a' később időknek elmondanom, hogy a' koronaőr Telekinek is voltak efféle különösségei. Úgy jára a' pesti hidon és útczákon, egyedül cselédje által kisérve, hogy térdig érő, felöltött mentéjén általveti pálczáját, 's annak egyik 's másik végét kezeibe fogta. Feje ritkán állott centruma felett, 's vállait is kigörbitette, hogy az egyike feljebb és kiljebb állott a' másikánál. Szemöldökei magasak, szemei feketék, szine tiszta, de szederjes foltokkal, és néha pattanásokkal. Haját czopfban hordta, 's fodorítással, egykor elvágatta, 's megint megnevelte. Papirosból mondott beszédei, magyarúl

vagy deákúl, lelkesek, ékesek, a' hogy kevesekéi; de papiros nélkül várakozás alatt csaknem mindig, 's ő is azt bizonyítá, hogy írni 's szólani nem mindig jár együtt. Sajátságaihoz tartozék ezenfelül, épen nem szeretni az újat, 's hevesen ragaszkodni a' régihez, 's inkább meggyőzhetetlen izletből mint okok után. Innen azok az örök összeütődések a' pesti synodusban, 's a' gyűlésekben, a' legjobb fejekkel, 's még a' cancelláriussal is, kivel gondolkozásban gyakran nem egyezett; innen az, hogy a' göttingi professorok, kik olly igen nyugtalanúl várák megjelenését a' Leopold' frankfurti koronázásától, midőn végre megjelent, és hallották, alig tudák, beszedét annak vegyék-e, a' minek vétetni akarja.

Leánya 's két fiai osztozának tiszteletre méltó atyjoknak és anyjoknak lelkeikben, 's mind hárman boldogítva Hymen által, 's László mind kétszer, boldogok voltak. Ennek ritka szépségű, ritka kimiveltetésű özvegye új fényt hozott a' ragyogó házra, 's nem egyedül azzal, hogy érdemes vala a' pesti asszonyi egyesűlet' fejévé választatni, hanem szívének egyéb csillogó rényei mellett, az által is; hogy mostoháit ez nevelé inkább, mint hivatala, örök tanúlása, 's hazafiúi dolgozásai 's bibliothecájának gazdagitásai által egészen elfoglalt tiszteletes férje. —

At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.

V. A' XVII. LEVÉLHEZ.

HUNYADI JÁNOS, A' VAJDA ÉS GUBERNÁTOR,

törvényes ágy' gyermeke.

Heltai Gáspár kolozsvári luther. predik. és typogr., Hunyadit (kronik. CXI. Rész.) a' Zsigmond császár és Morzsinai Erzsébet' gyermekének hirdeté, azok szerint, a' mint mondja, a' miket maga ő hallott a' nagy Hunyadi alatt szolgált vitézektől. De Zsigmond 1437. hala meg, Heltai pedig 1575. irta 's nyomtatta kronikáját, 's a' két eszt. köztt száz és harmincznyolcz esztendőnyi kézagocska van. Heltai nem gondolta meg mit mond, midőn állításának ezzel igyekezett hitelt szerezni. Tetszett neki a' rege, 's úgy hitte hogy az untató kronikájának elevenséget ád.

A' havas-elvői vajda — (elvő annyi vala hajdan mint tulsó) megholt, 's Dán és Mircse fiai öszszeháborodának. Dánt a' török segélé, Mircsét Zsigmond, mert Transalpina akkor koronánk' része volt, 's Zsigmond 1392. megjelent a' seregnél. Eljutván a' Sztrigyhez, egy nemes születésű leányt hozata elő, hogy annak karjaiban feledhesse az öz-

vegység' unalmait. Néhány holnapok mulva viszszatért a' táborból, 's ismét látni akará a' leányt, 's egy gyűrűt ada neki és egy írást, hogy a' gyermeket ezekkel együtt hozná Budára.

Egy havasalföldi Bojer, neve Buti, Hunyad vármegyébe voná meg magát a' háború' bajai elől. Meglátta a' nemleány leányt, elvette, 's vissza ment ezzel honjába, mert a' háború elcsendesedett. A' gyermek meglett, 's ő azt Jankulának keresztelteté.

Butiné özvegyen marada, 's visszatére szüléihez. Kéré Gáspár testvérét, kisérje el Budára a' királyhoz; útjok nem lesz haszontalan. Gáspár kész volt teljesíteni a' kívánságot, 's Erzsók szappanozá ruháiit.

Hogy a' gyermek hozzá ne vágyjon, kezébe adá a' király' gyűrűjét. Egy holló meglátá a' csillámló karbunkulust, elkapta azt a' gyermektől, 's felszállott vele a' fára. De Gáspár teve a' bajról, lelőtte a' hollót, 's megmondá a' húgának, hogy meggondolja mit csinál. Zsigmond, Budán, meghallá, melly veszedelemben forga a' gyűrü, 's a' hollót a' gyűrűvel czímerül adá Jankulának, 's megajándékozá azt Hunyaddal és a' Hunyad körül fekvő helységekkel. Eddig Heltai.

Benkő haragudott, ha a' mesét valaki hitte. De olly nagy az igazság' hatalma, hogy végre maga is mellé állott, 's most ő vitatá, a' mit elébb

tagadott, (Transilv. I. k. 559. l.) az ő ellentállhatatlan okai ime ezek:

1. Mert azt az egész Erdély úgy beszéli. — Pedig a' mit az egész Erdély beszél, nem lehet nem igaz.

2. Mert Czillei Ulrich Hunyadit oláhnak szidta, 's ebfajtájunak. — És igy Hunyadi a' Zsigmond' gyermeke.

3. Mert Jankula még bölcsőjében kapá Hunyad felől a' kir. adománylevelet. — 'S kapta igazán? Azt Benkő állitani nem meri, sőt lelke' jámborságában vallást teszen, hogy azt eredetijében vagy másolatiban, szem még nem látta, 's a' historiophilusoknál nyoma épen nincsen; de reményli: feltalálja valaha valaki. — Úgy hihetné az ember, hogy a' tudós férfiú dévajkodik.

4. Mert Zsigmondnak erkölcsei felől az efféltét feltehetni; nem első dolga. — 'S a' mi megtörténheték; megtörtént?

5. Mert midőn Mátyás meghólt, 's némellyek azért nem voksolának a' derék Hanzlikóra, mivel ő nem szentelt ágyból vette származását, a' jók azt feleléк a' kajánoknak, hogy úgy terme a' vajda gubernátor is. — 'S Benkő nem érheté fel, hogy ezt a' jók per inconcessum mondották. —

Azonban annyi való, hogy a' rege beszéltették, 's az igazság' barátjának tiszte, kérdeni, hol vehette az eredetét?

Az ifjú Hunyadi lovaggá és szentelt vitézzé Zsigmond alatt leve. Zsigmond alatt játszék pánczéljátékokat, 's pajzsán a' szokás szerint familiai czímére vala kifestve, a' holló a' gyűrűvel. A' magyar troubadour eléneklé a' czímerről a' mit akart, mint búcsúztatóink a' múlt száz' közepén; 's a' történetet a' troubadournak senki sem hitte, mert hihetetlen volt, de minden beszélte, mert rendes volt.

Hunyadi öt legényt vive táborba, midőn szolgálni kezdett. Ötöt vitt volna-e, vagy ötvent inkább, 's talán ötszázat, ha Hunyadot 's a' Hunyad' környékét ő birta volna?

Ötödik László, az utánszülött Hunyadinak őseiről rá maradt hollós czímerét megbővítette: „Hactenus siquidem ex gratia praecessorum nostrorum, divorum Hung. regum, praefatus Comes Joannes, pro armis seu nobilitatis insigniis, progenitoribus suis et domui benefico munere collatis corvum in campo flaveo seu coelestino alas paululum elevantem, suo colore naturali depictum, ac formam annuli aurei in ore gestantem habuit.“ (Katona Hist. Crit. XIII. 566.) Zsigmond előtt már élénk czímerekkel.

Kercselicsnél (Notit. Praelim de Regnis Dalm. Croat. Sclavon. I. 270. a' zagrábi nemesek panaszt tettek 1447. a' magyar rendek előtt: „Noveritis quod Magnif. Joannes Székely de Hunyad

Gubern. Regni Hung...; és alább per eundem Székely potentialiter occupatas... De a' Hunyadi-Székely ház Zsigmond előtt már virágzott, 's a' budai káptalannak egy 1331. költ levele emlit egy Hunyadi Mihályt, Hunyadi Székely Jánosnak fiát A' mondottak szerint a' gubernátort e' ház' tagjának, a' Hunyadia-Székely János' kis unokájának, a' Hunyadi-Székely Mihály unokájának, 's a' Hunyadi-Székely és Oláh és Buti Vajk fiának szabad is, kell is, tekintenünk.

Albertnek egy 1439. költ adománylevelében a' vajda gubernátor Hunyadi János, és testvére, a' Miles Militum, Hunyadi ismét János ez is, igy említetnek: „Joannes, et alter Joannes, uterque filii Oláh de Hunyad." Egy más adománylevélben, az I. Ulászlóéban, 1440,, a' két testvér igy neveztetik: „Utrique Joanni, filiis quondam Vojk de Hunyad. Bonfin ezt Butinak is mondja Dekad. III. 9. És ha az olasz eredetű tudós a' maga hősét ártatannak tekintett hazugsággal római ház' maradékának hirdeti is: feltehetni-e, hogy egy időben élvén hősével, ennek nagyatyját is hazug névvel merte volna nevezni? egy gubernátor és vajda' eredete az első izben és akkor, midőn az élt, nem lehete nem ismeretes.

Bonfin emliti, hogy Mátyás alig tűre valamit nehezebben, mint midőn irigyei tagadni szerették volna régi eredetét. Ha igazok volt volna, a' neheztelés csak ingerlette volna a' csevegőket.

Ponori Thewrewk 1825. eresztė ki értekezésemet az Arankáéval, és a' mit a' tárgyról Halics országi kormányszéki tanácsos 's Brzsáni, most stryi kerületbeli kapitány Kriebel János úr hozzám ira. A' hely nem engedé, hogy itt mindent elmondjak.

VI. A' IX. LEVÉLHEZ.

ERDÉLYNEK PÜSPÖKJEI 1715 óta.

1. Karczfalvai báró Mártonffi György, 1721ig.

2. Antalffi János.

3. Báró Sorger János. Temett. 1639. oct. 7d.

4. Zétényi báró Klobusiczky Ferencz Xavér 1741 óta. Innen Zágrábba 1748., 's 1751. a' kalocsai érsekségre.

5. Báró Sztojka Zsigmond, 1749 óta.

6. Gróf Batthányi József, fia Lajosnak, a' nádornak; 1759. aug. 22d. erdélyi püspök; 1760. kalocsai érsek; 1776. esztergomi érsek és magyarországi primás, 1783. cardinális. Megholt 1799. octob. 23d.

7. Báró Bajtay József Antal, egykor piarista, II. Jóssef' egyik tanitója, 1760 óta haláláig 1773.

8. Pius Manzador, e Congreg. Clericor. Regul. S. Pauli. Meghalt 1773.

9. Gróf Kolonics László, olmutzi kanonok; innen Váradra 1780; tovább a' kalocsai érsekségre 1788.

10. Gróf Batthyáni Ignácz, Imrének fia,

11. Rudnai és Divék-Ujfalusi Rudnay Sándor, 1816 óta 1820 midőn innen esztergomi érsekké 's primás herczeggé kineveztetett.

12. Négyesi Báró Szepesi Ignácz egy eszt. egri kanonokból egri kis prépostťá, 's onnan erdélyi püspökké neveztetett a' választásokban olly szerencsés fejedelem által.

VII. GRÓF KEMÉNY SÁMUEL,

Rendek' előlülője, a' nemes lelkű.

Dicső tetteket hirdetni öröm és kötelesség mind azok iránt a' kik azt elkövették, mind magunk és mások iránt, mert így a' jó' magva új gyümölcsök' termésére hintetik el. Majór Cserei Farkas, Krasznán, mint segélette a' jószágaiban lakó szegényeket az 1817diki nagy éhségben, és mint gondoskodott előre, hogy illy inség ezután ne érhesse más

helytt mondottuk el: itt azon nemeslelkű 's felvilágosodott elméjű férfira emlékeztetjük olvasóinkat, ki méltó, hogy Erdélyben a' szerint tiszteltessék, mint nálunk a' nagy Szécsenyi, 's a' Szécsenyi' nagy fia.

Kezünkbe akadt azon lenyomtatott levele, mellyet gróf Bánffy György gubernátor úrhoz 1809. julius' 2d. íra, 's mi azt a' kassai Minerva' II. füzetében lap. 155. ismét kiadtuk. Abban harasztosi jószágát, aranyos székben, olly feltételek alatt adta áldozatúl a' hazának, hogy a' kormányzó tanács atz tíz egyenlő részre osztva adja tíz székely insurgensnek, ki a' csatapiaczon vett sebei miatt élelmének keresetére alkalmatlanná tétetett, vagy a' csatapiaczon elesett székely insurgens' gyámolatlan özvegyének, árváinak.

A' jótételben gyönyörködő férfiú, királyi tábla' elölülője lévén, azonfelül hogy mindig tizenkét ifjat tartott asztalánál, minden judicialis periodusón (azaz, magyarországisan szólván, terminuson; 's illyen Erdélyben eszt. által öt vagyon) öt szegényebb sorsú, de feddhetetlen, szorgalmas, jó erkölcsű tabularis cancellistának (azaz juratusnak) ötven forintot ajándékozott.

Hitvese követte férjének dicső példáját, 's vetélkedett vele a' jótétekben. Ő volt egyike a' Maros-Vásárhelytt felállított kórház' boldogítóinak. Számtalan titkon tett jótéteiket csak azok ismerik,

a' kiknek arczaikról letörlötték a' könyeket, 's lelkek, és az ég, mellynek méltóbb áldozatok nem nyújtathatnak.

VIII. A' BETHLEN-HÁZ.

Eredetet a' fényes háznak Sarolta adott, szent István' testvére. Ez, első férjének, Aba királyunknak, halála után, ismét férjhez ment, 's Marhárd grófot szűlé, ez Péter grófot, ez Gudát.

Péternek három fiai maradtak: Mihály, Salamon, Lőrincz, (Laurentius, Bult, But).

Lőrincznek öt fiai: 1. Boczon; ennek fia Pál, 2. Boncz, 3. Bencze gróf (Benedictus), II. István' kedveltje, 's atyja Máté mesternek és Mihálynak, 4. Csák, ki Domonkost nemzé, 5. Bethlen, ki czimerűl a' királyi almába harapó kigyót kapá, czimerét a' Bethleni-Bethleneknek még ma is.

Bethlennek három fia volt: 1. Péter, 2. Miklós, 3. Olivér; 's e' három keresztnevek elébe felvevé a' Bethlen nevet.

Pétertől ered az IKTÁRI-BETHLEN ág; Miklós kihala; Olivért az APAFI-BETHLEN és az BETHLENI-BETHLEN ág tekinteti törzsökének.

IKTÁRI-BETHLEN ÁG.

Péternek az ág' törzsök atyjának volt két fia Miklós és Domonkos, 's ennek János. Ez úgy löve le egy lövéssel két hattyút, hogy a' nyil kettőnek ment által nyakán. Zsigmond a' két meglőtt madarat czímerűl adá neki, azonban a' régibb czímer' kigyója el nem marada a' paizsról; telamonként öleli körül azt. — János Gergely fiat hagya.

Gergelynek és Ábrámfi Margitnak gyermekei: 1. Domokos erdélyi vajda 1452 körül: 2. Gábor, budai várnagy; 3. Gergely, karánsebesi bán és atyja Istvánnak.

Domokos, a' vajda, kit Butinak is mondottak, nemzé 1. Gábort, ki Mohácsnál 1526. hatezer dzsidásokat vezérle, 's János királyunknak tanácsosa, 's udvari sergének hadnagya volt; 2. Gergelyt, János Zsigmondnak tanácsosát, Péternek atyját, Jánosnak nagyatyját, 's ettől leve Domonkos, atyja Istvánnak.

Gábor, Domokos vajdának fia nemzé Farkast, Báthori István királynak főkapitányát, 's tanácsosát.

Farkastól és Szárhegyi Lázár Drusiánától született 1. GÁBOR, erdélyi fejedelem, és herczege a' római szent birodalomak. 2. ISTVÁN elébb tanácsosa, majd gubernátora a' testvérének, Hunyad- és Mármaros várm. főispánja végre maga is

választatott fejedelem. Ez Mihályi Csáki Krisztinától nemzé 1. Gábort, 2. Istvánt, 3. Farkast, 4. Pétert hunyadi és marmarosi főispánt. Ez a' Péter elvevé Illésházy' Gáspárnak egyetlen leányát, 's megholt 1646. aug. 3.

Domokos vajdának második fia Gergely János — Zsigmondnak consiliariusa Pétert, és Jánost nemzé; János Domokost, 's Domokos Istvánt, Istvántól és Macskási Judittól szül. 1698. febr. 10d. Sámuel, kir. tábla' bárója: mh. 1767. mart. 19d. fiai Domokos és Sámuel.

Az Iktári-Bethlen ág a' Hederfáján Küküllő várm. 1818. megholt Sámuel Domokos fiában áll fenn.

APAFIAK ÉS BETHLENI-BETHLENEK.

Törzsöke a' két ágra ment vérségnek az említett Olivér, Bethlennek fia, 's Péternek és Miklósnak testvér öcscse. Ez nemzé Jánost, ki kegyes indulatai, 's példás élete miatt APA névvel szokott vala neveztetni. Gyermekei 1 Miklós, más nevével Apafi. 2 Gergely, a' magtalan; 3. Jakab, kitől a' Bethleni-Bethlenek erednek. Jakab nem ismert okból, nagynak neveztetett.

I). APAFIAK.

Apafi Miklósnak fia Gyegyus (Gergely) kitől János, kitől Péter és László. Péternek Miklós, és György.

Miklós, Péternek fia, magát Apa Nagyfalváról kezdi iratni, 's czímerűl egy karddal általütött fejvasat veve föl, mellyből leveles, és gerezdes szőlő nőtt. Fia László volt, 's a' Lászlóé Mihály erdélyi vajda.

Mihály vajdának gyermekei: 1 Ferencz, Miklósnak atyja, 's Ferencznek nagyatyja; 2 Zsigmond. 3 Lenárd. 4 Miklós. Zsigmond magtalan hala ki. Lenárdnak fiai György és László, az Gábornak atyja, ez Imrének, de a' kik elhalának.

Miklósnak fia Farkas; ennek pedig István (mh. 1584) és Gergely.

Gergely, tanácsosa Isabellának, és János Zsigmondnak, nemzé Lénárdot, Boldizsárt, Miklóst.

Miklós nemzé 1. Györgyöt, Küküllöi főispánt, Bethlen Gábor tanácsosát, 's kir. tábla' biráját (mh. 1635. feb. 18d, élete' 47 eszt.) és 2 Ferenczet, Báthori Gábornak főkomornyikját.

Ez a' György küküllői főispán, Derzsi Petki Borbálától, a' cancellarius' leányától, nevelé 1. Gergelyt, I. Rákoczy Györgynek komornyikját (mh. 1637. jul. 18d.) 2. Istvánt, consiliáriust, belsőszolnoki főispánt, ki Lórántfi Katától Györgyöt és

Miklóst, 's ez Györgyöt. 3. Boldizsárt; mh. a' tatár fogságban, de Barcsai Évától Ferencz fiat hagya; 4. MIHÁLY fejedelmet; 5. Ferenczet; 6. Miklóst; és öt leányt.

Mihálynak a' fejedelemnek, a' jenői vár' és az udvari katonaság' főkapitánya Bornemisza Pál' Anna leányától kilencz magzatjai lettenek; de csak az ifijabb MIHÁLY fejedelem marada meg. Az Apafi háznak 1714, ebben szakadt magva.

II). BETHLENI-BETHLENEK.

Jakab, a' kit nagynak neveztek vala el, 1300 után élt, 's hat fiat hagya: 1 Jakabot, a' magtalant; 2. Andrást, atyját Miklósnak és Andrásnak, 's András által Jánosnak nagyatyját; 3. Miklóst; 4. Jánost; 5. Apát, 6. Dienest. Miklós, Apa, Dienes hamar elhaltak.

János, Jakabnak negyedik fia GERGELYT nemzé, ki 1358 és 1393 között élt, 's Zsigmond királytól Bethlen-Szent-Miklóst és Alsó-Kápolnát nyeré, 's Nikápoly alatt Bajzát ellen harczolván, elesett. Úgy tetszik, a' Bethlenek ezen ösöket tisztelik, midőn gyermekeiknek a' szokatlanabb Gergely nevet adják.

Gergelynek leve János, ennek pedig 1. Miklós atyja Márknak, 's Bernárdnak, Miklósnak, Eustachiusnak nagyatyja; 2. Antal; 3. Gergely, ki

Bethlen' várát (Belső-Szolnokban) Albert király' idejében ipiteté.

Antal, Apafi Mihály vajdának 1447. gyámja, Gergelyt nemzé; ez Eleket és Balázst, 's e' kettőből két új ág sarjadzott.

a) ELEK' ÁGA.

Elek vice vajdának Losonczi Bánffy Drusianától három fia született: 1. Mihály, Ferencznek atyja; 2. Ferencz, I. Ferdinánd' asztalnokja; 3. György Isabella', és János — Zsigmond' tanácsossa.

Györgynek fia Miklós, ismét consiliarius, nemzé Ferenczet.

Ferencz fejér vármegyei főispán a' két Rákoczy Györgynek udvari marsallja, III. Ferdinándhoz egyszer, a' lengyel királyhoz és nemzethez hatszor követje, vallására nézve unitarius. Kamuthi Susánával két leányt, Kemény Katával, a' Boldizsár' leányával, János fejedelemnek testvérével hat fiat nevele: 1. Györgyöt; 2. Miklóst, 3. Farkast, 4. Gergelyt; 5. Eleket; 6. Istvánt, és Katát, Kapy Györgynét; Évát, elébb Haller Györgynét, tovább Csáky Lászlónét. Farkas, Gergely és Elek atyjok' ragyogását nevelték.

I. FARKAS, nagy szépsége miatt Absolonnak nevezve; már ifjú esztendeiben fejér vármegyei főispán, később I. Apafi Mihálynak cancella-

riusa, és ministere. Keze alatt lévén a' hon' archivuma, deák nyelven irta meg az Erdély' történeteit. De 1679. életének 40dik eszt. meghalván, sem el nem végezheté a' munkát, sem ki nem eresztheté. Hitvese Geletinczi Ostrosies Borbála volt, leánya a' horvátországi bánnak és koronaőrnek; egyetlen fia pedig László, kormányszéki tanácsos, küküllői főispán, 's curátora a' reform. ecclesiáknak. Megholt 1717 (Ennek temetésén tartaték Vásárhelyi prof. Zilay András által a' halotti beszéd, Keresden május 12d. az eml. eszt. mellyből mind Benkő mind én vevénk hireinket; de én az enyiemeket megtekintetve dr. Gyarmathy úrral).

Lászlónak Tolti Máriától születének: 1. Ferencz 2. László, 3. Lajos és 4 az anyja' méhében hátrahagyott Gergely. Egyedűl Lajos és Gergely maradának életben; Lajos magtalan, Bethlen és Nagy-Bún helységeknek ura, Gergely a' Bethlen-Szent Miklósé és Folté.

Gergelynek és Naláczi Borbálának gyermekei, 1. Lajos, 2. László, hunyadi főispán, ki magát a' branicskai út' csináltatása által is felejthetetlenné tette, 3. Gergely, kormányszéki tanácsos; 4. Ferencz, és Borbála, Bánffy Lászlóné.

Lajosnak gyermekei Wesselényi Annától *a)* Gergely Nagy-Bimon; hitvese generális gróf Bethlen Pálnak Klára leánya, 's gyermekei Lajos, László, Kristina, Borbála, Polyxéna, *b)* Lajos,

Kerlésen, belső Szolnokban, híres a' maga kertjéről, melly Erdélyben legelsőnek tartatik, mint hogy itt a' természet segédjére költ a' mesterségnek c) Rosália, gróf Bethlen Imréné. Gáldtőn és Berkenyesen.

Lászlónak, a' hunyadi főispánnak gyermekei a) Pál, Herepen, Fejér várm.; b) József Iklandon Torna várm. c) Ferencz kapitány; d) Mária, gróf Lázár Benedekné, Benczenczen.

II. GERGELY a' historiographus Farkasnak, és az itt nyomban következő Eleknek testvére, küküllői főispán, Fogaras, és Udvarhely székek főkapitánya, ország' generálisa nyolcz gyermeket hagya. a) Klárát, az első gubernátor gróf Bánffy György' hitvesét, b) Ferenczet, c) Christinát, d) Mihályt; e) Lajost; f) Máriát, Naláczinét, g) Katát a' második Apafi Mihály fejedelem' hitvesét, h) . . . Lázár Györgynét. — Úgy hiszik: Kata, Apafiné irá ezen ismeretes szent éneket: Mint gyors szarvas kit vadász sért. . 's melly szép sor az által, hogy kétszer hagyá el az articulust, aoristussal összetéveszti az ige' idejét.

III. ELEK belső szolnoki főispán, elébb Apafi' tanácsosa, tovább a' Leopoldé, 's Rendek' előlülője. Azon felül hogy a' Bethlenek neki köszönik elágozások' kinyomozását, azzal tevé nevét az egész nemzet előtt tiszteletessé, hogy Keresdi' kastélyában, Felső Fejérben, typographiát állíta, 's abban 1687.

Farkas testvérének historiáját közre eresztette. A' munka 1601 óta 1630-ig folytatva van, de nyomtatlanul hever. — Gutaütés kapá ki az élők közül 's Elek és György fiai neveletlenül maradának. — A' második Elek' fia Pál, elébb aranyos széki fő királybiró, majd tordai főispán, 's kir. tábla' praesese. Pált nemzé a' generálist, és Farkast, kir. tábla' assessorát.

Pálnak, a' generálisnak gyermekei. 1. Elek 's az ezé Pál; Pál, 's az ezé Gábor és Farkas, 3. Károly 's az ezé Esther 4 Juliána kormányszéki tanácsos Katona Zsigmondné; 5 Sára, Feketéné. 6. Krisztina, Birónė, 7. Klára Bethlen Gergelyné, Nagy-Simon.

b) BALÁZS' ÁGA.

Balázs Ulászló komornyikja, Thurzo Angalit'tól nemzé Gergelyt. — Zápolya János — Zsigmondnak tanácsosát, 's ez Jánost, és Györgyöt, György Gergelyt, és Györgyöt.

Jánosnak fia FARKAS, küküllői főispán ország' generálisa, szamosújvári főkapitány, és consiliarius, tizenhét tiszteletes sebeket viselt, s' Kemény Annától a' fejedelem' testvérétől, nemzé 1613 Jánost Erdélynek Barcsai, Kemény, és Apafi fejedelmek alatti cancellariusát, Fejér várm. főispánt, udvarhely széki királybirót.

Ez a' JÁNOS Lengyelországba kisérte el Rákóczy Györgyöt, honnan hazájába baj nélkül viszsza érkezvén, mind köz hivatalokban szolgált, mind a' vallás és tudományok' ügyében. Elpusztíttatván a' török és tatár által az enyedi collegium, 's az ifjúság magát Kolozsvárra vonván, ő tanácslá, hogy az Enyedre vitessék. Erdélynek történeteit 1629 óta 1663ig deák nyelven megirta, 's a' könyv ezen eszt. Szebenben kijött, a' követk. pedig Amsterdámban újra sajtó alá bocsátatott. Azután azt 1674ig folytatá, de a' Toldalék mind eddig kéz irásban marada. Megholt vizi kórságban, mellyet kiaszás követe, 1678. febr. 28d. Elsőbb hitvesétől Váradi Borbálától nemzé Miklóst, Pált, Sámuelt.

MIKLÓS, cancellarius, szül. 1642. Kis-Bimon. Legelébb atyjának is tanítója Keresztúri Pál, továbbad Fejérvártt, és Kolozsváron és itt Apáczai Csere János nevelték. Heidelbergbe 1661. Leydába, és Utrechtbe 1663, 's onnan Angol- és Francziaországba mene által. Haza 1665. jött, hogy részt vehessen a' török ellen kezdett háborúban. Bécsben Szelepcsényi György primás, és helytartó vezeté az udvarhoz, Párisban Türenne. Kedvelve vala Zrinyitől is, 's jelen volt a' vadászaton 1664. novemb. 18., mellyben ez a' hazánk' és nyelvünk' hőse olly siralmas halállal elvesze. Udvarhely széknek főkirálybirája leve, 's huszti főkapitány, 's marmarosi főispán; 1689. óta titkos belső tanácsos

és udvari cancellarius. Ő késztté az úgy nevezett Leopoldinum Diplómát, 's azért gróffá, 's mamarosi örökös főispánná neveztetett, 's negyven ezer forint ajándékot kapa. Későbbi szerencsétlenségei József fiát már megfosztották minden nyert méltóságaitól. Kiadott munkái ezek: 1 Gemebunda Transylvania ad pedes Augusti Caesaris projecta. 1685. 2 Columba Noe cum rano olivae, seu amphora aquae ad restinguendum ignem. 3. Sudores et cruces Nicolai Bethlen. 4 Apologia pro ministris helv. confess. ad triremes condemnatis, 1675. 5. Korabeli történetei franczia nyelven a' Histoire des troubles de Hongrie VI. kötetben, Amsterdam 1736. 6. Autobiographiája, magyar nyelven. Német-Újhelytt tizenkét esztendeig raboskodott. Eleresztetvén végre, nem akará látni honját, 's Bécsben hala meg 1716. octob. 27d. Kún Ilonától Mihály fiát, Rhédey Juliánától Józsefet hagyá.

Mihály nemzé Istvánt; ez Lászlót, a' bényeit; ez Farkast, 's ez Györgyöt.

Józseftől maradának 1 Sámuel; 2. Elek; 3. Olivér, 4. Gergely az obester.

Ezektől levének: 1. Miklós; 2. Dániel; 3. Sámuel Jánosnak és Klárának gróf Bethlen Lajosnénak atyja.

A' cancellarius Bethlen János második Pál fiától leve János, ettől Dávid, ettől Sándor, assessor a' királyi táblán.

Sándornak fiai. 1 Sándor, Kis-Simon; 's ennek gyermekei *a)* Sándor, *b)* János, *c)* Kata báró Náláczi Józsefné, *d)* Carolina, *e)* Elisa *f)* Joanna, *g)* Maria. — 2. Imre küküllői, majd alsófejérvári főispán, szent István' keresztese cs. kir. kamarás, és belső titkos tanácsos.

Cancellarius Bethlen Jánosnak harmadik, Sámuel fiától leve. 1 István, 2. György, atyja Györgynek, és Lászlónak. 3. Ádám fejér vármegyei főispán, kormányszéki tanácsos. Rendek' előlülője; mh. 1748. sept. 8d. Kolozsvártt. 4. Sámuel. 5. Imre kormányszéki tanácsos. 6. Farkas generális. Maga a' hat fiú', és két leány' atyja mh. 1708 feb. 7.

Ádámnak (itt a' 3d. szám alatt) Bánffy Klárától születtek.

GÁBOR, fő udvari mester. Albert Sachstescheni herczeg, lengyel királyfi és magyarországi helytartó mellett, továbbad udv. cancellarius 's arany gyapjas lovag. Ennek herczeg Khewenhüller hitvesétől szül. József fia, az 1815 meghalálozott thesaurarius, ennek pedig gróf Zichy Josephától 1. József, 2. Leopold. 3. Albert, 4. Ferencz, 5. Ludovica gróf Bethlen Pálné. 6. Josepha, báró Miskéné, 7. Theresia, gróf Lázár Pálné, 8. Antonia, gróf Haller Gáborné.

2. ÁDÁM, a' generális, tulajdonosa egy magyar lovas ezrednek. Első protestáns, ki a' máriatheresiai rend' közép keresztjével megtiszteltetett.

3. MIKLÓS, erdélyi kincstartó. Gróf Csáky Katától csak egy leányt nemze, Rosáliát, elébb kolozsvári főispán gróf Csáky Jánosnét, majd a római curia előtt történt elválások után, gróf Was Sámuelnek hitvesét, özvegyét, Nagy-Almáson Kolozs várm. Megholt 1826. febr. 4d. élet. 74d. eszt. Az Ádámtól és Bánffy Katától született három testvér közzül egyedül a' generális Ádám marada meg szüléinek vallásokban.

Sámuelnek, a' Sámuel' fiának, 's cancellárius János unokájának, leve Lázár Máriától Ferencz és János. Ennek ismét Tholdi Borbárától Ádám, gróf Gyulai Katának férje, atyja Ádámnak és Josephának, a' gróf Haller János' megholt hitvesének, Fejéregyházán.

Több erdélyi házak' genealogiáját meg nem nyerhetének. Bár az Erdély' tudósainak egyike, kivált a' nagyon elágazottakat, dolgozná ki, felrakván a' születés' és halálozás' napjait, a' lakások' helyét, és a' nevezetesb tetteket, mellyeket kiki elkövete. Ha aztán a' munka minden félszázadban újra nyomtattatnék, kitoldva az újabb sarjadzatokkal, annak ugyan mind magok a' házak' tagjai, mind a' hazai történetek' barátjai örvendhetnének.

IX. A' KOLOZSVÁRI JÁTÉKSZÍN' TÖRTÉNETEI.

Elkezde a' ház épűlni 1804. 's tökéletességre vitetett 1821. Nagysága, szépsége, pompássága ollyan, hogy tartományinknak bár melly más városában is, Bécset ki nem véve, helyt érdemlene.

Magyar szinjátszó társaság 1790 előtt nem volt; akkor álla ott egy össze. Erdély mindjárt pártfogással viselteték eránta, buzdítva erre leginkább báró Wesselényi Miklós által, ki, ha valaki más, érzé, hogy annak a' nemzeti csinosodásra melly következései lesznek.

A' segélt játszók kötelességöknek ismerék hálájokat bizonyítani azon nagylelkű és mély belátású hazafiak aránt, kik erántok részvételt mutatának, 's 1792. bejövének Erdélybe.

Az 1794. tartott dieta felvevé ügyöket, 's elfogadá azon tanácslást, hogy játékszinjök építésére húsz, szükségeire pedig tiz, és igy összeleg harmincz ezer forint szabad adakozásként gyüjtessék össze. Biztosoknak e' részben kineveztetének Fricsi Fekete Ferencz, egykor assessora a' királyi táblának, ki a' tanácslást dolgozta; gróf Teleki Lajos, később rendek' előlülője, obristlieutenant gróf Teleki Ferencz és báró Wesselényi Miklós. A' társaság azonközben bérbe vett házban adá mutatványait.

Első dolga a' biztosságnak az volt, hogy a' reform. collegiumtól megveve egy telket a' Farkas-útczán öt ezer forinton, 's annak árát gróf Teleki Lajos és Ferencz, Wesselényi, gróf Toroczkai József és báró Bánffi József saját erszényekből fizették.

A' begyűlt adakozások tizenhat ezerre mentenek fel, 's kezdődék az építés. De a' biztosságnak kihalának némelly tagjai, bekövetkezének a' háborúk, 's a' pénz elfogyott. A' dieta 1811. minden nemesre egyegy paraszt-telkétől ötven krt vete. Abból százezernek kell vala begyűlni. De a' papiros pénz' becsét egy ötöd részére leszállító rendelés (1811. martz. 15d.) a' százezeret húszezerre olvasztotta.

Új biztosok neveztetének ki: kolozsvári főispán, báró Kemény Ignácz, 's azon várm. főbírája Nagy Lázár.

A' kormányszék' mostani elölülője, báró Jósika János excell., fát ígére a' valkói havasokból, mennyi kivántatni fog, 's a' Kolozs vármegyei nemesség magára vállalá behozatását. Így az épület 1814. be vala fedve, sőt a' belső fa készületeknek is ki vala faragva egy része.

Elfogyván a' pénz, a' biztosság jónak látá örök juson adni el a' lózsikat. Egy lózsit kétszáz forintba számlálván, így két ezer begyűlt.

Tetézék azt Mártonffi püspök exc. ezer, gróf Téleki László és József testvérek, a' koronaőr' fiai, másfél ezer, 's a' derék két örmény város, Szamos-Újvár és Szent-Erzsébet, 's Abrudbánya, Fejérvár, 's más magyar és székely városok ismét másfél ezer forinttal; 's tizenkét ezer vétetvén Kolozsvártól, az épület teljesen elkészűlt.

Széle tizenkét öl, hossza huszonkettő. A' szín ebből hatot foglal el. Hat öl magassága is.

Lózsiainak száma ötven. Mindenikében megfér négy személy; a' gubernátoréban, és a' melly ennek alatta és felette van, hat. A' három sor lózsin kivűl van a' parterre és a' paradicsom.

Decoratiói Bécsben készűltek, 's a' színre szekérrel is fel lehet menni.

Elfér az épűletben harmadfél ezer néző; 's ha mindnyájan űlnek, ezerhatszáz.

Megnyittatott 1821. martz. 12d., 's Zrinyi adatott legelsőbben, uraságok által. Másnap Hunyadi Mátyást a' 'társaság' tagjai játszák.

J a v i t á s o k.

L. 15. a' jegyzés' 3-d.sorában olv. *le naturel se decouvre*. 17. l. 14 és 15. sor. olv. *kivezetvén*. 22.l. az első szakasz' végén olv. *severitas*. 25. l. 1. sor. *florencziai*. 27. l. alulról 7. sor. olv. *Máulpertsch*. 28. l. 4. sor. *plafondján*. 6. sor. *Norbert Grundnak*. 29. l. 13. sor. *dolgokban*. 17. sor. *esméretes*. 31. l. 16. sor. *például*. 19. sor. *bocsáttatta ki*. 33. l. 2. sor. *Mutter Natur*. 5. sor. *Hirzel*. 36. l. alulr. 6. sor. *lavateri*. 37. l. alulr. 8. sor. *Cyprust*.

Tudnivalók.

1. A' magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akármi nemü nyelvet 's irást illető elvekről: egyedül arra kivánt a' kéziratok' birálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből, ajánlható legyen, 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék.

2. Nem vizsgálhatván meg a' benyujtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben; ez, u. m. *Kazinczy Ferencz' Magyar- és Erdélyországi Utazásai*, Schedel Ferencz titoknok és Bajza József r. tag', mint e' végre hivatalosan megbizottak' ajánlására adatott sajtó alá.

3. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez LIV-dik számu.

Pesten, sept. 20. 1839.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

(Ára 1 fl. 40 kr. ep.)